

Franciscus Augustinus Wichmans (1596-1661). Kanunnik, zielzorger en abt van de norbertijnse abdij van Tongerlo ten tijde van de vroege Katholieke Reformatie¹⁾

Résumé

L'étude qui va suivre est consacrée à François Augustin Wichmans, l'un des plus importants prélats de l'abbaye de Tongerlo au 17me siècle. L'auteur a essayé d'attribuer à ce personnage sa propre place dans l'histoire religieuse du duché de Brabant. Dans ce but il a analysé les composants de la vie de ce chanoine régulier de l'ordre de Prémontré, une vie vouée au service de Dieu et au soin des âmes, tantôt comme auteur de livres de piété, tantôt comme curé et plus tard comme abbé. Il fait découvrir au lecteur la vie canoniale des prémontrés à l'époque de la Réforme catholique et surtout leur formation spirituelle et intellectuelle ainsi que la pratique de la vie religieuse dans les paroisses desservies par les chanoines de Tongerlo. A ce point, l'attention se porte avant tout sur la vie intérieure tant des conventuels que des prêtres détachés en paroisse, et, en particulier, sur celle de Wichmans. Sa formation religieuse et intellectuelle, ses livres, les charges de curé et d'abbé qu'il a exercées, sont projetés sur l'arrière-fond de la Réforme Catholique telle qu'elle se produisit à l'intérieur de l'ordre de Prémontré. Il s'avéra ainsi que l'histoire de son ordre, le culte des bienheureux prémontrés, la vocation pastorale, l'augustinisme et surtout la vénération de la Vierge furent les principaux composants de la vie intérieure du chanoine Wichmans.

Les recherches furent exécutées à partir des archives du personnage central conservés surtout à l'abbaye de Tongerlo et des sources imprimées dont les ouvrages de Wichmans même et de ses confrères constituèrent la partie la plus importante.

Les abbés de la circarie de Brabant ont exercé une influence déterminante sur la prise de conscience par les prémontrés de l'identité propre de leur ordre. En réponse à une certaine critique au sujet de la spécificité de leur vocation canoniale, ils insistèrent, dès le début du 17me siècle, sur le caractère mixte de l'observance norbertine et sur l'interaction des éléments contemplatifs et actifs. Cette double orientation constitua, en effet, le cadre de vie, du chanoine Wichmans

¹⁾ Deze studie is een bewerking van de gelijknamige doctoraalscriptie, die op 8 oktober 1993 werd verdedigd aan de Theologische Faculteit Tilburg. Graag dank ik nogmaals prof. dr. J.Y.H.A. JACOBS voor zijn begeleiding en in de persoon van dr. L.C. VAN DYCK, archivaris van de abdij van Tongerlo, de redactie van de *Analecta Praemonstratensia* voor haar bereidheid deze bijdrage op te nemen.

(1). Né à Anvers en 1596, François Wichmans prononça ses vœux à l'âge de dix-sept ans. Il reçut sa formation spirituelle et intellectuelle à l'abbaye de Tongerlo et à l'université de Louvain. A cette époque il développa ses aptitudes d'écrivain de livres de piété (1612-1630) (2). Après un séjour prolongé à l'abbaye, il fut nommé curé à Mierlo et plus tard à Tilbourg dans le Brabant septentrional, où, de 1630 jusqu'en 1643, il exerça son ministère dans des circonstances malencontreuses (3). Elu coadjuteur de l'abbé Verbraecken en 1642, Wichmans le succéda deux ans plus tard. En tant qu'abbé il fut l'exécuteur de l'œuvre réformatrice entamée par ses prédécesseurs, notamment l'abbé Stalpaerts (†1629), plutôt qu'il en fût lui-même l'initiateur. Wichmans mourut en 1661. Pendant son abbatiat il contribua au rétablissement des structures ecclésiastiques et par conséquent à la continuation de la vie paroissiale dans le Brabant septentrional après la paix de Westphalie de 1648 (4). Deux appendices clôturent cette étude, à savoir une liste des ouvrages de Wichmans avec une brève description de leur contenu et le faire-part de son décès.

In deze studie, gewijd aan een van de belangrijkste abten van de abdij van Tongerlo in 17de eeuw, wordt geen volledige biografie van Franciscus Augustinus Wichmans aangereikt. Financieel-economische en politieke activiteiten, die bijvoorbeeld waren verbonden met zijn functie van abt, komen niet aan de orde. Wel wordt aandacht geschonken aan de sociaal-culturele en theologie-historische context, waarin zijn leven als schrijver, pastoor en abt zich heeft afgespeeld. Op deze wijze wordt een beter inzicht verkregen in het norbertijnse abtijenleven, de wijze waarop de pastoraatsuitoefening door de abdij van Tongerlo plaatsvond en in de religieuze mentaliteit zoals die door de Tongerloze koorheren werd beleefd, voorgestaan en op het gelovige volk overgedragen. Daarmee valt tevens een scherper licht op zijn plaats binnen de Brabantse kerkgeschiedenis.

In het onderzoek ten behoeve van deze studie is vooral gebruik gemaakt van archivalia en handschriften, die in de abdij van Tongerlo worden bewaard. Andere archivalische bronnen werden ontleend aan het Gemeentearchief Tilburg, het Streekarchief Peelland en het Bisdomsarchief te 's-Hertogenbosch. De voornaamste archivalia berusten bij het Abdijarchief van Tongerlo. Zij betreffen niet alleen rekeningen en stukken aangaande het interne en externe bestuur van de abdij, maar ook de archieven van de parochies Mierlo en Tilburg. Deze archivalische bronnen werden vooral aangevuld met gedrukte bronnen, waarbij de werken van Wichmans, zijn ordesgenoten, confraters en onderdanen een belangrijke plaats innemen. Enerzijds leveren deze publikaties biografisch materiaal betreffende Wichmans, anderzijds geven zij informatie met

betrekking tot de spiritualiteitsbeleving van de kanunniken van de abdij van Tongerlo. In confrontatie met de voorhanden zijnde secundaire literatuur is gepoogd om te komen tot een historisch verantwoorde levensschets.

Allereerst wordt de toestand van de orde van Prémontré en van de abdij van Tongerlo getekend tijdens de vroege Katholieke Reformatie, circa 1550 tot circa 1630 (1). Vervolgens Wichmans' jeugd, zijn opleiding en leven binnen de abdij van Tongerlo van 1596 tot 1630 (2). Dan komen zijn werkzaamheden als pastoor van de parochies Mierlo en Tilburg aan bod, 1630-1643 (3). Tot slot volgt een schets van de wijze waarop hij leiding gaf aan het abdijsleven en de pastoraatsuitoefening in de Tongerloze parochies, met name op het grondgebied van het huidige Noord-Brabant vanaf 1643 tot en met 1661 (4). In de **Slotbeschouwing** wordt zijn plaats binnen de Brabantse kerkgeschiedenis aangegeven. Aan dit geheel zijn twee bijlagen toegevoegd. **Bijlage 1** en **2** geven respectievelijk een overzicht van Wichmans' werken ((1615)/1621-1643/1644) en een transcriptie van zijn doodsbrief in klad (1661).

Lijst van afkortingen

AAT: *Abdijarchief Tongerlo*

APraem: *Analecta Praemonstratensia*

BA's-H: *Bisdomarchief 's-Hertogenbosch*

BB: *Bossche Bijdragen*

Corthouts: J. CORTHOUTS, *Inventaris van de handschriften in het abdijarchief te Tongerlo*, Tongerlo, 1990

DTB: *Doop-, trouw en begraafboeken*

GAT: *Gemeentearchief Tilburg*

L. GOOVAERTS, *Ecrivains 1-2*: L. GOOVAERTS, *Ecrivains, artistes et savants de l'ordre de Prémontré 1-2*, Brussel, 1899 en 1902

NBW: *Nationaal Biografisch Woordenboek* 3, 4 en 5, Brussel, 1968, 1970 en 1972

OAT: *Oud-administratief archief Tilburg*

PAL: *Parochiearchief van de H. Lucia (Mierlo - Streekarchief Peelland te Deurne)*

Van de Ven: J. VAN DE VEN, *Handschriften en Handschriftfragmenten in het bezit van de Theologische faculteit Tilburg*, Tilburg, 1990.

1. De Katholieke Reformatie binnen de orde van Prémontré en de abdij van Tongerlo (ca. 1550-ca. 1630)²⁾

“Kanunnik en heilig? dat geloof ik niet”³⁾

De orde van Prémontré, waarin Franciscus Wichmans in 1613 zijn intrede deed, was in de loop der eeuwen juist zoals vele andere kloosterorden afgedreven van de oorspronkelijke ordesregel en -statuten, die de idealen van de orde bevatten. Weliswaar waren de statuten aan het begin van de 16de eeuw vernieuwd, toch bleef de algemene staat van de orde slecht⁴⁾. Mede ten gevolge van het commendewezen was het centrale bestuur van de orde onvoldoende in de gelegenheid om interne hervormingstendenzen te stimuleren. Tot abt van Prémontré — de moederabdij die de abt-generaal leverde — werden immers tot 1572 personen aangesteld, die enkel de inkomsten uit dit ambt trokken maar het feitelijk niet uitoefenden⁵⁾. Daarnaast bleken de individuele abdijen maar al te vaak onwillig om hun leven om te vormen. De norbertijnse vestigingen in het hertogdom Brabant deelden in meer of mindere mate in dit verval. Zo bleef de abdij van Sint-Michiel te Antwerpen tot in het tweede decennium van de 17de eeuw het toonbeeld van een weinig hervormingsgezind en slecht geordend kloosterleven. Pas tijdens het abbatiaat van Johannes-Chrysostomus vander Sterre (1629-1652) verwierf deze abdij nieuwe glans⁶⁾. Tongerlo lijkt niet in dezelfde mate te zijn afgedwaald van de oorspronkelijke observantie. Desalniettemin waren er toch allerlei

²⁾ Voor deze problematiek, zie ook S. AXTERS, *Geschiedenis van de vroomheid in de Nederlanden 4: Na Trente*, Antwerpen, 1960, p. 224-239 en L.C. VAN DYCK, ‘Praemonstratenzer leven en spiritualiteit’. In *Kennismaking met de abdij Tongerlo*, Tongerlo, 1984², p. 76-86.

³⁾ A. WICHMANS, *Diarium ecclesiasticum de sanctis contra pestem tutelaribus*, z.p., z.j. [Antwerpen, 1626], p. [3]. “Canonicus et sanctus? non credo”.

⁴⁾ *Statuta ordinis Praemonstratensis*, [z.p., 1505]. Vgl. E. DELCAMBRE, *Servais de Lairuelz et la réforme des Prémontrés*, Averbode, 1964, p. 1-46, F.W. SAAL, ‘Die Auswirkungen des Trienter Konzils für die Prämonstratenser, besonders in der rheinisch-westfälischen Provinz’. In *APraem* 40 (1964) 41-59 en H.S. SZANTO, ‘Reformversuche im Stifte Wilten nach dem Konzil von Trient’. In *APraem* 35 (1959) 227-264.

⁵⁾ E. VALVEKENS, ‘Le cardinal François Pisani, abbé commendataire de Prémontré (25 avril 1535-octobre 1561)’. In *APraem* 17 (1941) 35-163 en ‘Hyppolite d’Este, abbé commendataire de Prémontré (11 mai 1562-2 décembre 1572)’. In *APraem* 18 (1942) 91-135.

⁶⁾ M.J. MARINUS, *Laevinus Torrentius als tweede bisschop van Antwerpen (1587-1595)*, Brussel, 1989, p. 63, 118, 119, 124 en 135 en N.J. WEYNS, ‘Jean Chrysostôme, abbé de Saint-Michel d’Anvers’. In *APraem* 48(1972)94-123. Vgl. E. VALVEKENS, “Jong” en “oud” geslacht te Averbode in de prelaatsverkiezing van 1574’. In *APraem* 6 (1930) 225-254.

misbruiken binnengeslopen, zoals de schending van het slot van de abdij, het bezit van privé-eigendom en het verrichten van werkzaamheden tegen een vergoeding. Bij de inrichting van de nieuwe bisdomstructuur in de Nederlanden krachtens de bulle *Super universas* (1559) werd de abdij van Tongerlo in commende toegevoegd aan het tafelgoed van de bisschop van 's-Hertogenbosch, opdat hij over voldoende financiële middelen zou beschikken. Deze situatie duurde voort tot 1590. Het idee dat het herstel van de kloostertucht werd bemoeilijkt door deze gedeeltelijke onthoofding van het abdijbestuur lijkt onjuist te zijn. Blijkens de kloostervisitaties aan het einde van de 16de en aan het begin van de 17de eeuw, dus ook tijdens de incorporatie in de bisschoppelijke macht, werd het abdijleven immers in goede staat bevonden. De economische situatie van de abdijen in Brabant, en die van Tongerlo in het bijzonder, stemde eveneens tot tevredenheid⁷⁾.

Rond het midden van de 16de eeuw tekenden zich in de lijn van de Katholieke Reformatie de eerste vernieuwingstendensen af, die met name door het ingrijpen van de landsoverheid werden gestimuleerd. Om een goed bestuur van de Brabantse abdijen te bevorderen kreeg Karel V op 1 oktober 1552 van paus Julius III de toestemming om de premonstratenzers in de Nederlanden in een nationale federatie samen te voegen. Dit was de 'Congregatio Belgica', waarvan onder andere de 'circaria Brabantiae' (de Brabantse kring) deel uitmaakte. Aanvankelijk wierp deze nieuwe bestuursstructuur geen vruchten af, maar dat veranderde toen in februari 1572 de eerste nationale kapittelvergadering werd gehouden. Bij die gelegenheid kondigden de aanwezige abten een aantal hervormingsdecreten af. Zo werd in de abdijen, die hun onafhankelijkheid hadden bewaard, de scheiding van abts- en conventsgoederen opgeheven om commende-abten te weren. Voorts werden er maatregelen genomen ter bevordering van het onderwijs binnen de abdijen en de extra drink- en voedselporties werden indien mogelijk verboden. De universitaire studies werden gestimuleerd door de vrijwel gelijktijdige oprichting van een convict te Leuven. Daar konden de norbertijnen van de Brabantse kring en aanvankelijk ook die van de kring van Floeffe verblijven zonder dat de handhaving van de kloostertucht al te zeer in gevaar kwam.

⁷⁾ AAT IV 86 *Scheiding van abtsgoederen en conventsgoederen*, no. 39 (voor 1657) en 53 (1660); E. VALVEKENS, *De Zuid-Nederlandsche norbertijner abdijen en de opstand tegen Spanje. Maart 1576-1585*, 's-Gravenhage, 1929, p. 1-11, 57, 77-78, 82-83, 93-94, 112-113, 166-167, 202 en 250-251 en 'L'ordre de Prémontré et le concile de Trente'. In *APraem* 6 (1930) 75-77. Zie ook A. ERENS, *Tongerloo en 's-Hertogenbosch. De dotatie der nieuwe bisdommen in Brabant, Tongerlo, 1925*.

In december 1572 werd de commende van de abdij van Prémontré opgeheven. Vervolgens trachtte de nieuwe, gekozen abt-generaal Jean Despruets (†1596), voorzien van pauselijke volmachten de Brabantse abdijen door middel van persoonlijke visitaties onder zijn gezag te brengen. In dit verband moest hij de pretenties van Filips II weerstaan, die net als zijn vader streefde naar een met de landsgrenzen overeenstemmende kerkelijke indeling. Despruets slaagde hierin, want in 1575 nam een aantal Brabantse abdijen wederom deel aan het algemene kapittel te Prémontré. De Spaanse kring scheidde zich echter in 1600-1601 definitief van het ordesbestuur af⁸). Het kapittel van 1575 luidde het zeer prille begin in van een meeromvattend, zij het niet onverdeeld streven naar de hervorming van de orde in zijn geheel.

Uitgaande van de besluiten van het Concilie van Trente betreffende de kloosterhervorming in het 'Decretum de regularibus et monialibus', werkten de norbertijnen vanaf het begin van de 17de eeuw aan de formulering van nieuwe ordesstatuten. De richtlijnen van het concilie waren zeer summier en konden hierbij enkel dienen als een vingervijzing. De belangrijkste aandachtspunten waren de terugkeer tot de regelobservantie, het verbod van het privébezit, het herstel van de clausuur, de inrichting van het noviciaat, bepalingen aangaande de professie en een principieel verbod van het commendewezen⁹). Vanaf de algemene kapittels van 1605, 1618 en 1619 te Prémontré werd een begin gemaakt met een aanpassing van de ordesstatuten van 1505. Hierbij speelden de Brabantse abdijen en vooral abt Johannes Drusius van Park (Leuven), vicaris van de abt-generaal, een belangrijke rol. Ook abt Stalpaerts van Tongerlo (1609-1629) leverde zijn bijdrage aan dit vernieuwingsstreven¹⁰).

⁸) E. DELCAMBRE, *Servais de Lairuelz*, p. 40-43, L.C. VAN DYCK, 'L'Abbé général et la sécession des circarjes belges (1572/74)'. In *APraem* 67(1991)287-297, J. GOÑI GAZTAMBIDE, 'La Reforma de los premonstratenses españoles del siglo XVI'. In *Hispania sacra* 13(1960)5-92, A.K. HUBER, 'Spanien und die Prämonstratenzerkultur des Barock'. In *Historisches Jahrbuch* 72(1953)349-378, Pl. LEFEVRE, 'Le collège des Prémontrés à Louvain' en 'Un conflit entre le général de Prémontré et les abbés de Brabant en 1656'. Resp. in *APraem* 11(1935)44-73 en 9(1933)247-248 en E. VALVEKENS, *De norbertijner abdijen en de opstand*, p. 9 en 110-112, 'L'ordre de Prémontré et le concile de Trente', p. 80-86 en 98-101 en 'L'ordre de Prémontré et le concile de Trente: La congrégation des Prémontrés d'Espagne'. In *APraem* 8(1932)5-24.

⁹) *Decrees of the ecumenical councils 2: Trent to Vatican II*, ed. N.P. TANNER, London-Washington, 1990, p. 776-784 (Sessio XXV - 3-4 december 1563). Voor een beknopte samenvatting van de inhoud en de totstandkoming van het decreet, zie A. ADNES, e.a., *Trente*, Parijs, 1981, p. 496-511.

¹⁰) Voor Drusius, zie N.J. WEYNS, 'Drusius (Druys), Joannes, abt, lid van de Staten van Brabant'. In *NBW* 3, kol. 279-285. Voor Stalpaerts, zie L.C. VAN DYCK en M. KOYEN, 'Abbaye de Tongerlo'. In *Monasticon Belge* 8: *Province d'Anvers* 1, Luik, 1992, p. 333-336.

De eerste vrucht van deze statutaire hervorming binnen de Brabantse kring was de formulering in 1620 van de provinciale statuten, die in 1624 werden aangevuld. Deze werden goeddeels door de algemene kapittels van 1622 en 1627 te Prémontré overgenomen en bekrachtigd. In vier afdelingen bespreken deze statuten de liturgische verplichtingen van de koorheren, hun dagindeling en de inrichting van het noviciaat, vervolgens de functionarissen binnen en buiten de abdij, dan de kloostertucht en de eventueel te nemen strafmaatregelen en tot slot de verhouding tussen de afzonderlijke abdijen, de kringen en de ordesoverheid. In het perspectief van de Tridentijnse vernieuwing worden deze nieuwe statuten gekenmerkt door een grotere aandacht voor de eucharistische vroomheid en in samenhang hiermee voor de communie- en biechtpraxis en de interesse voor de mariale devotie. De vele hoofdstukken met betrekking tot de verschillende aspecten van het noviciaat en de nieuwe verhouding tussen het bisschoppelijk gezag en het ordesgezag laten dezelfde beïnvloeding zien. De definitieve versie van de ordesstatuten kreeg in 1630 kracht van wet¹¹).

De nieuwe statuten waren ook het resultaat van een interne discussie rond de aard van het premonstratense leven. Zij kwam voort uit een bezinning op het kloosterwezen als zodanig, die reeds in de 15de eeuw was begonnen. Bij Pierre d'Ailly (†1420) en andere theologen na hem mondde deze reflectie uit in de overtuiging, dat het aantal orden kon worden gereduceerd. Voorstellen werden gedaan om de orden die volgens dezelfde regel leefden, samen te voegen of om te komen tot een drietal hoofdgroepen, namelijk een ridderorde, een beschouwende en een actieve orde. Dit streven werd door het Concilie van Trente niet overgenomen en zelfs teniet gedaan door de terugkeer tot de oude ordesobservantie centraal te stellen¹²). Dit weerhield een aantal theologen er echter niet van om het eigen karakter van de norbertijnse orde ter discussie te stellen of om de orde als zodanig in hun beschouwingen

¹¹) *Statuta candidi et canonici ordinis praemonstratensis renovata*, Parijs, 1632 en J.E. STEYNEN, 'Capitula Provincialia Circariae Brabantiae, o. Praem. (1620-1643)'. In *APraem* 17(1941)1-61 (1620 en 1624). Zie ook J. LE PAIGE, *Bibliotheca Praemonstratensis ordinis*, Parijs, 1632, p. 858-860, S. AXTERS, *Geschiedenis van de vroomheid* 4, p. 229, E. DELCAMBRE, *Servais de Lairuelz*, p. 219, L.C. VAN DYCK en M. KOYEN, 'Abbaye de Tongerlo', p. 334, Pl. LEFEVRE, 'Un conflit entre le général de Prémontré et les abbés de Brabant en 1656', p. 248 en N.J. WEYNS, 'La réforme des Prémontrés aux XVIe et XVIIe siècles, particulièrement dans la circarie de Brabant'. In *APraem* 46(1970)5-51.

¹²) *Decrees of the ecumenical councils* 2, p. 776 ('Decretum de regularibus et monialibus' - caput I) en H. JEDIN, 'Zur Vorgeschichte der Regularienreform Trid., sess. XXV'. In *Kirche des Glaubens. Kirche der Geschichte* 2, Freiburg-Basel-Wenen, 1966, p. 360-397.

omtrent het kloosterwezen te negeren. De belangrijkste criticaster was ongetwijfeld Franciscus Suarez (†1617), een Spaanse jezuïet, die beweerde dat de orde geen wezenlijke eigen trekken had. Uit de bespreking van het 'vita mixta' (de vermenging van het actieve en beschouwende canonice leven) door een norbertijn van Averbode, Adrianus van Moerbeek (†1638), blijkt dat Suarez vier punten van kritiek naar voren bracht. Ten eerste beweerde hij dat Norbertus enkel de reguliere kanunniken had hervormd en derhalve geen nieuwe orde had gesticht. Ten tweede betwijfelde hij of de premonstratenzers vanaf de stichting van de orde wel een eigen ordeskleed hadden bezeten. Ten derde ontkende hij, dat de norbertijnen een eigen kloostertucht in de vorm van statuten hadden. Ten vierde meende hij, dat de orde qua intentie beschouwend van karakter was. Samenvattend beweerde Suarez, dat een mannelijke geestelijke óf als monnik een beschouwend óf als wereldheer een actief leven leidde, in ieder geval niet beide¹³). Zijn kritiek gaf binnen de orde aanleiding tot een herbezinning op het canonice leven.

Deze heroriëntatie op het premonstratense leven leidde tot een steeds grotere kloof tussen twee stromingen binnen de orde, die in 1621 leidde tot de afscheiding van een 'Congregatio antiqui rigoris' ('de vereniging van de oude observantie'). De vicaris-generaal van de orde, Servais de Lairuelz (†1631), werkte namelijk aan een hervorming van de norbertijnse orde in de Lotharingse kring. Zij spitste zich toe op het beschouwende aspect van het kloosterleven en de terugkeer tot de oorspronkelijke, strenge kloosterobservantie, zoals die na de stichting van de orde was ontstaan. De afzwakking van de kloostertucht zag hij vooral gelegen in de dubbele roeping van de norbertijnen. Enerzijds waren zij kanunniken die gebonden waren aan het apostolische ideaal van het 'vita communis' (het gemeenschappelijk leven), maar anderzijds waren zij tevens zielzorgers die buiten de muren van de abdij als vanzelf de observantie niet meer konden handhaven. Bij De Lairuelz wordt een hervormingsstreven zichtbaar, dat eerder *restauratief* van aard is. Als oud-student van de jezuïeten-universiteit van Pont-à-Mousson, entte hij zijn spiritualiteit vooral op jezuïetische vroomheidspraktijken. Door middel van

¹³) A. MOERBECIUS, *Scala purpurea in sex gradus divisa*, Antwerpen, 1634, p. 841B-848B, in het bijzonder 844A-845B, en F. SUAREZ, *De virtute et statu religionis IV*, tract. IX: *De varietate religionum*, Monza, 1625 [1609¹], p. 332B. Vgl. M. MERZ, *Norbertus triumphans in vita et translatione*, Ravensburg, 1628, p. 376-377. Zie ook A.K. HUBER, 'Spanien und die Prämonstratenzerkultur des Barock', p. 376-378.

visitatie-reizen in Noord- en Midden-Europa trachtte hij andere abdijen voor zijn ideaal te winnen¹⁴).

In de Brabantse kring werd veel nadruk gelegd op het zielzorgerlijke aspect, waarbij de *aanpassing* van de orde aan de eisen van de tijd centraal stond. Daar probeerden de premonstratenzers tot een evenwichtige afstemming te komen van het 'vita mixta', dat volgens hen op de best mogelijke manier uitdrukking gaf aan het ideaal van de H. Norbertus. Centraal stond weliswaar het beschouwende, monastieke, element, maar dat realiseerde zich — in ieder geval chronologisch — ten eerste in het gemeenschappelijke canonieke leven in de abdij en ten tweede in de uitoefening van de zielzorgerlijke opdracht daarbuiten. In de ogen van de Tongerlose kanunnik Laurentius Landtmeter († 1656) was een koorheer van Prémontré een 'clerico-monachus', dat wil zeggen een monnik met een priesterlijke, pastorale opdracht¹⁵). Deze richting vormde de hoofdstroom binnen de norbertijnse orde, want de statuten van 1630 kwamen immers met name onder invloed van de Brabantse kring tot stand. Deze kring sloot zich weliswaar niet bij het project van De Lairuelz aan, maar werd desalniettemin toch door hem beïnvloed. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de uit de jezuïetenorde afkomstige vroomheidsoefeningen, die bij deze norbertijnen ingang vonden. De interesse voor de jezuïeten werd met name ingegeven door de problemen rond de verhouding tussen het beschouwende en het actieve leven, die ook bij de jezuïetenpaters speelden. Bovendien kenden de premonstratenzers geen eigen theologische schooltraditie, zodat zij hierin min of meer afhankelijk waren van bijvoorbeeld de dominicanen, franciscanen en jezuïeten¹⁶).

De bezinning op het eigen karakter van de norbertijnse orde leidde tot een grote literaire produktie. In het voetspoor van Trente ontstond een interesse voor de auteur van de ordesregel, de H. Augustinus. Op zoek naar een eigen identiteit gingen diverse schrijvers bij deze kerkvader te rade. Andere auteurs becommentarieerden de nieuwe statuten. Onder hen bevonden zich ook norbertijnen van de Brabantse kring en van de

¹⁴) E. DELCAMBRE, *Servais de Lairuelz*, p. 46-103 en F.W. SAAL, 'Die Auswirkungen des Trienter Konzils', p. 43-44.

¹⁵) L. LANDTMETER, *De clerico, monacho, clerico-monacho libri tres*, Antwerpen, 1620. Voor Landtmeter, zie N.J. WEYNS, 'Landtmeter, Laurentius, geestelijk schrijver'. In *NBW* 5, kol. 498-500.

¹⁶) S. AXTERS, *Geschiedenis van de vroomheid* 4, p. 26 en 227, L. COGNET, *Histoire de la spiritualité moderne 1: L'essor*, Parijs, 1966, p. 200-219, E. DELCAMBRE, *Servais de Lairuelz*, p. 219 en A.K. HUBER, 'Spanien und die Prämonstratenzerkultur des Barock', p. 363.

abdij van Tongerlo¹⁷). Het onderzoek naar de wortels van de orde van Prémontré betrof ook de eigen geschiedenis en de gelukzalige norbertijnen die daarin figureerden, met name de ordesstichter, de H. Norbertus. Ten gevolge hiervan kwamen vele vitae in druk¹⁸). Het leven van de H. Norbertus werd herschreven in het licht van de eucharistische vroomheid, zoals die in de Katholieke Reformatie werd voorgestaan. De iconografie van Norbertus hield hiermee gelijke tred. Vanaf de tweede helft van de 16de eeuw werd de ordesstichter voorgesteld met een monstrans in de hand en onder zijn voeten vertrapte hij de 'eucharistische ketter' Tanchelm, die hij te Antwerpen had bestreden. Daarmee werd hij — op 28 juli 1582 door paus Gregorius XIII heilig verklaard — een typische exponent van de Katholieke Reformatie¹⁹). Dit grotere accent op de eucharistische vroomheid was waarschijnlijk tevens een antwoord op de door Suarez geformuleerde kritiek, dat de norbertijnse orde niet beschouwend van aard was maar het wel behoorde te zijn. Van Moerbeek althans stelde de eucharistische vroomheid voor als traditioneel eigen aan de orde. Andere kritieken van Suarez werden middels levens van de H. Norbertus aan de kaak gesteld, zoals bijvoorbeeld door J.-C.

¹⁷) W. BOSSCHAERTS, *Candidus habitus candidi ordinis Praemonstratensis elucidatus*, [Leuven], 1621, *Ordo Praemonstratensis clericalis seu canonicus assertus*, Leuven, 1622, *Origo et progressio monasticorum*, z.p., [1619] en *Vita contemplativa et activa, seu contemplatio et actio*, [Leuven], 1620, J. DRUSIUS, *Exhortatio ad candidi ordinis praemonstratensis provinciae Brabantiae religiosos*, Leuven, 1621, S. DE LAIRUELZ, *Catechismi novitiorum et eorum magistri* I-II, Pont-à-Mousson, 1623 en *Optica regularium seu commentarii in regulam Sancti Augustini*, Pont-à-Mousson, 1603¹, L. LANDTMETER, *Commentarius brevis ad regulam sanctissimi patris nostri Augustini*, Leuven, 1621¹, M. MERZ, *Norbertus triumphans* en A. MOERBECIUS, *Scala purpurea*, p. 841B-848B.

¹⁸) Zie bijvoorbeeld, W. BOSSCHAERTS, *Het leven B. Siardi abt des cloosters Mariengaerde in Vrieslandt der orde van Premonstreyt*, Antwerpen, 1625, D. MUDZAERT, *Het leven ende de vervoeringhe van den H. Norbertus, sticht-vader van de witte orde van Premonstreyt arts-bisschop te Meydenburgh; apostel van Antwerpen*, Antwerpen, 1630 en J.-C. VANDER STERRE, *Het leven vanden H. Norbertus. Sticht-vader der orde van Premonstreyt ende apostel van Antwerpen*, Antwerpen, 1623 en *Natales sanctorum candidissimi ordinis Praemonstratensis*, Antwerpen, 1625. Voor ander werk van Vander Sterre op dit terrein, zie L. GOOVAERTS, *Ecrivains* 2, p. 287-295. Vgl. A.K. HUBER, 'Spanien und die Prämonstratenserkultur des Barock', p. 367.

¹⁹) S. AXTERS, *Geschiedenis van de vroomheid* 4, p. 231-232. Deze verering beperkte zich aanvankelijk tot de orde zelf. Pas onder paus Urbanus VIII had in 1644 de 'canonisatio aequipollens' plaats, waarmee de H. Norbertus aan de gehele Rooms-Katholieke kerk ter verering werd voorgehouden. A.K. HUBER, 'Spanien und die Prämonstratenserkultur des Barock', p. 367-370, Pl. LEFEVRE, 'Saint-Norbert et le culte eucharistique'. In *Studia eucharistica a DCCⁱ anni a condito festo Sanctissimi Corporis Christi 1246-1946*, Bussum-Antwerpen, 1946, p. 97-101 en L. RÉAU, *Iconographie de l'art chrétien* 3: *Iconographie des saints* 2, Parijs, 1958, p. 994-996.

vander Sterre. In verband met de bovennatuurlijke oorsprong van het ordeskleed en de regel bijvoorbeeld verhaalde hij, dat die door Maria en Augustinus zelf aan Norbertus waren overhandigd. Daarnaast besteedde hij veel ruimte aan Norbertus' opdracht om zielzorg uit te oefenen²⁰).

De nieuwe statuten geven eveneens blijk van deze vernieuwingstenden. De communie- en dus ook de biechtfrequentie werden ten opzichte van de statuten van 1505 omhooggeschroefd. Voortaan dienden novicen en geprofesten eenmaal per week te biechten en te communiceren. Norbertijnen, die tot priester waren gewijd, moesten tenminste driemaal per week het misoffer opdragen. Daarnaast werd ook de Mariadevotie gestimuleerd. Zo werd de dagelijkse mis *De Beata* opnieuw ingeprent en de lezing van de getijden van Maria als een zware gewetensplicht voorgesteld²¹). De mariale devotie in de Brabantse kring werd waarschijnlijk met name vanuit de afgescheiden Spaanse kring beïnvloed²²). Naar analogie met de 'Societas Jesu' ('De orde van Jezus') van de jezuïeten noemde Martinus Merz de orde van Prémontré de 'Candida societas Beatae Virginis' ('De witte orde van de H. Maagd'). De Tongerlose koorheer Gerardus van Herdegom stelde in 1650 de eucharistische en mariale vroomheid voor als de twee erfstukken van de H. Norbertus bij uitstek²³).

2. De jeugdjaren en de intrede in de abdij van Tongerlo (1596-1630)

"Het is niet eigen aan de monnik om af te dalen, maar om op te stijgen en altijd de meer volmaakte dingen na te streven"²⁴).

²⁰) A. MOERBECIUS, *Scala purpurea*, p. 845A-B en J.-C. VANDER STERRE, *Het leven vanden H. Norbertus*, *passim*. Reeds de illustraties laten op treffende wijze zien, hoe het antwoord van Vander Sterre op Suarez luidde.

²¹) S. AXTERS, *Geschiedenis van de vroomheid* 4, p. 225, 226 en 229.

²²) A.K. HUBER, 'Spanien und die Prämonstratenzerkultur des Barock', p. 370-376. Vgl. J. VISSER, *Rovenius und seine Werke. Beitrag zur Geschichte der nordniederländischen katholischen Frömmigkeit in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, Assen, 1966, p. 97-99.

²³) G. VAN HERDEGOM, *Diva virgo candida*, Brussel, 1650, p. 320 en M. MERZ, *Norbertus triumphans*, p. 420.

²⁴) AAT IV 72 *Kloosterobservantie*, ongenummerde omslag *Juniores admoneant* (1609-1629). "Monachorum enim non est descendere sed ascendere, et semper ad perfectiora niti".

2.1. De jongste jaren te Antwerpen (7 januari 1596-zomer 1612)

Begin 1596, ruim tien jaar na haar herovering voor Spanje, werd Franciscus Wichmans geboren in de Scheldestad Antwerpen, die was toegewijd aan de H. Norbertus ter herinnering aan diens overwinning op de 'ketter' Tanchelm²⁵). Zijn ouders waren Godefridus Wichmans en Catherina vanden Eynde. Op 7 januari werd de pasgeborene in de Sint-Jacobuskerk ten doop gehouden door Petrus van Kortebach en Maria Wichmans. Hij werd genoemd naar de beoogde peetvader, de geleerde historicus Franciscus Sweertius (†1629), die vanwege de begrafenis van de gouverneur van de stad Antwerpen, Mondragon, niet aanwezig kon zijn²⁶). Wat zijn relatie tot de familie Wichmans was, is helaas in het ongewisse gebleven. Vermoedelijk werd de kleine Franciscus geboren in een familie van goeude handwerkslieden, over wie weinig met zekerheid bekend is. Zo behoorde de Antwerpse lijstenmaker Artus Jordaens (†1654) wellicht tot zijn familie. Deze was namelijk gehuwd met een Margaretha Wichmans en beiden werden in de kerk van de norbertijnse abdij van Sint-Michiels begraven. Volgens rekeningen van de abdij van Tongerlo was Jordaens net als andere niet bij naam genoemde familieleden, wellicht van moederszijde, in de abdij werkzaam ten tijde van Wichmans' abbatiaat. Blijkens een schuldbekentenis uit 1650 had hij in ieder geval één zuster, Maria, die gehuwd was met een Jan de Gra. Misschien was "Suster Monica Wichmans", genaamd naar de moeder van de H. Augustinus, eveneens een nabij familielid. Haar eigendomsmerk figureert althans in een door Wichmans geredigeerd werkje. Er waren in de eerste helft van de 17de eeuw te Antwerpen verschillende mensen met de naam Wichmans en Van den E(y)nde(n) als handwerksman werkzaam, van wie de familierelatie niet vaststaat²⁷).

²⁵) L. RÉAU, *Iconographie de l'art chrétien* 3.2, p. 994.

²⁶) AAT IV 50 *Vestitiones et professiones ad ordines*, A, omslag 2 *Doopattesten*, no. 2 (7 januari 1596 - geauthenticeerde copie 27 januari 1641) en W. VAN SPILBEECK, *De abdij van Tongerlo*, p. 478. Vgl. F. SWEERTIUS, *Athenae Belgicae sive nomenclator Inferioris Germaniae scriptorum*, Antwerpen, 1628, p. 149 en A. WICHMANS, *Brabantia Mariana Tripartita*, Antwerpen, 1632, p. 390. Voor Sweertius, zie F.X. DE FELLER, 'Swert (Franciscus) Swertius'. In *Geschiedkundig woordenboek of beknopte levensbeschrijvingen* 23, 's-Hertogenbosch, 1847, p. 344 en H. HURTER, *Nomenclator literarius theologiae catholicae theologos exhibens* III: 1564-1663, Salzburg, 1907, kol. 1162, noot 2.

²⁷) AAT IV 1-2 *Rekeningen van de provisor: 1627-1647*, no. 11 (1642-1643), fol. 20^v (28 juni 1643) en no. 15 (1645-1646), fol. 2^v (21 januari 1646) en IV 96 *Antwerpen: Refugiehuys II*, no. 142-144 (2 mei 1650-1667), A. WICHMANS, *Officia sanctorum parti-*

Sedert het beleg van Antwerpen door Alexander Farnese en haar overgave op 17 augustus 1585 nam de stad deel aan het elan van de Katholieke Reformatie dat door grote delen van Europa ging. Er floreerden vele broederschappen, die met name door jezuïeten en dominicanen waren opgericht. De jezuïeten, dominicanen en augustijnen hadden er bovendien een eigen college gesticht. Daarnaast legde de bisschop van Antwerpen, Miraeus (†1611), een bijzondere nadruk op het geloofsonderricht in zijn diocesis. Zo had hij voorzien in catechismusles voor de jeugd van acht tot en met vijftien jaar. Iedere zaterdag van een tot twee uur 's middags volgde de jonge scholier Franciscus Wichmans in de parochiekerk de lessen, die door een schoolmeester werden gegeven²⁸). Daar nam hij kennis van de grondbeginselen van het rooms-katholieke geloof. Tijdens zijn 'gymnasiale' studies gebeurde dit wellicht aan de hand van de *Catechismus parvus* van Petrus Canisius. Als koorheer van Tongerlo maakte hij melding van dit boekje, dat gezien zijn eenvoud zeker niet tot het studieprogramma van de abdij heeft behoord. Waar hij zijn middelbare studies volgde, is onbekend. In ieder geval niet bij de paters jezuïeten, daar zijn naam in de inschrijvingslijsten van het jezuïeten-college ontbreekt. Wellicht is hij bij de augustijnen op school geweest. Voorzeker heeft hij ook de laatste klas van de 'humaniora' afgerond, want het novicenmeestersboek van de abdij van Tongerlo noemt hem

cularia in ecclesia Beatae Mariae de Tungerlo ordinis Praemonstratensis quotannis peragenda, [z.p., tussen 11 februari 1643 en 22 juni 1644]. De bibliotheek van de abdij van Tongerlo bezit een exemplaar met het eigendomsmerk van "Suster Monica Wichmans 1644". F. PRIMS, *Geschiedenis van het Antwerpsche turfdragersambacht (1447-1863)*, Antwerpen, 1923, p. 62, 92, 102, 121, 154, 159, 186, 270, 273, 277, enz., F. PRIMS, *Antwerpen door de eeuwen heen*, Antwerpen, 1951, p. 425-450 en *Geschiedenis van Sint-Jorisparochie en -kerk te Antwerpen (1304-1923)*, Antwerpen, [1924], p. 195, Ph. ROMBOUTS en Th. VAN LERIEU, *De lijdende en andere historische archieven der Antwerpsche Sint-Lucasgilde 1-2*, Antwerpen-Den Haag, 1864-1876, resp. p. 783 en 791 en 44, 175 en 909-910, W. VAN SPILBEECK, *De abdij van Tongerlo*, p. 485-488 en *De abdijkerk van Tongerlo en hare kunstschaten*, Tongerlo, 1883, p. 85-86. Vgl. B. KRUITWAGEN, *Catalogus van de handschriften van het bisschoppelijk museum te Haarlem*, Amsterdam, 1913, p. 120 (hss. 121-122). Een naamgenoot, Franciscus Wijckmans, was rond 1667 te Leuven werkzaam als graveur.

²⁸) A. PASTURE, *La restauration religieuse aux Pays-Bas catholiques sous les archiducs Albert et Isabelle (1595-1633)*, Leuven, 1925, p. 335-337, 363 en 370-371, F. PRIMS, *Antwerpen door de eeuwen heen*, p. 497-499 en 502 en E. PUT, *De cleyne scholen. Het volksonderwijs in het hertogdom Brabant tussen Katholieke Reformatie en Verlichting (einde 16de eeuw-1795)*, Leuven, 1990, p. 235-236. Vgl. M.J. MARINUS, *Laevinus Torrentius*, p. 150-153 en A.K.L. THUIS, *Van geuzenstad tot contrareformatorisch bolwerk: maatschappelijke betekenis van de Kerk in contrareformatorisch Antwerpen*, [Turnhout], 1990, p. 140-144.

immers “rethor”²⁹⁾. Korte tijd na beëindiging van zijn middelbare studies, vertrok hij naar Tongerlo.

2.2. De intrede en de vorming binnen de abdij van Tongerlo (zomer 1612-januari 1630).

In de zomer van 1612 meldde de toen zestienjarige Franciscus Wichmans zich aan de poort van de norbertijnse abdij van de Heilige Maagd Maria te Tongerlo met het verzoek te mogen intreden. Hierop volgde een onderzoek door de novicenmeester Johannes Verhulst en daarna door de prior en subprior, die de jonge postulant ondervroegen met betrekking tot de voor het kloosterleven vereiste kwaliteiten. De aandacht ging hierbij onder andere uit naar eventuele verborgen lichamelijke gebreken, het karakter, de mate van roeping, de intellectuele vermogens en de keuzevrijheid van de kandidaat. Toen zij gedrieën het erover eens waren, dat hij geschikt was, stelden zij abt Stalpaerts hiervan op de hoogte. Hij onderwierp de jonge postulant aan een laatste onderzoek en wees hem tevens op de strengheid van het norbertijnse kloosterleven. Vervolgens werd hij toegelaten tot de abdij en in het novicenmeestersboek ingeschreven als “Franciscus Wychmans Antwerpiensis, rhetor”³⁰⁾. Opmerkelijk was de wel zeer jeugdige leeftijd waarop hij intrad, aangezien een al te vroegtijdige intrede gewoonlijk als problematisch werd gezien voor een goede intoming van de eigen wil en aandriften. Wichmans moet daarom een goede indruk hebben gemaakt op de personen, die hem op zijn geschiktheid toetsten. Hierbij moet wel worden opgemerkt, dat de toeloop naar de abdij tot 1627 vrij gering was. Van 1610 tot en met 1626 werden slechts achtentwintig postulanten ingekleed. Bij zijn komst naar de abdij lag de gemiddelde leeftijd van intrede rond de 22 jaar en de meeste novicen hadden reeds de artesfaculteit bezocht³¹⁾.

²⁹⁾ AAT II 89-91 *Lijsten betreffende inkleding, professies en priesterwijdingen*, p. 3, fol. 43^v en p. 11 en IV 135/2 *Inventarissen*, no. 306 (1616) en 351/1 (1618) en J. DELÉE, ‘Liste des élèves du collège des pères jésuites à Anvers (Gymnasium Societatis Jesu Antverpiense) I de 1575 à 1640’. In *De Schakel* 22(1967)1-94.

³⁰⁾ AAT II 89-91 *Lijsten betreffende inkleding*, p. 3, fol. 43^v en p. 11.

³¹⁾ Zie AAT II 89-91 *Lijsten betreffende inkleding*, *hs. Tilburg, Bibliotheek der Theologische Faculteit*, no. 47 (= Van de Ven, no. 40.I), *Necrologium Tongerloense*, [Tongerlo, einde 18de eeuw] en W. VAN SPILBEECK, *Necrologium Ecclesiae B.M.V. de Tongerloo*, Tongerlo, 1902.

De precieze reden waarom Wichmans voor de orde van Prémontré en in het bijzonder voor de abdij van Tongerlo koos, is helaas onbekend gebleven. Op grond van de bijzondere aandacht, die binnen de abdij werd besteed aan de intellectuele vorming, werd deze keuze misschien mede ingegeven door zijn beoogde peetvader Sweertius. Op 21 september 1612 werd hij ten overstaan van het convent gekleed in de witte novicenpij en op 26 december van datzelfde jaar volgde de toediening van de tonsuur en de kleine wijdingen³²). De intrede in de abdij betekende een radicale verandering van levensstijl. Het oude leven in de wereld werd afgelegd en daarvoor in de plaats kwam een streng geordend leven, dat aan de strikte clausuur van de abdij was gebonden. De dagorde accentueerde deze overgang. De dag was ingedeeld in bezigheden, die op gezette tijden en op vaste plaatsen dienden te worden verricht. Om vier uur 's ochtends stonden de kanunniken op en om negen uur 's avonds gingen zij weer te bed. De tussenliggende tijd werd gevuld met gemeenschappelijk of privaat gebed, met arbeid of studie en met korte perioden van rust en ontspanning, bijvoorbeeld rond de maaltijden³³).

Het noviciaat bestond uit drie onderdelen, te weten de vorming van de novicen in de kloostertucht, het aanleren van de liturgische gebruiken van de orde en de persoonlijke spirituele opvoeding. Deze leertijd was enkel gericht op de praktijk van het gemeenschappelijke leven en de novicen ontvingen nog geen doelgerichte intellectuele vorming. Van de novicenmeester leerde Wichmans bijvoorbeeld hoe hij zich op de verschillende momenten van de dag diende te gedragen, hoe te buigen of de ogen te richten. Zo werd hem bijgebracht, hoe hij met de abt, de functionarissen van de abdij en zijn overige medekanunniken moest omgaan. Daarbij moest hij zich een houding van nederigheid en onderwerping eigen maken. Met betrekking tot het 'opus Dei', het koorgebed, dat het belangrijkste bestanddeel vormde van het kloosterleven, leerde hij de liturgische gebruiken, de wijze van lezen en van luid en stil zingen. Daarnaast diende hij zich spiritueel te oefenen. Negatief geformuleerd bestond deze geestelijke oefening in het afleggen van de 'oude mens' door het bekennen en bestraffen van de begane zonden, door het intomen van

³²) AAT II 89-91 *Lijsten betreffende inkleding*, p. 3, fol. 43^v en p. 11.

³³) *Statuta ordinis Praemonstratensis*, fol. 9^v-24^r (Distinctio I). Vgl. *Statuta candidi ordinis*, p. 40-44 en 45-49 (Dist. I, caput XV en XVI) en J.E. STEYNEN, 'Capitula provincialia', p. 10-11 en 13-14 (1620). Zie ook S. DE LAIRUEZ, *Catechismi novitiorum* I, kol. 19 en W. VAN SPILBEECK, *De abdij van Tongerlo*, p. 433.

de seksuele driften en andere ondeugden en door het temmen van de eigen wil in onderworpen gehoorzaamheid. Positief omschreven moest hij ernaar streven gelijkvormig aan Christus te worden door het beoefenen van de deugdzzaamheid en door God te zoeken. Middelen hiertoe waren de schriftlezing, het preek horen, de 'oratio mentalis' (het inwendig gebed), de oefeningen van berouw, het handwerk, de rust en de gehoorzaamheid aan de ordesregel. De novicenmeester trad op als zijn geestelijk leidsman en waarschijnlijk ook als biechtvader. Wichmans diende al zijn aanvechtingen en hartstochten aan hem bekend te maken, opdat hij op adequate wijze kon worden geleid³⁴).

Naast een eigen gebedenboek beschikte hij waarschijnlijk over enige vroomheidsliteratuur. Voorzeker zal hem de *Navolging van Christus* van Thomas à Kempis (†1471) niet hebben ontbroken, die vanaf de Middeleeuwen tot ver in onze eeuw de priestervroomheid in belangrijke mate heeft gekleurd. Ook moet hij werken hebben gelezen, zoals *De bono status religionis* van de jezuïet Hiëronymus Platus of Piatti (†1591) en de *Divini amoris pharetra* van de kartuizer en mystiek auteur Johannes Lanspergius (†1539). Deze werken bespraken de aard en het wezen van het kloosterleven, maar gaven ook handreikingen hoe het dagelijks leven kon worden vormgegeven. Lanspergius gaf bijvoorbeeld aan hoe een kanunnik de gedachten bij de dagelijkse werkzaamheden moest richten, hoe hij zich moest voorbereiden op de spirituele en godsdienstige oefeningen, hoe hij ondeugden kon vermijden en hoe hij gehoorzaam moest zijn. Platus richtte zich tevens tegen de kritiek van de Reformatie op het monnikenwezen en de bezwaren van Suarez met betrekking tot de orde van Prémontré. Hij beweerde dat de instelling van de ordesclerus uit de apostolische tijd stamde³⁵). Als novice verkeerde Wichmans in een zekere afzondering van het convent, zodat geen negatieve invloeden daarvan konden uitgaan. Daartegenover stond dat hij twee metgezellen had, die eveneens in 1612 waren ingekleed. Dit waren Dionysius Vuijlsteken, die

³⁴) Voor deze en de volgende alinea, zie AAT II 90 *Lijsten betreffende inkleding*, fol. 43^v, *Statuta ordinis Praemonstratensis*, fol. 19^v-22^r en 30^r (Dist. I, cap. XV en dist. II, cap. IX), J.E. STEYNEN, 'Capitula provincialia', p. 14 (1620) en P. Em. VALVEKENS, *Een praemonstratenzer abdij in het begin van de zestiende eeuw*, 's-Gravenhage, 1936, p. 135-139. Vgl. *Statuta candidi ordinis*, p. 60-65 (Dist. I, cap. XX).

³⁵) AAT IV 135/2 *Inventarissen*, no. 306 (1616). Vgl. AAT IV 136 *Inventarissen*, no. 468/1, 3 en 6 en 473/7 (1626). Zie ook J. VISSER, *Rovenius und seine Werke*, p. 113. Voor de determinatie van de genoemde titels, zie bijv. *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus* 1-11, ed. C. SOMMERVOGEL, Brussel-Parijs, 1890-1932 en H. HURTER, *Nomenclator literarius theologiae catholicae theologos exhibens* II: 1109-1563, Salzburg, 1906 en III: 1564-1663.

niet werd geprofest, en Judocus Mutsaerts, die op 15 september 1613 de kloostergelofte aflegde.

Na een noviciaat van een jaar en een dag werd Franciscus Wichmans door abt Stalpaerts op 22 september 1613 geprofest en ontving hij uit diens handen andermaal een wit ordeskleed en de naam Augustinus. De door Stalpaerts verleende kloosternaam kan misschien worden opgevat als een compliment aan Wichmans, want de H. Augustinus werd als auteur van de ordesregel door de norbertijnen in hoge eer gehouden. Bij de professie bood hij zich aan de abdij aan en beloofde bekering van zijn zeden, verbetering van zijn leven, stabiliteit en gehoorzaamheid aan de abt en zijn opvolgers. De professie vormde een aanleiding om een feestmaal te organiseren, waarbij vermoedelijk ook enige feestredes zijn afgestoken. Deze feestelijke maaltijd vormde een voorlopig afscheid van de abdij, want twee dagen later, op 24 september, vertrok hij naar Leuven om aan de artesfaculteit te gaan studeren³⁶).

Te Leuven verbleef frater Wichmans in het norbertijns college, dat in 1571-1572 door een aantal abten van de Brabantse kring was gesticht. Door een eigen convict op te richten kon het kloosterleven goeddeels worden bewaard tijdens het verblijf van de norbertijnse studenten buiten de abdij. De dagorde kwam ongeveer overeen met die van de abdij, maar werd vanzelfsprekend door de te volgen lessen onderbroken. De dagelijkse leiding van het huis kwam toe aan een president die niet alleen de tucht uitoefende over de studenten binnen en buiten het college, maar ook toezag op hun studievorderingen. In 1613 woonden in het college 33 studenten, die ofwel aan de artesfaculteit ofwel aan de theologische faculteit studeerden. Aan de hand van het verslag van de aartshertogelijke visitatie van de Leuvense universiteit in 1617 is het mogelijk om zich een beeld te vormen van de artesstudies ten tijde van Wichmans' verblijf te Leuven. Na het afleggen van de geloofsbelijdenis en de eed op het universiteitsreglement werd hij ingeschreven als student aan een van de vier 'pedagogieën' van de artesfaculteit, waar de lessen werden gegeven. Waar hij college liep is onbekend, omdat de zeventiende-eeuwse inschrijvingsregisters van de universiteit van Leuven pas in 1616 aanvangen.

³⁶) AAT II 89-91 *Lijsten betreffende inkleding*, p. 3, fol. 43^v en p. 11. Vgl. AAT IV 50 *Vestitiones et professiones*, omslag D *Professieformules I. 1621-1688*, no. 1 (31 juli 1621) en *Statuta ordinis Praemonstratensis*, fol. 21^r (Dist. I, cap. XV), *Decrees of the ecumenical councils*, p. 781 (Sessio XXV - 'Decretum de regularibus et monialibus', cap. XV - 3-4 december 1563). Vgl. *Statuta candidi ordinis*, p. 54 (Dist. I, cap. XVII, no. 23) en J.E. STEYNEN, 'Capitula provincialia', p. 67 (1633).

Iedere dag waren er vier voorlezingen, twee 's ochtends en twee 's middags. Aan het begin van de avond werd de moeilijkere stof van de dag nogmaals doorgenomen. Het studiejaar liep van 1 oktober tot en met 30 september en na twee jaar studie diende hij de graad van 'magister artium' te hebben behaald. Deze opleiding was noodzakelijk voor een vervolgstudie bijvoorbeeld aan de theologische faculteit³⁷).

De zeventiende-eeuwse artesstudie bouwde voort op de middeleeuwse indeling in 'trivium' en 'quadrivium' en bestond uit vijf vakken, te weten logica, fysica, metafysica, welsprekendheid en ethiek. Het programma van de magisterstudie was nogal overladen. De logicacursus opende de cyclus en duurde negen maanden. Hierin kwamen aan bod de 'prodidagmata logicae', een soort basiscursus, de inleiding op de logica van Porphyrius en het *Organon*, de logische verhandelingen van Aristoteles. Vervolgens werd gedurende zes maanden de fysica onderwezen. Naast traktaten van Aristoteles werd de *Sphaera mundi* (ca. 1130) van Johannes a Sacro Bosco gedoceerd, dat pas in de loop van de 17de eeuw in onbruik raakte. Dan volgde de cursus metafysica, die slechts vier maanden in beslag nam. De laatste drie maanden werden besteed aan repetities. De moeilijkste stof werd dan nog eens behandeld. Tussen 15 en 31 september werden de eindexamens afgenomen.

De ethica werd op zon- en feestdagen door een professor in de 'Vicus', het eigen gebouw van de artesfaculteit, gedoceerd. Deze lessen volgde Wichmans gezien de lesdagen waarschijnlijk in het norbertijns college. Blijkens een uitgeschreven collegedictaat van zijn hand bestond de voorlezing van de ethica uit een korte inleiding op de aard van de ethiek als wetenschap en vervolgens uit vier hoofdstukken. Deze vier zogenaamde 'disputationes' werden middels vragen en antwoorden systematisch afgehandeld. De grootste aandacht ging hierbij uit naar de aard van de menselijke handelingen. Op welke wijze hij de lessen in welsprekendheid volgde werd niet duidelijk. Ter bevordering van de studie werden disputen gehouden, waaraan hij — net als alle andere studenten — verplicht deelnam. Bij die gelegenheid discussieerden hij en zijn mede-

³⁷) *De visitatie van de vermaerde universiteyt der generale studie van de stadt Loven*, z.p., 1617, p. 5, 50-53 en 54-55. Zie ook V. ANDREAS, *Fasti academici studii generalis Lovaniensis*, Leuven, 1650, p. 332, N. VERNULAEUS, *Academia Lovaniensis*, Leuven, 1657, p. 59 en 59-60, Pl. LEFEVRE, 'Le collège des Prémontrés à Louvain', p. 44-57, A. SCHILLINGS, *Matricule de l'université de Louvain 5: 19 février 1616-2 février 1651*, Brussel, 1962 en *550 jaar universiteit van Leuven*, [Leuven, 1976], p. 103 en 174-176.

studenten met elkaar en beantwoordden zij vragen van professoren en studiegenoten, die al dan niet tot de eigen pedagogie behoorden. Deze disputen hadden het gehele jaar door plaats, namelijk na de tweede ochtend- en middagles maar ook buiten het normale lesprogramma om. Omdat Wichmans later aan de theologische faculteit zou studeren, moet hij in september 1615 zijn afgestudeerd. In ieder geval keerde hij op 6 oktober 1615 naar Tongerlo terug³⁸).

Te Tongerlo hervatte frater Wichmans het kloosterleven. In de gemeenschappelijke slaapzaal had hij een eigen cel, waar hij zijn private oefeningen en studies kon verrichten en waar hij rust kon vinden. Aan de hand van een celinventaris, die hij aan het begin van ieder jaar moest opmaken, kan de inrichting vrij nauwkeurig worden gereconstrueerd. Hij bewaarde er zijn beddegoed en kleding, hij had er een kathedr, zijn schrijfgerei, twee kandelaars, een paar stoelen en spullen voor de persoonlijke verzorging, zoals een wasbekken, een scheermes en een kam. Ook een pispot, een waterpot en een spuugbakje ontbraken niet. Daarnaast had hij enige devotionalia in gebruik, te weten een zilveren 'agnus Dei', een Mariabeeld, twee houten kruisen en een kruisje gesneden uit het hout van de eik van Scherpenheuvel, toentertijd reeds een druk bezochte bedevaartplaats nabij Tongerlo. Over de boeken die hem in de cel tot zijn beschikking stonden, volgt hieronder meer³⁹).

Augustinus Wichmans zette zijn studies binnen de abdij van Tongerlo voort. Abt Stalpaerts hechtte immers grote waarde aan de intellectuele vorming van zijn koorheren. Zo was om die reden in 1610 het middernachtelijk koorgebed van twaalf uur 's nachts naar vier uur 's ochtends verplaatst. De studie was geen doel op zich of een middel tot persoonlijk heil, roem of eer. Zij werd in de eerste plaats beschouwd als een weg om langzaam te groeien in het begrip van het geloof en de eigen roeping. Idealiter werd een verdieping van het beschouwende leven beoogd, waarmee de norbertijnse koorheer tevens werd voorbereid op zijn zielzorgerlijke opdracht. Stalpaerts zal met name het eerste aspect hebben geaccentueerd. In zijn ogen waren de norbertijnen vooral kanunniken, die zich overeenkomstig hun staat vooral moesten wijden aan het

³⁸) AAT II 89-91 *Lijsten betreffende inkleding*, p. 3, fol. 43^v en p. 11 en *hs. Tongerlo, Abdijarchief*, no. AAT V 214 (= Corthouts, no. 334), A. WICHMANS, *Commentarius in Ethicam Aristotelis*, [Leuven, 1613-1615].

³⁹) AAT IV 135/2 *Inventarissen*, no. 306 (1616), 353/1 (1618), 369/2 (1619) en 136 *Inventarissen*, no. 389 (1620), 440/1 (1624), 464 (1626), 474 (1628) en 489 (1629) en P. Em. VALVEKENS, *Een praemonstratenzer abdij*, p. 203-204.

gemeenschappelijk-beschouwende leven. Pas op de tweede plaats waren zij voorbestemd voor het actieve, vaak solitaire leven in de zielzorg. Waarschijnlijk werd er dagelijks in de abdijschool lesgegeven⁴⁰). Als leidraad voor het theologisch onderwijs werd de *Summa theologiae* gebruikt, een commentaar van de dominicaan Thomas van Aquino (†1274) op de *Libri IV sententiarum* van Petrus Lombardus (†1160).

Inzake de genadeleer die met name sedert de jaren tachtig van de 16de eeuw de gemoederen heftig in beroering bracht, volgde de Brabantse kring de kerkvader Augustinus. Dit uitgangspunt werd in 1620 in de provinciale statuten vastgelegd. De Brabantse abten wilden op deze wijze voorkomen, dat de professoren in de abdijen meer dan nodig de nadruk zouden leggen op de eigen vermogens van de mens om tot heil te komen. Stalpaerts geneerde zich daarom niet om in 1621 een bewering van een Tongerloos handschrift te doen drukken, dat de voorbeschikking en de vrije wil van de mens tot onderwerp had. De publikatie van dit soort werken, zowel voor als tegen een bepaalde opvatting van de genadeleer, was immers verboden. Het theologisch onderwijs stond zonder twijfel centraal, maar ook de humanistische studies werden niet verwaarloosd. Vanaf 1615 doceerde Joseph Barbato van Memphis Grieks en Hebreeuws in de abdij⁴¹).

Wichmans' intellectuele en spirituele vorming zal in de eerste plaats in het teken hebben gestaan van zijn priesteropleiding. In welke geest deze opleiding werd voltrokken is moeilijk te achterhalen en de inhoud ervan kan slechts vaag worden geschetst. In zijn boekeninventarissen verschijnen collegedictaten, die de vrucht zijn van de door hem gevolgde theologielessen. Deze aantekeningen betreffen de *Summa theologiae* van Thomas van Aquino, die misschien door confrater Willibrordus Bosschaerts werd gedoceerd⁴²). In 1620 had hij vrijwel de gehele *Summa*

⁴⁰) AAT IV 72 *Kloosterobservantie*, ongenummerde omslag *Juniores admoneant* (1609-1629) en omslag M *De usibus et consuetudinis liturgicis*, pak 2, no. 2 'Quaestio' (tussen 1596 en 1611). *Statuta ordinis Praemonstratensis*, fol. 16^{r-v} (Dist. I, cap. IX). Zie ook M. KOYEN, 'Prelaat Stalpaerts en de parochies van Tongerlo', p. 174, *Statuta candidi ordinis*, p. 24 (Dist. I, cap. VIII, no. 26) en J.E. STEYNEN, 'Capitula provincialia', p. 11 (1620). Zie ook W. VAN SPILBEECK, *De abdij van Tongerlo*, p. 433-438.

⁴¹) J. CONEN, *Honorii Augustodunensis presbyteri Inevitabile sive de praedestinatione et libero arbitrio dialogus*, Antwerpen, 1621 en W. VAN SPILBEECK, *De abdij van Tongerlo*, p. 434. Betreffende de genadestrijd, zie J. ORCIBAL, *Jansénius d'Ypres (1585-1638)*, Parijs, 1989, p. 15-56 en J.H. WALGRAVE, *Geloof en theologie in de crisis*, Kasterlee, [1966], p. 159-212.

⁴²) L. GOOVAERTS, *Ecrivains* 1, p. 75 en N.J. WEYNS, 'Bosschaerts, Willibrordus Peterszoon, kerkelijk geschiedschrijver'. In *NBW* 5, kol. 129-133.

doorlopen. Deze studie van de 'doctor angelicus' werd aangevuld met commentaren van onder anderen de dominicaan Dominicus de Soto (†1560) en de jezuïet Leonardus Lessius (†1623). Het werk van Lessius was voor een koorheer van Tongerlo 'verplichte' stof. Zijn *De iustitia et iure* komt dan ook in menig boekinventaris van de Tongerloze koorheren voor. Het was een commentaar op het tweede deel van het tweede boek van Thomas' *Summa* en wijst in de richting van een mystiek-asceetische vorming⁴³). Ook las frater Wichmans een aantal andere werken van Thomas en tevens de *Libri IV sententiarum* van Petrus Lombardus. Op deze manier werd hij terdege op zijn theologiestudie te Leuven voorbereid, waar Petrus Lombardus immers werd bestudeerd aan de hand van de *Summa*. Hij maakte ook gebruik van theologische naslagwerken zoals de *Summa casuum conscientiae aurea armilla* van de dominicaan Bartholomaeus Fumus (†1445). Het betreffende boek behandelt een aantal 'casus conscientiae', dat wil zeggen concrete moraaltheologische problemen die zich in de zielzorg konden voordoen⁴⁴).

Waarschijnlijk heeft Wichmans ook les gehad van Barbato van Memphis. Zo bezat hij geruime tijd een Grieks leerboek. Sporen van zijn studie van het Grieks worden in zijn werken teruggevonden. Te oordelen naar de inventarissen tussen 1616 en 1620 vormde echter de bestudering van de klassieke Latijnse auteurs veruit het belangrijkste onderdeel van zijn humanistische vorming. Met name Cicero, Martialis en Horatius moeten hem veel plezier hebben bezorgd, want deze auteurs voerde hij tot zijn benoeming als parochiezielzorger in 1629 keer op keer in zijn boekinventarissen op. Naast de eerder genoemde vroomheidsliteratuur beschikte hij over werken als *De bono silentii* van de jezuïet Andreas Schottus (†1629), de brieven van de benedictijner abt Johannes Trithemius (†1516), een leven van Jezus van de franciscaan Bonaventura (†1274) en vitae van gelukzaligen van de orde. De interesse voor deze schrijvers kan wijzen op beïnvloeding vanuit de Spaanse kring⁴⁵).

⁴³) L. LESSIUS, *De iustitia et iure caeterisque virtutibus cardinalibus*, Leuven, 1605¹ en D. DE SOTO, *In quartam sententiarum commentarii*, Salamanca, 1557¹. Vgl. AAT IV 136 *Inventarissen*, no. 468/1-2, 4, 7 (1626) en 9 (28 januari 1626) en 473/7 (1626).

⁴⁴) Vgl. I.J.J. VON DÖLLINGER en F.H. REUSCH, *Geschichte der Moralstreitigkeiten in der römisch-katholischen Kirche seit dem sechzehnten Jahrhundert* 1, Nördlingen, 1889, p. 13 en 16.

⁴⁵) AAT II 135/2 *Inventarissen*, no. 306 (1616), 353/1 (1618), 369/2 (1619) en 136 *Inventarissen*, no. 389 (1620), 440/1 (1624), 464 (1626), 474 (1628) en 489 (1629), A. WICHMANS, *Apotheca spiritualium pharmacorum contra luem contagiosam aliosque morbos*, Antwerpen, 1626, p. [9] en *Brabantia Mariana Tripartita*, p. 143 en 177 en A.K. HUBER, 'Spanien und die Prämonstratenserkultur des Barocks', p. 363.

In deze periode stond frater Augustinus nog onder de tucht van de novicenmeester. Hij was immers een 'junior', dat wil zeggen dat hij nog niet tot priester was gewijd. Pas op het moment dat een norbertijn van Tongerlo de priesterwijding ontving, werd hij als een volwaardig geoeffend en opgeleid koorheer beschouwd. Op 20 mei 1617 werd hij door bisschop Zoesius te 's-Hertogenbosch tot subdiaken gewijd en op 9 mei 1618 tot diaken. Tot slot ontving hij op 19 maart 1620 te Mechelen de priesterwijding uit handen van aartsbisschop Matthias Hovius. Vanwege zijn leeftijd werd hem voor al deze drie wijdingen dispensatie verleend, want hij was steeds een jaar te jong. Volgens de ordesstatuten van 1505 veronderstelde de priesterwijding de bekwaamheid om de H. Schrift en de 'kerkelijke boeken' te lezen en daarover te preken. Dit hield blijkbaar een bepaald niveau van intellectuele vorming in. Daartoe had Wichmans gestudeerd en zich in de preekkunst geoefend. Ook was hij door de bisschop, die de wijdingen toediende, op zijn intellectuele geschiktheid onderzocht, tenminste zo schreef het Concilie van Trente het voor. Waarin dit onderzoek bestond is echter onbekend⁴⁶).

De hierop volgende fase van Augustinus Wichmans' leven is — waar het de periodisering betreft — enigszins in het duister gehuld. Zo staat het vast dat hij op 19 juli 1620 naar Leuven werd gestuurd, maar in de inschrijvingsregisters van de Leuvense universiteit komt zijn naam pas op 14 februari 1622 voor. Dit zou betekenen, dat hij anderhalf jaar te Leuven heeft doorgebracht om andere redenen dan studie. Mogelijkerwijs is er sprake van een verschrijving in het voornoemde register en is hij reeds in 1620 aan zijn theologische studies begonnen. Dit is minder onaannemelijk dan op het eerste gezicht lijkt: de scholastieke theologie werd immers eens in de zeven jaar door de beide daarvoor aangewezen professoren in het geheel voorgelezen, maar gedurende drieëneenhalf jaar doceerde de een het eerste en het derde deel van de *Summa theologiae* en de ander het tweede deel. Daarna wisselden zij van lesstof.

⁴⁶) AAT II 89-91 *Lijsten betreffende inkledingen*, p. 3, fol. 43^v en p. 11, *Decrees of the ecumenical councils*, p. 748-749 (Sessio XXIII - 'Decretum super reformatione [de sacramento ordinis]', can. XII - 15 juli 1563), *Statuta ordinis Praemonstratensis*, fol. 22^v (Dist. I, cap. XVI), J.E. STEYNEN, 'Capitula provincialia', p. 14-15 (1620) en P. Em. VALVEKENS, *Een praemonstratenzer abdij*, p. 163 en 165-166. Vgl. AAT II 91 *Lijsten betreffende inkledingen*, p. 42 (1628) en *Statuta candidi ordinis*, p. 55 (Dist. I, cap. XVII, no. 26 en 28) en 65 (Dist. I, cap. XXI, no. 3). Zie ook F. RAPP, *L'église et la vie religieuse en Occident à la fin du Moyen Age*, Parijs, 1971, p. 341. Onder de 'kerkelijke boeken' werd waarschijnlijk verstaan: de kerkvaders, de concilies, de gezaghebbende theologen en het *Corpus iuris canonici*.

Zodoende kwam iedere drieëneenhalf jaar de gehele *Summa* aan bod. Blijkens de celinventaris van 1624 bevond hij zich in dat jaar weer te Tongerlo. Als hij in de zomer van 1620 met zijn studies te Leuven is begonnen, heeft hij de gehele theologiecursus kunnen volgen⁴⁷).

De theologische faculteit van Leuven — volgens Nicolaas Vernulaeus ook wel het “goddelijk orakel” genoemd en in de ogen van de aartsheer-togelijke visitatoren “een groot cieraet van Godts Kercke, en eene sterckte, ende beschermenisse van het geloof” — had een bewogen geschiedenis achter zich liggen⁴⁸). De genadestrijd, die de gemoederen aan het einde van de 16de eeuw zo had verhit, was inmiddels tot rust gekomen. De handhaving van deze rust was zonder twijfel de reden, waarom het verslag van de visitatie van 1617 aan de professoren enige praktische richtlijnen voor het onderwijs meegaf. Treffend illustreren zij het positief- en controverstheologische klimaat, dat toentertijd aan de theologische faculteit heerste. De professoren voor exegese moesten begrijpelijk en zonder uitweidingen doceren. Zij behoorden met name die schriftplaatsen uit te leggen, waarmee de Reformatie haar leerstellingen onderbouwde. Daarbij dienden zij — in overeenstemming met het voorschrift van het Concilie van Trente — te allen tijden de interpretatie van de kerk, de ‘sensus ecclesiae’, volgen. De professoren voor de scholastieke theologie waren gehouden geen overbodige filosofische vragen te behandelen. De filosofie was immers de ‘ancilla theologiae’ en een al te wijsgerige benadering betekende derhalve een reductie van het geloof en gaf aanleiding tot dwalingen. Ook hier diende de leer van de Reformatie te worden weerlegd, niet met filosofische argumenten, maar met behulp van de H. Schrift en de kerkvaders. Nieuwlichterij en scherp-slijperij waren uit den boze. Trouw aan de traditie en het theologisch leer-gezag stonden daarentegen hoog in het vaandel⁴⁹).

⁴⁷) AAT II 89-91 *Lijsten betreffende inkledingen*, p. 3, fol. 43^v en p. 11 en IV 136 *Inventarissen*, no. 440/1 (1624). Vgl. AAT IV 87/2 *Leuven: Refugiehuis en college*, no. 291-292 (16 juli en 19 juli 1622). *De visitatie van de universiteyt van Loven*, p. 24-26 en A. SCHILLINGS, *Matricule de l'université de Louvain* 5, p. 100 (14 februari 1622). Zie ook N. VERNULAEUS, *Academia Lovaniensis*, p. 44. De archivalia betreffende het norbertijns college, die berusten bij de abdij van Averbode, kunnen wellicht opheldering verschaffen.

⁴⁸) N. VERNULAEUS, *Academia Lovaniensis*, p. 46 en *De visitatie van de universiteyt van Loven*, p. 21-22.

⁴⁹) *De visitatie van de universiteyt van Loven*, p. 25-26. Zie ook N. VERNULAEUS, *Academia Lovaniensis*, p. 43. Vgl. *Decrees of the ecumenical councils*, p. 664 (Sessio IV - ‘Decretum secundum: recipitur vulgata editio bibliae praescribiturque modus interpretandi sacram scripturam etc.’ - 8 april 1546).

Het theologieonderwijs te Leuven was sedert de invoering van de vier zogenaamde 'koninklijke leerstoelen' door Karel V en Filips II in 1546, 1567 en 1596 nogal van richting veranderd. De professoren, die deze leerstoelen bekleedden, hadden de bestrijding van de 'ketterij' tot hun bijzondere leeropdracht. Zij doceerden het gehele jaar door en gaven iedere dag les. Een professor doceerde de H. Schrift, twee de scholastieke theologie en een de catechismus. Al spoedig na de instelling van de koninklijke leerstoelen overvleugelden de bekleeders ervan de oude gewone hoogleraren en daarmee veroorzaakten zij een geleidelijke verschuiving van de aandacht voor de filologische bijbelstudie naar een grotere interesse voor het scholastiek-theologisch onderwijs. Blijkens het verslag van de visitatie van 1617 was de deelname aan de lessen van de koninklijke professoren voor de H. Schrift en voor de scholastieke theologie voldoende om de academische graden van 'baccalauraeus' en 'licentiatius' te verkrijgen. Volgens de statuten van het norbertijns college van 1572 diende Wichmans zowel de lessen van de koninklijke als van de gewone hoogleraren te bezoeken. Het herziene reglement van 1628 schreef echter enkel nog de colleges van drie koninklijke hoogleraren voor. Hij heeft dus voorzeker de lessen van de koninklijke professoren gevolgd. Toen hij de theologische faculteit bezocht, doceerden Jacobus Jansens de H. Schrift en Willem Mercherus en Johannes Wiggers scholastieke theologie⁵⁰). Vermoedelijk bestudeerde hij in dat kader ook een aantal controverstheologische werken van onder anderen Johannes Cochlaeus (†1552) en Dominicus de Soto. Via Cochlaeus nam Wichmans kennis van de argumenten tegen de 'ketterijen' van de Reformatie. Bij De Soto vond hij een uiteenzetting van de Tridentijnse genadeleer en een bestrijding van die van Luther⁵¹).

⁵⁰) *De visitatie van de universiteit van Loven*, p. 28, A. WICHMANS, *Sabbatismus Marianus*, Antwerpen, 1628, p. 5, Pl. LEFEVRE, 'Le collège des Prémontrés à Louvain', p. 53 en 61 en *550 jaar universiteit Leuven*, p. 360. Zie ook N. VERNULAEUS, *Academia Lovaniensis*, p. 43. Voor de inrichting en de aard van de theologiestudie in de 17de eeuw, zie E.J.M. VAN EIJL, 'De theologische faculteit te Leuven in de XVe en XVIe eeuw. Organisatie en opleiding'. In *Facultas S. Theologiae Lovaniensis. 1432-1797. Bijdragen tot haar geschiedenis*, ed. E.J.M. VAN EIJL, Leuven, 1977, p. 69-153, R. GUELLEY, 'L'évolution des méthodes théologiques d'Érasme à Jansénius'. In *Revue d'Histoire Ecclésiastique* 37(1941)46-51 en J. ROEGIERS, 'De achttiende-eeuwse Faculteit der Theologie te Leuven vóór de verlichte hervormingen'. In *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 86(1971)363-394.

⁵¹) AAT IV 136 *Inventarissen*, no. 440/1 (1624). Deze controverstheologische werken waren waarschijnlijk J. COCHLAEUS, *Speculum antiquae devotionis*, Monza, 1549¹ en D. DE SOTO, *De natura et gratia*, Venetië, 1547¹.

Er werden dagelijks vier lessen gegeven. Om acht uur 's ochtends volgde Augustinus Wichmans de colleges H. Schrift, om tien uur en om twee uur 's middags de lessen scholastieke theologie en vervolgens een voorlezing, die waarschijnlijk door een van de gewone hoogleraren werd verzorgd. Op zon- en feestdagen werd de catechismus gedoceerd, waarbij de hoofdpunten van de leer werden behandeld met aandacht voor het godsdienstonderwijs en het pastoraat. De hoogleraar voor exegese diende eerst een boek van het Nieuwe Testament en daarna één groot boek of twee kleine boeken van het Oude Testament uit te leggen, waarop hij wederom met het Nieuwe Testament verder ging. De professoren voor de scholastieke theologie behandelden sedert 1596 de *Summa theologiae* als de normatieve interpretatie van de sententiën van Petrus Lombardus. Ook was Wichmans verplicht de dagelijkse en zaterdagse disputen in het 'Collegium theologicum' en het Pauscollege bij te wonen. Deze disputen werden zeer belangrijk gevonden, want er moest streng toezicht worden gehouden op de aanwezigheid van alle studenten — ook door de president van het norbertijns college. Hij discussieerde er over controverstheologische thema's en zijn argumenten moest hij ontleen aan de H. Schrift, de concilies en de kerkvaders. Waarschijnlijk volgde hij ook lessen en disputen in het norbertijns college.

De baccalaureaatsstudie werd door Wichmans in twee etappes afgelegd. Eerst werkte hij het exegetische lesprogramma af en ontving hij de titel 'Sacrae theologiae baccalauraeus biblicus'. Vervolgens rondde hij de scholastieke theologie af, waarna hem de titel 'Sacrae theologiae baccalauraeus formatus' werd toegekend. De examens die hiervoor noodzakelijk waren, werden op dezelfde wijze afgelegd. Eerst overlegde hij de getuigschriften betreffende de bijgewoonde colleges en disputen en vervolgens werd in een besloten en een openbaar dispuut een eigen these bediscussieerd. Daarna werd hij plechtig uitgeroepen tot baccalauraeus. In het eerste geval verdedigde theologant Wichmans een commentaar op een bijbelboek en in het tweede geval een commentaar op een boek van de sententiën van Petrus Lombardus, waarschijnlijk het derde boek over de incarnatie, de verlossing, de theologale deugden, de gaven van de H. Geest en de Tien Geboden. De inhoud van dit deel was vergelijkbaar met die van Thomas' *Summa theologiae*, deel 2, boek 2. De verdedigde theses kunnen wellicht in het *Algemeen Rijksarchief* te Brussel worden teruggevonden. Afgaande op de celinventaris van 1624 werd hij vermoedelijk aan het begin van dat jaar uitgeroepen tot 'baccalauraeus formatus'⁵²).

⁵²) AAT IV 136 *Inventarissen*, no. 440/1 (1624), *De visitatie van de universiteit van Loven*, p. 22-24, 26-27 en 29-30, N. VERNULAEUS, *Academia Lovaniensis*, p. 42-45, 111-112

Wederom keerde Augustinus Wichmans naar Tongerlo terug. Dat hij niet te Leuven bleef om daar zijn studies voort te zetten is eigenlijk vreemd, want hij had zich doen kennen als een goed student. Daarnaast schreven de statuten van het norbertijns college voor, dat de studenten — tenzij hiervoor door hun abt gedispenseerd — minstens de licentiaatsstudie moesten volgen. Zijn terugkeer naar de abdij betekende een definitief afscheid van de academische studies. In plaats daarvan wijdde hij zich aan de vervaardiging van een aantal boeken. Vanaf 1625 tot en met 1628 publiceerde hij vijf werken. Ook vervulde hij vanaf 1626 enige functies binnen en buiten de abdij. Bovendien trad hij in deze periode op als reisgenoot van abt Stalpaerts. Afgaande op de celinventarissen behield de theologische studie zijn aandacht. Daarbij legde hij zich vooral toe op de controverstheologie, de exegese en de preekliteratuur. De preekbundels werden wellicht bestudeerd voor de preken, die frater Wichmans moest afsteken bijvoorbeeld in de kapittelvergadering of wanneer hij de mis deed. Daarnaast blijkt uit dezelfde bron, dat hij ook nogal wat tijd moet hebben besteed aan de studie van het Frans en het Spaans. Tot en met 1629 had hij verschillende hulpmiddelen in zijn bezit zoals grammatica's, woordenboeken, franstalige preek- en exempelboeken en een vertaling in het Spaans van de *Navolging van Christus*. Deze talenstudie hield wellicht verband met zijn rol van 'socius viae' van abt Stalpaerts, die als kerkelijk hoogwaardigheidsbekleder in contact kwam met allerlei wereldlijke personen⁵³).

Wichmans' spirituele vorming in de periode na zijn terugkeer uit Leuven kan maar moeilijk worden gereconstrueerd. In ieder geval zal hij de jaarlijkse retraite hebben verricht, die het provinciaal kapittel sedert 1620 verplichtend voorschreef aan alle abdijen van de Brabantse kring. Deze retraite — ontleend aan een jezuïetenpraktijk — had plaats rond de verjaardag van de professie. Gedurende drie dagen bezon men zich dan onder andere op het kloosterleven, de eigen intenties, de vooruitgang in het geestelijke leven en de houding ten opzichte van de medekoorheren.

en 114 en R. GUELLY, 'L'évolution des méthodes théologiques', p. 46-47 en H. DE VOCHT, *Inventaire des archives de l'université de Louvain 1426-1797 aux Archives Générales du Royaume à Bruxelles*, Leuven, 1927, n° 488 *Libelles de thèses: Quaestiones Theologicae défendus de 1575 à 1782*.

⁵³) AAT II 89-91 *Lijsten betreffende inkledingen*, p. 3, fol. 43^v en p. 11, IV 136 *Inventarissen*, no. 440/1 (1624), 464 (1626), 474 (1628) en 489 (1629), *hs. Tongerlo*, no. AAT V 69 (= Corthouts, no. 133), A. WICHMANS, *Syntagma pastorale. De antiquitate et necessitate catechismi, de instructione pauperum, rudium agricolarum, ac puerorum. Ad omnes pastores ecclesiasticos eorumque vicarios*, [Alphen, 1641], fol. 23^v en Pl. LEFEVRE, 'Le collège des Prémontrés à Louvain', p. 48.

Dit gebeurde aan de hand van overwegingen over de dood, de volharding, het eeuwig leven, de vreedzaamheid en de verdraagzaamheid. De voornemens die men het jaar tevoren had gemaakt, werden geëvalueerd en er werden nieuwe gemaakt. Tot slot volgden een algemene biecht en de vernieuwing van de gelofte — gebruiken die ook door de jezuïeten werden gepropageerd. Voor deze jaarlijkse retraite werd in ieder geval vanaf 1626 gebruik gemaakt van het boek *Via vitae aeternae* van de jezuïet Antonius Sucquet (†1627). Volgens de bepalingen van de algemene kapittels van 1618 en 1622 moest iedere kanunnik ook elke dag na de priemen een half uur meditatie verrichten. Tijdens de retraite was dit een heel uur. Deze overwegingsvorm was eveneens ontleend aan een praktijk bij de jezuïeten⁵⁴). Ook frater Wichmans zal deze godsdienstoefeningen hebben verricht.

Daarnaast moet hij werken van eigentijdse vroomheidsauteurs hebben gelezen, zoals daar waren de jezuïet Jacobus Alvarez de Paz (†1620), de stichter van de Lotharingse kring, Servais de Lairuelz, en confrater Laurentius Landtmeter. Alvarez de Paz — evenals De Lairuelz en Landtmeter door abt Stalpaerts ter lezing aanbevolen — beschouwde het 'vita mixta' als het meest verheven religieuze ideaal. Stalpaerts had een bewerking van zijn werken doen uitgeven bij H. Verdussen te Antwerpen, zodat Wichmans net als zijn medekanunniken over een zeer recente en aangepaste uitgave van deze auteur kon beschikken⁵⁵). De andere twee auteurs becommentarieerden de regel van de H. Augustinus en boden hem langs die weg de mogelijkheid zich op de betekenis van zijn roeping te bezinnen. Ook las hij vitae van onder andere de H. Norbertus, de H. Augustinus en de Spaanse jezuïet en mysticus Balthasar Alvarez⁵⁶).

⁵⁴) AAT IV 72 *Kloosterobservantie*, omslag A *Recollectio annua*, no. 2 (29 april 1624-14 mei 1626) en 3 'Praxis annuae recollectionis' (voor 1661); A. SUCQUET, *Via vitae aeternae*, Antwerpen, 1620¹ en J.E. STEYNEN, 'Capitula provincialia', p. 1-2 (1620) en 35-36 (1624). Zie ook S. AXTERS, *Geschiedenis van de vroomheid* 4, p. 26 en 227.

⁵⁵) E. HEYNEN, 'Jan van Gorcum. Leven en werken'. In *Ons Geestelijk Erf* 24 (1950) 381-382. Vgl. AAT IV 136 *Inventarissen*, n° 468/2-8 (1626) en 9 (28 januari 1626) en 473/7 (1626).

⁵⁶) Vgl. AAT IV 72 *Kloosterobservantie*, ongenummerde omslag *Juniores admoneant* (1609-1629), IV 81 *Juridische kwesties betreffende de pastoors en zielzorg*, omslag 4 *De visitandis pastoribus*, 'Proponenda, inculcanda, praecipienda pastoribus et alijs foribus habentibus' (kort na 12 juni 1626) en IV 136 *Inventarissen*, no. 440/1 (1624) en 464 (1626), J. ALVAREZ DE PAZ, *De vita religiosa instituenda*, Lyon, 1608¹, *De vitiorum extinctione*, Lyon, 1613¹, *De adeptione virtutum*, Lyon, 1613¹, S. DE LAIRUELZ, *Optica regularium* en L. LANDTMETER, *Commentarius brevis ad regulam*. Zie ook L. COGNET, *Histoire de la spiritualité* 3.2: *La spiritualité moderne*¹, p. 188-200 (J. Alvarez de Paz) en 208-211 (B. Alvarez).

Het schrijverschap nam in deze fase van zijn leven zoals vermeld een centrale plaats in⁵⁷⁾. Reeds in 1621 had hij twee gedichten geschreven in het commentaar op de ordesregel van confrater Laurentius Landtmeter alsmede in 1622 een gedicht in de kerkgeschiedenis van confrater Dionysius Mudzaert. Dit laatste gedicht was bedoeld als een eerbetoon aan wijlen de kardinaal-protector van de orde, de historicus Caesar Baronius (†1607). Baronius die de continuïteit van de katholieke leer vanaf de apostelen tot aan de 17de eeuw wilde aantonen, was door Mudzaert tot voorbeeld van zijn kerkgeschiedenis gekozen⁵⁸⁾. Na zijn terugkeer uit Leuven kon frater Wichmans zich aan langlopende werk wijden. In 1625 verscheen zijn eersteling, de *Rosa candida et rubicunda* ('De witte en rode roos'). Het betrof een 'martelaarsgeschiedenis' van de Tongerloëns Petrus Janssen van Kalmthout, pastoor van het Noordbrabantse Haaren, die in 1572 door een roversbende zou zijn vermoord. In een veertigtal pagina's beschreef hij de betekenis van de martelaren voor de kerk en hoe Petrus Janssen — waarschijnlijk een vorm van vroom bedrog — door de Geuzen werd vermoord. Dit laatste element was wellicht om apologetische redenen ingevoerd, maar of hij dit bewust heeft gedaan is onbekend. De titel van dit boek verwees naar het rode bloed dat over het witte ordeskleed vloeide en was ontleend aan een passage in het oudtestamentische boek *Hooglied*, die fungeerde als een voorafschaduwing van Christus' kruisoffer. Daarmee had de titel ook betrekking op de Tridentijnse offerpriester die 'in persona Christi' optreedt, hetgeen ook in de eigenlijke tekst duidelijk werd. Bovendien was het een zinnebeeld voor deugden, zoals de kuisheid, de opofferingsgezindheid en de christelijke liefde, die een norbertijn diende te beoefenen⁵⁹⁾. Na de voltooiing van deze publikatie was Augustinus Wichmans een korte tijd in

⁵⁷⁾ Voor een verdergaande bespreking van de werken van Wichmans, zie **Bijlage 1**.

⁵⁸⁾ L. LANDTMETER, *Commentarius brevis ad regulam*, p. 6 en D. MUDZAERT, *De kerkelycke historie van de gheboorte onses Heeren Jesu Christi tot het tegenwoordich iaer M.DC.XXII*, Antwerpen, 1622¹, p. [15]. Voor Baronius, zie 'Baronius, Caesar'. In *Winkler Prins encyclopedie* 3, Amsterdam-Brussel, 1979, p. 377. C. BARONIUS, *Annales ecclesiastici*, Rome, 1588-1609¹. Voor Mudzaert, zie N.J. WEYNS, 'Mudzaerts, Dionysius, kerkelijke geschiedschrijver'. In *NBW* 5, kol. 621-627.

⁵⁹⁾ A. WICHMANS, *Rosa candida et rubicunda, id est: Venerabilis Petrus Calmpthoutanus, ex canonico norbertino ecclesiae Tungerloensis pastor in Haren, crudelissimo martyrio a Geusis interemptus anno M.D.LXXII*, Antwerpen, 1625, p. 8. "...inviolabili voto sacram hostiam se Deo in perpetuo obtulit". Zie *Hooglied* 5,10: "Dilectus meus, candidus et rubicundus, electus ex milibus". Vgl. G. VAN HERDEGOM, *Diva virgo candida*, p. 62 en A. WICHMANS, *Brabantia Mariana Tripartita*, p. 776-777 en *Sabbatismus Marianus*, Antwerpen, 1628, p. 231.

de zielzorg werkzaam. In juni 1626 verbleef hij in ieder geval te Alphen bij zijn confrater pastoor Justus Antonii. Waarschijnlijk fungeerde hij daar als tijdelijk assistent, nadat twee confraters ten gevolge van een pestepidemie (1625-1626) waren gestorven⁶⁰).

Terug in de abdij vormden zijn ervaringen met de gevolgen van de pest de inspiratie voor het voorwoord van een tweede boek, dat werd opgedragen aan de nieuwe bisschop van 's-Hertogenbosch, Michaël Ophovius (1626-1637). Het betrof de *Apotheca spiritualium pharmacorum* ('De bewaarplaats van spirituele medicijnen'), dat samen met een ander daaraan verwant werk, het *Diarium ecclesiasticum de sanctis contra pestem tutelaribus* ('De kerkelijke kalender van schutsheligen tegen de pest'), in 1626 werd gepubliceerd. In de *Apotheca spiritualium pharmacorum* onderzocht hij de oorzaken van besmettelijke ziekten zoals de pest. Zonder de natuurlijke geneesmiddelen uit te sluiten, probeerde hij een beschrijving te geven van de voor de mens noodzakelijke boven-natuurlijke medicijnen, zoals de aanroeping van heiligen en het gebed. In het *Diarium ecclesiasticum* somde Wichmans de pestheiligen op, die doorheen het kerkelijk jaar voor de gelovigen tot bijzondere voorspraak konden zijn. In deze publikaties kwam zijn historische gerichtheid duidelijk naar voren. Bijbels, patristisch en kerkhistorisch materiaal, maar ook de eigentijdse leefwereld, vormden een belangrijke onderbouwing van het betoog. Hierbij diende de kerkgeschiedenis van Baronius, de *Annales ecclesiastici*, als een belangrijke bron van informatie⁶¹).

Twee jaar later, in 1628, zagen wederom twee geestekinderen van Augustinus Wichmans het licht. Allereerst kwam de *Sabbatismus Marianus* ('De zaterdag van Maria') in druk, die in het najaar van 1627 door de censoren werd goedgekeurd. Naast confrater Landtmeter schreef ook zijn naamgever Franciscus Sweertius een lofdicht in dit werk. In het boek riep hij de lezers op tot de bevordering van de bijzondere zaterdagse devotie tot de Moeder Gods, waarbij controversale thema's zoals de heiligenverering en de zichtbare kerk een belangrijke rol speelden. Tevens had hij een afzonderlijk hoofdstuk gewijd aan een weerlegging van de denkbeelden van de Reformatie ten aanzien van de Mariaverering. Zijn

⁶⁰) AAT II 89-91 *Lijsten betreffende inkleding*, p. 3, fol. 43^v, p. 11. Vgl. M.A. ERENS, *Alphen in de Baronie van Breda 1: Het kerkelijk leven van de oudste tijden tot 1648*, z.p., z.j., p. 80-81 en 92.

⁶¹) A. WICHMANS, *Apotheca spiritualium pharmacorum*, p. [9-11 en 406-407] gevolgd door A. WICHMANS, *Diarium de sanctis contra pestem tutelaribus*, p. [111-112].

historiserende werkwijze werd ook hier toegepast. Deze bestond mede daarin, dat hij allerlei kerkelijke praktijken zoals de dracht van een schouderkleed bij voorkeur probeerde terug te voeren tot de apostolische tijd. De *Sabbatismus Marianus* werd in opdracht van abt Stalpaerts door confrater Matthaeus Drunaeus in het Nederlands vertaald als *Den saterdagh van Onze Lieve Vrouwe* en onder abt Verbraecken in 1633 gepubliceerd. Blijkens zijn oproep aan de lezers om hem van materiaal te voorzien, werkte Wichmans in deze periode reeds aan wat zijn 'opus magnum' werd: de *Brabantia Mariana Tripartita*. In dit verband correspondeerde hij onder andere met de premonstratense abt van Sint-Michiël te Antwerpen, J.-C. vander Sterre, en de latere abt van Park, Johannes Masius die een oud studiegenoot was⁶²). Ten tweede werd eind 1628 een geschiedenis van de abdij van Postel gepubliceerd met een opdracht aan abt Johannes du Chesne. Het betrof het boek *Dissertatio historica de origine ac progressu coenobii Postulani* ('Een historische verhandeling over de oorsprong en de voortgang van het Postelse klooster'). In dat jaar namelijk werd Du Chesne geïnstalleerd als tweede abt van Postel. De losmaking van Postel van het gezag van de abdij van Floreffe in 1621 werd aangegrepen om te polemiseren tegen het oppergezag van de vader-abt van Tongerlo, de abt van Sint-Michiël. Zo voerde Wichmans een valse stichtingskroniek ten tonele, waarin de onafhankelijkheid van de abdij van Tongerlo werd aangetoond⁶³).

Het is interessant te zien hoe zijn boekinventarissen gaandeweg steeds omvangrijker worden. In de inventarissen van 1628 en 1629 nemen vooral historische werken, vroomheidstraktaten en boeken betreffende het kloosterleven een belangrijke plaats in. Ook worden titels aangetroffen, die betrekking hebben op de pastoraatsuitoefening⁶⁴). Uit het voor-

⁶²) AAT IV 109 *Bundels van correspondentie*, omslag C *Brieven van en aan prelaat Aug. Wichmans (1644-1661)*, no. 1 (24 juli 1628) en A. WICHMANS, *Brabantia Mariana Tripartita*, Antwerpen, 1632, p. 702-703, *Den saterdagh van Onze Lieve Vrouwe*, Antwerpen, 1633, p. 7 en *Sabbatismus Marianus*, p. [16], 21-23, 247-248 en [262]. Voor Masius en Vander Sterre, zie resp. N.J. WEYNS, 'Masius (Maes), Joannes, abt, lid van de Staten van Brabant'. In *NBW* 5, kol. 552-556 en 'Jean Chrysostôme, abbé de Saint-Michel d'Anvers'.

⁶³) A. WICHMANS, *Dissertatio historica de origine ac progressu coenobii Postulani*, Antwerpen, 1628, p. [8-15, 20 en 39]. Zie ook AAT IV 43 *Controverse over de paterniteit van de abt van Sint-Michiels van Antwerpen*, W. BOSSCHAERTS, *Cort verhael vanden oorspronck ende eerste fondatie des godts-huys van onser L. Vrouwe tot Tongerlo*, [Antwerpen, 1625] en A. ERENS, 'De valsche stichtingskronijk der abdij Tongerlo'. In *APraem* 5(1929)344-373.

⁶⁴) Bijv. J. CHAPEAUVILLE, *Tractatus de necessitate et modo ministrandi sacramenta tempore pestis*, Luik, 1586¹, H. VAN CUYCK, *Speculum concubinariorum sacerdotum, monachorum ac clericorum*, Keulen, 1599¹ en F. SYLVIVS, *Pastorum instructiones ad concionandum, confessionesque et eucharistiae sacramenta ministrandum utilissimae*, Douai, 1616¹.

afgaande kan worden afgeleid, dat hij al deze werken nodig had voor zijn eigen onderzoek. Gezien het tempo waarin zijn publikaties elkaar opvolgden, mag worden geconcludeerd dat het schrijverschap een zeer belangrijke deel van zijn beschikbare tijd opeiste. Hierin kwam in 1628 verandering. In dat jaar werd Wichmans namelijk benoemd tot novicenmeester⁶⁵). Het novicenmeesterschap zal hem niet veel ruimte hebben overgelaten voor andere bezigheden en de reeds genoemde geschiedenis van Postel was dan ook voorlopig zijn laatste pennevrucht. Volgens Franciscus Sweertius en blijkens het voorwoord van het *Diarium ecclesiasticum* en de *Sabbatismus Marianus* had hij zich nog enkele werken voorgenomen, maar die werden nooit geschreven of voltooid. Zo had hij onder andere het plan opgevat een geschiedenis van de H. Dympna te schrijven⁶⁶).

Ter verbetering van de opleiding van de novicen schreef de orde sedert 1618 een gemeenschappelijk noviciaat van twee jaar voor. In de Brabantse kring werd dit voorschrift echter nooit uitgevoerd, hetzij uit onwil hetzij uit onvermogen. Wel streefden de abten naar een zo groot mogelijke uniformiteit binnen de afzonderlijke opleidingen door een aantal bepalingen daaromtrent in de provinciale statuten op te nemen. Ook schreef de vicaris van de abt-generaal van de Brabantse kring, abt Johannes Drusius van Park, in 1621 een regel ten behoeve van de vorming en de oefening van de novicen. Het novicenmeesterschap was een belangrijke functie binnen de abdij, want volgens de statuten van 1630 hing de hervorming en de instandhouding van de orde van Prémontré af van de opvoeding en de kwaliteit van het aan te werven 'nageslacht'. Daarom moest de novicenmeester met zorg worden uitgekozen. Hij had immers een voorbeeld- en spiegelfunctie voor de novicen, die vaak een nog onrijpe en daarom kwetsbare leeftijd bezaten. Om deze redenen moest de novicenmeester een ijverige, ervaren en goed geoefende en opgeleide koorheer zijn, die in staat was om als een moeder voor zijn kroost te zorgen⁶⁷).

⁶⁵) AAT II 89-91 *Lijsten betreffende inkleding*, p. 3, fol. 43^v, p. 11 en IV 136 *Inventarissen*, no. 474 (1628) en 489 (1629).

⁶⁶) A. WICHMANS, *Diarium de sanctis contra pestem tutelaribus*, p. [3] en *Sabbatismus marianus*, p. [7], F. SWEERTIUS, *Athenae Belgicae*, p. 149-150 en L. GOOVAERTS, *Ecrivains* 2, p. 391 en 392.

⁶⁷) S. DE LAIRUELZ, *Catechismi novitiorum* I, kol. 3-8, *Statuta candidi ordinis*, p. 46-47 (Dist. I, cap. XXIII, no. 10), 56-57 (Dist. I, cap. XVIII) en 58-60 (Dist. I, cap. XIX, no. 1-2, 6 en 14), J. DRUSIUS, *Exhortatio ad provinciae Brabantiae religiosos*, p. 5 en J.E. STEYNEN, 'Capitula provincialia', p. 3, 13-15 (1620), 36 (1624), 103-107 (1643) en 167-170 (1656).

Toen frater Wichmans op 23 april 1628 als novicenmeester werd aangesteld, zag hij de zwaarte en de ernst van zijn opdracht duidelijk in. De eerste notitie van zijn hand in het novicenmeestersboek sluit immers met een "helpe mij God". Deze hulp had hij zeker nodig, daar in het voorafgaande jaar en tijdens zijn werkzaamheid als novicenmeester een groot aantal postulanten hun weg naar de abdij van Tongerlo vond. Deze aanwas was zo groot — er waren negentien 'juniores' — dat hij eind 1628 in zijn boek noteerde dat dit nooit eerder in de geschiedenis van de abdij was voorgekomen. In 1628 en 1629 werden elf postulanten ingekleed en werden achttien novicen geprofest. Een van hen, uit Bergen op Zoom afkomstig, ontving de kloosternaam Petrus Calmpthoutanus. Zij allen stonden onder Wichmans' toezicht. Niet alleen moest hij als eerste de geschiktheid van de postulanten onderzoeken, die zich bij de abdij meldten. Ook moest hij hen — indien aangenomen — op hun weg naar de professie en het priesterschap begeleiden. En wanneer hij met toestemming van de abt, de functionarissen en de oudsten van het convent iemand voordroeg om te worden toegelaten tot de abdij of om te worden geprofest, dan werd vervolgens het gehele convent om zijn mening gevraagd. Met dit adviesrecht waren de conventualen bij machte om op zijn doen en laten kritiek uit te oefenen. Bij de inkleding van de postulanten tijdens de kapittelvergadering assisteerde novicenmeester Wichmans zijn abt. Tevens reisde hij meerdere malen als begeleider naar 's-Hertogenbosch, Leuven en Mechelen om daar zijn 'juniores' te doen wijden tot subdiaken, diaken of priester. In die hoedanigheid ontmoette hij aartsbisschop Boonen van Mechelen en bisschop Ophovius van 's-Hertogenbosch. De laatstgenoemde diende eenmaal te Tongerlo de wijdingen toe⁶⁸).

Wichmans droeg in de eerste plaats zorg voor de spirituele en monastieke vorming van de novicen en 'juniores'. Hierbij heeft hij zeker gebruik gemaakt van het handboek voor novicen en novicenmeesters, de *Catechismi novitiorum* uit 1623 van Servais de Lairuelz, waarvan hij reeds bij zijn studies voor de *Sabbatismus Marianus* kennis had genomen. De hierboven geconstateerde uitbreiding van de boeken die hij in gebruik had, kan wellicht ook met zijn nieuwe functie in verband worden gebracht. Blijkens de statuten van 1630 moest veel zorg uitgaan naar de biechtpraktijk, die diende als voorbereiding op de communie. Wichmans

⁶⁸) AAT II 89 en 91 *Lijsten betreffende de inkledingen*, p. 61-62 en p. 9, 17 en 17-19 en *Statuta candidi ordinis*, p. 40-44 (Dist. I, cap. XV) en 58 (Dist. I, cap. XIX, no. 3).

leerde zijn novicen, hoe zij het berouw om de begane zonden moesten opwekken, hoe een oprechte biecht te doen en ongeveinsde voornemens te maken. Naast deze aandacht voor de biecht springt met name de communiepraktijk in het oog. Hij onderwees de wijze, waarop de novicen waardig te communie konden gaan, welke eerbied, godsvrucht en aandacht zij daarbij moesten tonen en welke genadegaven zij uit de communie konden verwachten. De biecht en de communie waren voor de novicen een wekelijkse praktijk. Ook werd hij geacht toe te zien op de spirituele oefeningen. Hij leerde zijn novicen de versterving van de zintuigen en de passies, de manier waarop zij zich de deugdzaamheid konden verwerven en het inwendig gebed en de innerlijke overweging. Hierbij werd de novicen goed ingeprent, dat zij in het aanschijn van God handelden en onder Zijn oordeel stonden. Met name de veelvuldige schriftlezing werd aanbevolen als een middel om de 'oude mens' af te leggen en om te komen tot de deugdbeoefening. Ten behoeve van een voorspoedige vooruitgang moest de lezing van de H. Schrift en de 'gewijde boeken' vergezeld gaan van goede intenties, zoals de wil om te leren. Hiertoe diende hij zijn novicen eveneens te vormen. Hij onderwees hen bovendien aangaande de betekenis van de geloften, de ordesregel en -statuten en de liturgische ceremonieën zoals die in de abdij in gebruik waren. Ook filosofische en theologische teksten werden behandeld. Zij konden dienen ter illustratie van de weg der volmaaktheid, die het kloosterleven werd verondersteld te zijn. Ook kregen de novicen catechismusonderricht, wellicht van de novicenmeester zelf, "opdat zij" — zo drukken de statuten van 1630 het uit — "tot een beter geloofsbegrip komen dan dat zij in de wereld hadden"⁶⁹).

Wichmans diende verder aandacht te besteden aan het gedrag van de novicen binnen het convent. Wanneer de statuten van 1630 een opsomming geven van een aantal aspecten van het kloosterleven, zoals de kapittelvergadering, de omgang met de functionarissen, medebroeders en vreemden, de studie, het gebed of de ontspanning, dan worden deugden als bescheidenheid, terughoudendheid, gehoorzaamheid, nederigheid, gematigdheid en ernst als zeer belangrijk naar voren gebracht.

⁶⁹) *Statuta candidi ordinis*, p. 58-60 (Dist. I, cap. XIX, no. 1-4, 8 en 12), 60-65 (Dist. I, cap. XX, no. 1-20 en 22) en 64 (no. 21). "et adlaboret magister, ut clariorem, quam in saeculo, eius [catechismi] habeant intelligentiam". Zie ook AAT IV 72 *Kloosterobservantie*, ongenummerde omslag *Juniores admoneant* (1609-1629), S. DE LAIRUELZ, *Catechismi novitiorum* I, kol. 1-4, A. WICHMANS, *Sabbatismus Marianus*, p. 117-118 en S. AXTERS, *Geschiedenis van de vroomheid* 4, p. 225.

Kortom, de novicen moesten zich gedragen alsof zij reeds in de hemel waren. Novicenmeester Wichmans leerde hen, hetzij vrijwillig hetzij onder zekere dwang, een nieuwe levenshouding aan. Hij zorgde ervoor, dat de novicen op tijd in de mis, bij een preek of in de school waren. Voor overtreders van de kloostertucht moest hij in het schuldkapittel om vergeving vragen, hij onderzocht de tegen hun ingebrachte beschuldigingen en vervolgens bestrafte hij hen en deed hen om vergeving vragen in het schuldkapittel⁷⁰). Hij vervulde de belangrijke rol van middelaar tussen het convent en de novicen en fungeerde tevens als een buffer tussen beide. Aan de ene kant moest hij de afstand tussen het convent en de novicen bewaren en aan de andere kant droeg hij de verantwoordelijkheid jegens de conventualen voor de opvoeding van de novicen.

Op 22 juli 1629 werd Wichmans in nog een andere functie benoemd. Hij werd namelijk 'circator', dat wil zeggen dat hij het ambt van tucht-opziener moest uitoefenen. Met deze aanstelling werd hij uit het midden van de conventualen gepromoveerd tot de rangen van de functionarissen. Dit betekende een zekere verhoging van zijn status: hij kreeg een meer voorname plaats in het kapittel en het koor en tevens een zekere mate van medezeggenschap in het bestuur van de abdij. Mogelijk zat hij in deze hoedanigheid op gezette dagen de kapittelvergadering voor en oefende hij, indien de prior en subprior afwezig waren, het bestuur over het convent uit. Eventueel kon de abt de sleutels van de slaapzaal bij hem in bewaring geven. Deze functie werd ook nadien vaker in combinatie met het novicenmeesterschap of het toezicht op de 'juniores' uitgeoefend. Voor deze taak vroegen de statuten eveneens een voorbeeldig koorheer. Op gezette tijden moest Wichmans in de abdij rondgaan om na te zien of iedereen zijn werkzaamheden naar behoren en in alle eerzaamheid verrichtte. Overtreders van de regels werden vermaand en vervolgens door hem in het dagelijkse schuldkapittel ter verantwoording geroepen. Daar had hij als eerste het woord en moest hij zonder onderscheid des persoons, zonder afkeuring of persoonlijke voorkeur en zonder hardvochtigheid zijn taak volbrengen⁷¹). Hoe hij deze functie in feite heeft uitgevoerd is bij gebrek aan aanvullende bronnen helaas niet na te gaan.

⁷⁰) *Statuta candidi ordinis*, p. 48 (Dist. I, cap. XVI, no. 17 en 18), 58-60 (Dist. I, cap. XIX, no. 4-5, 8 en 12) en 62-65 (Dist. I, cap. XX, no. 13, 15-18 en 22). Zie ook S. DE LAIRUELZ, *Catechismi novitiorum* I-II.

⁷¹) AAT II 90 *Lijsten betreffende de inkleding*, fol. 77r, *Statuta candidi ordinis*, p. 101-102 (Dist. II, cap. XII, no. 1-9) en J.E. STEYNEN, 'Capitula provincialia', p. 3, 7, 8 en 11 (1620) en 37, 40, 41 en 45 (1624). Zie ook S. DE LAIRUELZ, *Catechismi novitiorum* I, kol. 27-34 en *Statuta candidi ordinis*, p. 15-19 (Dist. I, cap. VII).

De dood van abt Stalpaerts op 25 oktober 1629 en de installatie van zijn opvolger Theodorus Verbraecken op 15 december daaropvolgend, betekende een ommekeer in Wichmans' loopbaan⁷²). Net als zijn voorganger en directe opvolgers had hij de functie van novicenmeester slechts enkele jaren uitgeoefend en juist zoals degenen die na hem kwamen, werd hij na zijn novicenmeesterschap in de parochiezielzorg tewerkgesteld. Blijkbaar vond abt Verbraecken deze overgang voor de hand liggend. Eind 1629 droeg hij frater Augustinus Wichmans voor als pastoor te Mierlo. In vergelijking met zijn confraters was zijn leeftijd van 34 jaar niet uitzonderlijk. Een aantal medekanunniken, die ongeveer even oud waren en onder Stalpaerts waren geprotest, verliet het klooster tussen hun 29ste en 36ste levensjaar. Hij onderscheidde zich van zijn confraters in zoverre, dat de meesten van hen rond het tiende jaar van hun professie in de actieve zielzorg werden ingezet. Augustinus Wichmans daarentegen had met twee onderbrekingen van twee en drie jaar meegerekend meer dan 17 jaar in de abdij van Tongerlo doorgebracht⁷³).

2.3. Conclusie.

Over Franciscus Wichmans' jongste jaren (1596-1612) vertelt het bronnenmateriaal weinig, zodat over zijn jeugd maar weinig met zekerheid kan worden gezegd. Pas vanaf zijn intrede (1612) is het mogelijk om meer zicht op hem te krijgen. De reden echter waarom hij voor de orde van Prémontré in het algemeen en voor de abdij van Tongerlo in het bijzonder koos, blijft helaas in het ongewisse. Opmerkelijk was de jonge leeftijd van 17 jaar, waarop hij in de premonstratense orde intrad. De gemiddelde leeftijd bij intrede lag immers rond de 22 jaar. Dit wijst erop, dat Wichmans werd gezien als een zeer geschikte kandidaat. Zijn carrière verliep vanwege zijn jeugdige leeftijd anders dan die van zijn confraters. Na zijn noviciaat studeerde hij eerst aan de artesfaculteit te Leuven (1613-1615) en vervolgens ontving hij zijn vorming tot priester (1615-1620). Daarna volgde de strikt theologische studie te Leuven, die overigens niet met een licentiaat werd afgesloten (1620/1622-1624).

⁷²) AAT II 159 *Registrum beneficiorum*, fol. 36^v en IV 77 *Toekenning van beneficijs*, omslag I *Praesentationes*, no. 4, fol. 2^r (29 december 1629). Voor Verbraecken, zie L.C. VAN DYCK en M. KOYEN, 'Abbaye de Tongerlo', p. 336-338.

⁷³) AAT II 90 *Lijsten betreffende de inkledingen*, fol. 77^r en W. VAN SPILBEECK, *De abdij van Tongerlo*, p. 446 en 464. Vgl. *Necrologium Ecclesiae B.M.V. de Tongerlo*, p. 79, 102, 107, 155 en 217.

De spirituele vorming en activiteiten van frater Wichmans zullen vooral na zijn definitieve terugkeer uit Leuven een verdere verdieping hebben gekregen. Hij nam deel aan het 'opus Dei', de spirituele oefeningen en las meerdere auteurs, die aandacht besteedden aan de beleving en de vormgeving van het kloosterleven. De inspiratie hiertoe werd veelal gevonden in praktijken en werken van schrijvers uit de orde der jezuïeten, die eveneens probeerden te komen tot een afstemming van het contemplatieve leven op het actieve leven. Hier wordt onder andere de invloed zichtbaar, die van Servais de Lairuelz en zijn hervormingen in Lotharingen is uitgegaan. In hoeverre de strenge variant van Augustinus' genadeleer op dat moment te Tongerlo ingang had gevonden is moeilijk te zeggen. Wel schreven de provinciale statuten deze kerkvader als norm voor de studie van de genadeleer voor. Te Tongerlo werd Augustinus Wichmans gevormd met het oog op het priesterschap en tevens kon hij zich zo voorbereiden op zijn studies te Leuven. Waaruit de specifieke op het priesterschap gerichte vorming bestond, bleef helaas onduidelijk. Blijkens zijn studie over Petrus van Kalmthout was hij doordrongen van het Tridentijnse offerpriesterschap. Tijdens het abbatiaat van Stalpaerts zal vooral de monastieke vorming centraal hebben gestaan. Deze was toegespitst op de geloofsverdieping en de vervolmaking van de kloosterroeping van de Tongerloze koorheer. Het motto van dit hoofdstuk — een vermaning van abt Stalpaerts aan zijn junioren — kan deze veronderstelling bevestigen. Over de wetenschappelijke opleiding werd meer bekend en blijkens één enkele mededeling was frater Augustinus een goed student. De theologische scholing ging in eerste instantie uit van Thomas van Aquino's *Summa theologiae*. Zijn spirituele en intellectuele vorming kon hij na de voltooiing van zijn studies vruchtbaar maken, omdat hij in de gelegenheid werd gesteld om zich als literator te ontplooien (1621-1628). Omtrent het spirituele en intellectuele klimaat binnen de abdij van Tongerlo is slechts weinig bekend geworden en dit aspect behoeft zeker nadere bestudering. Dan pas kan Wichmans — en met hem zijn medekanunniken — goed worden geplaatst binnen de context van de vroege Katholieke Reformatie, zoals die in de orde van Prémontré in het algemeen en de Brabantse kring en de abdij van Tongerlo in het bijzonder werd uitgewerkt en doorgegeven.

De historische oriëntatie en de mariale vroomheid binnen de abdij en het overwegend positief- en controverstheologisch klimaat te Leuven, dat Augustinus Wichmans vooral tijdens zijn universitaire studies leerde kennen, vond zijn neerslag in zijn boeken. Dit blijkt uit zijn aandacht

voor het bijbels, maar vooral het patristisch en historisch gedachtengoed en zijn interesse voor controverstheologische thema's. Desalniettemin is hij in de eerste plaats een vroomheidsauteur. (Zie **Bijlage 1.**) Zijn literaire produktie was in deze periode zeer omvangrijk en werd nadien niet meer geëvenaard. Binnen het bestek van drie à vier jaar verscheen een vijftal werken en was in ieder geval een ander in voorbereiding. Met de levensbeschrijving van Petrus van Kalmthout beantwoordde hij aan de interesse van de norbertijnen voor hun 'geloofshelden' uit het verleden. De geschiedenis van de abdij van Postel was daarentegen een gelegenheidswerk, dat een aspect van de institutionele ordesgeschiedenis behandelde. De *Sabbatismus Marianus* geeft rekenschap van het patronaat van Maria over de abdij en haar betekenis voor de Katholieke Reformatie. Dit boek moet enig succes hebben gekend, want het werd enkele jaren later in het Nederlands vertaald. De *Apotheca spiritualium pharmacorum* en het *Diarium ecclesiasticum* zijn in heel deze context goed te plaatsen. Het geloof in de bovennatuurlijke middelen, bijvoorbeeld de heiligen, het gebed en de goede werken, stond in contrast met het wantrouwen van de Reformatie voor de onfeilbare werking van Gods genadebemiddeling en haar veroordeling van de zelfwerkzaamheid van de mens. Zonder twijfel voorzag hij met deze publikaties in een bestaande behoefte. Wichmans was gedurende een korte periode in het pastoraat werkzaam, maar of hier sprake was van een gewilde voorbereiding op de pastorale zielzorg is onduidelijk. Waarschijnlijk deed hij te Alphen enkel dienst als 'invalkracht' (1626).

Dat abt Stalpaerts frater Wichmans benoemde tot de verantwoordelijke en delicate ambten van novicenmeester (1628) en circator (1629), doet vermoeden dat hij een voorbeeldige kanunnik was. Als novicenmeester onderwees en begeleidde hij immers de novicen van de abdij op hun eerste schreden binnen de abdij en deze eerste contacten van de nieuwe garde met de oude werden als van wezenlijk belang beschouwd. De functie van circator veronderstelde, dat hij als aanklager in het schuldkapittel en als medebestuurder van het convent een voor allen aanvaardbare, onbevooroordeelde positie kon innemen. De aanstelling tot deze ambten wekken de indruk dat hij een goed geoefende, intelligente en vrome norbertijn was, die enige diplomatieke gaven en een goed aanvoelingsvermogen voor zijn novicen en confraters had.

Waarschijnlijk koesterde Stalpaerts een bijzondere genegenheid tot Augustinus Wichmans. De kloosternaam, waarmee hij hem bedacht, zijn voorkeur voor hem als reisgenoot en de keuze om hem tweemaal als

gelegenheidsauteur te laten optreden, wijzen in die richting. Misschien ligt hier de reden, waarom hij zo lang binnen de abdij als literator en functionaris werkzaam bleef. Pas met het aantreden van abt Verbraecken, werd hij in het pastoraat tewerkgesteld (einde 1629/begin 1630).

3. Het pastoraat te Mierlo en Tilburg (1630-1643)

“U hebt het volk vermenigvuldigd, maar U hebt de blijdschap niet doen groeien”⁷⁴).

Tijdens zijn optreden in 1626 als vicaris te Alphen had frater Augustinus Wichmans klaarblijkelijk zijn geschiktheid bewezen voor de moeilijke taak van zielzorger. Eind 1629, vierendertig jaar oud, werd hij door abt Verbraecken voorgedragen als pastoor van Mierlo. Nu was voor hem de tijd aangebroken om zelfstandig deze zeer belangrijke opdracht op zich te nemen. Naast het monastieke ideaal beschouwde de orde van Prémontré de uitoefening van de parochiezielzorg immers als haar belangrijkste roeping, waarvan Wichmans zelf zei dat dit het enige erfgoed was van de H. Norbertus. De aandacht van de norbertijnse zielzorgers ging met name uit naar de arme, eenvoudige boerenbevolking, waarbij de verspreiding en vergroting van de devotie tot de H. Maagd centraal stond. De belangrijkste eigenschap van een parochieherder was volgens pastoor Wichmans die van toezichthouder op de orthodoxe beleving van het rooms-katholieke geloof door de parochianen⁷⁵).

Binnen de orde wist men maar al te goed, dat dit werk buiten de kloostermuren een zware en gevaarlijke taak was. Onder verwijzing naar de pauselijk privileges om het pastoraat uit te oefenen, verordonneerden de norbertijnse ordesstatuten van 1630, dat de pastoors goed van leven, zeden, tucht en (theologische) kennis moesten zijn. Daarom verlangden zij van de abten, dat zij hun kanunniken adequaat zouden opleiden en goed zouden onderzoeken of zij geschikt waren voor de pastoraatsuitoefening.

⁷⁴) AAT II 878 *Manuale pastorum*, (fol. 44^r). “Multiplicasti gentem, sed non magnificasti laetitiam”. Parafrase van *Jesaja* 9,2. Vgl. AAT II 89 *Lijsten betreffende inkleding*, p. 10 (eind 1628). Een variant bezigde Wichmans als novicenmeester: “Multiplicasti gentem, magnifica laetitiam”.

⁷⁵) A. WICHMANS, *Brabantia Mariana Tripartita*, p. [9], 680 en 681-683 en *Rosa candida et rubicunda*, p. 6.

In het hoofdstuk 'De pastoribus' gaven de nieuwe statuten zich terdege rekenschap van de besluiten van het Concilie van Trente (1545-1563). Met opmerkingen aangaande de opleiding, benoeming, residentieplicht en tucht van de zielzorgers en de ernst van hun ambt trad de orde in het voetspoor van de Tridentijnse vernieuwing⁷⁶). Daarnaast had abt Stalpaerts van Tongerlo reeds eerder maatregelen genomen om de zielzorg in de aan hem onderworpen parochies zo goed mogelijk te regelen. Hij deed dit evenwel vanuit een geheel ander perspectief, namelijk de overtuiging dat de norbertijnen, die als koorheren in een gemeenschappelijk verband behoorden te leven, in de eerste plaats in de abdij thuishoorden⁷⁷). En als zij dan toch daarbuiten actief moesten zijn, diende tenminste een aantal voorzorgsmaatregelen te worden genomen om te voorkomen dat het canoniale leven verloren ging. De absentie van de abdij werd ook door hem ervaren als een ernstig gevaar voor de handhaving van het monastieke leven.

De bedreigingen waaraan de norbertijnse pastoors en vicarissen en vanaf 1630 ook Wichmans blootstonden, waren verschillend van aard. Vooral werd het solitaire leven in de parochie als een groot gevaar gezien, want de kans was niet ondenkbeeldig dat deze 'buitenheren' zich onledig hielden met andere dingen dan hun ambtsvervulling. Hierbij valt te denken aan drankmisbruik, ontucht en ruziemakerij. Hiertegen trachtte de orde haar pastoors te wapenen door een of meerdere confraters als 'socius' aan hen toe te voegen⁷⁸). Tijdens het abbatiaat van abt Stalpaerts was deze maatregel reeds in de meeste parochies van Tongerlo toegepast door de bediening van een aantal hiervan aan seculiere priesters over te laten en op de resterende plaatsen een 'socius' naast de pastoor aan te stellen. Stalpaerts' motivatie hiertoe was drieledig van aard: het ging om het zieleheil van de buitenheren, de observantie van de ordesregel — zo werd het gemeenschappelijke leven nog enigszins in stand gehouden — en tot slot de goede naam van de abdij. Daarnaast speelden voor hem ook nog financiële motieven een rol, die leidden tot deze maatregel⁷⁹). Te Mierlo bleef pastoor Wichmans alleen, omdat de

⁷⁶) *Statuta candidi ordinis*, p. 123-124, 124, 125, 126, 130 en 131 (Dist. II, cap. XXIII, no. 1-2, 5-6, 9, 30 en 36-37).

⁷⁷) M. KOYEN, 'Prelaat Stalpaerts en de parochies van Tongerlo', p. 174. Zie ook AAT IV 81 *Juridische kwesties*, omslag 4 *De visitandis pastoribus*, 'Proponenda, inculcanda et praecipienda pastoribus et aliis foris habentibus' (kort na 12 juni 1626).

⁷⁸) *Statuta candidi ordinis*, p. 126 (Dist. II, cap. XXIII, no. 13).

⁷⁹) M. KOYEN, 'Prelaat Stalpaerts en de parochies', p. 173 en 184. Zie ook A.A.J.M. VAN DE MEERENDONK, 'Zielzorg in de branding. Het priesterbestand in 's-Hertogenbosch

inkomsten uit de parochie te weinig opleverden om een confrater als socius aan te stellen. In Tilburg evenwel zag hij meerdere keren oudnovicen als zodanig aan zijn zijde gesteld.

Het provinciale kapittel van 1620 voorzag in de wijze, waarop pastoors en vicaris-confraters zich tot elkaar dienden te verhouden. De laatsten waren gehoorzaamheid verschuldigd aan hun pastoor, zoals de kloosterling aan zijn prior. Om problemen enigszins te voorkomen moest eerst de pastoor worden gehoord, voordat een kanunnik als vicaris werd aangesteld. Daarnaast hadden de kapittels van 1620 en 1624 een dagindeling ontworpen om onder andere te verhinderen, dat de buitenheren zich teveel met elkaar bemoeiden en dat tussen hen ruzie ontstond. Deze 'distributio temporis' deelde de dag op in een aantal dagdelen met verplichte activiteiten, maar liet ook ruimte over voor studie, samenspraak of voor voorkomende bezigheden. Voorts voorzagen de provinciale en ordesstatuten in een aantal concrete gedragsregels met betrekking tot het dagelijks leven. Zo werd de deelname aan de feestmalen van bijvoorbeeld broederschappen, het onnodig herbergbezoek en de niet noodzakelijke bemoeienis met de dorpszaken verboden. Ook de residentieplicht van de pastoor en de vicaris werd nader omschreven.

Een ander thema, dat van de christelijke armoede, werd opnieuw ingescherpt. De pastoors werden verplicht om jaarlijks een rekening en een inventaris op te maken. Daaruit moest enerzijds een goed financieel bestuur van de parochie en anderzijds een verantwoording van de persoonlijke bestedingen blijken⁸⁰). Van Wichmans zijn er slechts twee bewaard gebleven, beide uit zijn Tilburgse periode. Om zich op hun leven buiten de abdij te bezinnen moesten de buitenheren jaarlijks, en wel vanaf de tweede zondag na Pasen, voor tenminste drie dagen terugkeren naar de abdij voor een retraite. Door middel van deze 'geestelijke vernieuwing' sterkten zij zich opnieuw voor het leven op de pastorie. Ook keerden zij ieder jaar naar de abdij van Tongerlo terug voor het feest van de H. Norbertus (11 juli) of van de H. Augustinus (28 augustus). Bij die gelegenheid disputeerden de parochieherders met hun medebroeders over enkele theologische stellingen. Tevens legden zij verantwoording af

en zijn Meierij tussen ca. 1565 en ca. 1630'. In *Feestbundel bij gelegenheid van honderd jaar gymasiaal onderwijs te Heeswijk-Dinther 1886-1986*, Heeswijk-Dinther, 1986, p. 81.

⁸⁰) *Statuta candidi ordinis*, p. 127, 128, 128-129 en 130-131 (Dist. II, cap. XXIII, no. 14, 20, 22-27, 30-33 en 34-35) en J.E. STEYNEN, 'Capitula provincialia', p. 31, 32, 32-33 (1620) en 55 en 56 (1624).

van hun inkomsten en uitgaven ten overstaan van de abt en overhandigden zij hem hun inventaris⁸¹).

3.1. Het pastoraat te Mierlo (januari 1630-24 november 1632)

Ruim drie maanden na de val van 's-Hertogenbosch op 29 december 1629 ontving frater Wichmans de bisschoppelijke instemming om het pastoraat te Mierlo uit te oefenen. Eerst legde hij in de handen van abt Theodorus Verbraecken een eed af en beloofde desgewenst op diens bevel naar de abdij terug te keren en de pastorele goederen goed te beheren. Vervolgens moest hij ten overstaan van de lokale bisschop, Michaël Ophovius van 's-Hertogenbosch, de geloofsbelijdenis doen en beloven de sacramentele zielzorg naar behoren te vervullen. Hierna kon hij overgaan tot de inbezitname van de kerk en parochie van Mierlo. Zijn intrede te Mierlo had in ieder geval plaats vóór 29 januari 1630. Hij volgde pastoor Verbraecken op, die kort tevoren was geïnstalleerd als abt van de abdij van Tongerlo⁸²).

De parochiekerk van Mierlo, toegewijd aan de H. Lucia, was een 'ecclesia media', dat wil zeggen dat de pastoor vanwege de armoede van de kerk slechts de helft van het 'cathedraticum' betaalde. Deze geringe welstand blijkt ook uit het gegeven, dat er ten tijde van Wichmans' pastoraat tinnen kelken in gebruik waren, wat de diocesane statuten alleen om die reden toestonden. De veelvuldige reparaties van het kerkgebouw, dat dateerde van 1496, vormden dan ook een zware en blijvende last voor de parochie⁸³). Blijkens het verslag van de 'reconciliatio ecclesiae'

⁸¹) *Statuta candidi ordinis*, p. 127-128 en 129 (Dist. II, cap. XXIII, no. 19 en 26) en J.E. STEYNEN, 'Capitula provincialia', p. 56 (1624) en 71 (1633). Vgl. *hs. Tongerlo*, no. AAT V 71 (= Corthouts, no. 134), A. WICHMANS, *Syntagma pastorale*, fol. 70^v, C. HOUTHEMIUS, *Conclusiones theologicae ex universo tractatu de virtutibus cardinalibus disputandae*, Leuven, 1641, T. VERDONCK, *Norbertus Boanerges id est filius tonitruï*, Leuven, 1647 en L. GOOVAERTS, *Ecrivains* 1, p. 75-76.

⁸²) AAT II 159 *Registrum beneficiorum*, fol. 36^v, IV 77 *Toekenning van beneficies*, omslag 1 *Praesentationes*, no. 4, fol. 2^r (29 december 1629), *Rijksarchief in Noord-Brabant*, DTB Mierlo I.1, fol. 151^v en *Decrees of the ecumenical council*, p. 748 (Sessio XXV - 'Decretum de regularibus et monialibus', cap. XI - 3-4 december 1563), *Statuta candidi ordinis*, p. 131 (Dist. II, cap. XXIII, no. 7 en 36-37), M. STEYARTUS, *Synodi II diocesanæ Silvaeducensis*, Leuven, [1692], p. 100-101 (Titulus XVII, cap. IV (1612)) en J.E. STEYNEN, 'Capitula provincialia', p. 54 (1624). Zie ook W. VAN SPILBEECK, *De abdij van Tongerlo*, p. 446.

⁸³) AAT IV 350/1 Mierlo (16 dec. 1617), G. BANNENBERG, e.a., *De oude dekenaten Cuijk, Woensel en Hilvarenbeek in de 15de- en 16de eeuwse registers van het aartsdiakonaat Kempenland* 1, Nijmegen, 1968, p. 60-61, A.M. FRENKEN, 'De latere kerkvisitaties

in 1608 (de zuivering van de kerk na een voorafgaande profanering, door 'kettters' waarschijnlijk) werden zes altaren opnieuw ingezegend. Dit waren het hoogaltaar gewijd aan de H. Lucia, vier altaren respectievelijk gewijd aan de H. Nicolaas, de HH. Maria en Andreas, de HH. Gregorius en Sebastiaan en de H. Agatha, en het Drievuldigheidsaltaar. Ook andere niet genoemde altaren zoals het H. Kruisaltaar en het Sacramentsaltaar bleven als zodanig functioneren. Naast het pastoorsbeneficie beschikte de parochiekerk over een aantal beneficiës, die tot de voornoemde altaren behoorden. Aan de inkomsten daaruit was een aantal wekelijkse missen verbonden, die in de parochiekerk moesten worden opgedragen⁸⁴). Bij 'uniones beneficiorum' in 1601, 1612 en 1628 was een aantal van hen samengevoegd. Op deze wijze probeerde men te voorkomen dat de afzonderlijke beneficiës, die te klein waren om de bedienaars ervan in voldoende mate te kunnen onderhouden, onbezet bleven. Bij gelegenheid van die samenvoegingen werden nieuwe voorwaarden vastgesteld, waaronder de beneficiant zijn ambt moest vervullen. Zo werd in 1628 bepaald, dat de bedenaar van het verenigde beneficie van Johannes-Baptist, Agatha en Nicolaas de pastoor op bepaalde feestdagen moest bijstaan. Aldus kon Wichmans over een hulpkracht beschikken al naargelang hij dit nodig achtte⁸⁵).

De parochie Mierlo telde nog een aantal andere kerkelijke stichtingen. Naast de parochiekerk bestond er ten tijde van Wichmans' pastoraat in ieder geval één afzonderlijke kapel en een armenhuis voor mannen, dat ook een eigen kapel bezat. Dit waren de Sint-Jacobuskapel op 't Broeck, die verbonden was met het beneficie van de HH. Gregorius en Sebastiaan

(na die der eerste Bossche Bisschoppen)' en 'Het dagboek van Michaël Ophovius, 4 augustus 1629-einde 1631'. Resp. in *BB* 27(1963-1964)187 (1623) en 15(1937-1938)255 (6 november 1631) en P.F.X. DE RAM, *Nova et absoluta collectio synodorum* I, Mechelen, 1828, p. 384 (Tit. XII, cap. XIV (1607)). Zie ook H. VAN BUSSEL, *Mierlo. Sprokkelingen*, z.p., z.j., p. 7 en W. NOLET en P.C. BOEREN, *Kerkelijke instellingen der Middeleeuwen*, Amsterdam, 1951, p. 215 en 335 (trefwoord 'cathedraicum').

⁸⁴) AAT II 797 *Registers uit het kerkarchief van de parochie Mierlo*, fol. 12^r en IV 135/1 *Inventarissen*, no. 115 (18 juni 1610 en 1617), fol. 2^{r-v}, A.M. FRENKEN, 'Aanvullingen op Schutjes "Kerkgeschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch"'. In *BB* 23(1956-1957)81 (29 augustus 1613) en 'De latere kerkvisitaties', p. 67 en C. DU FRESNE DU CANGE, *Glossarium mediae et infimae latinitatis* VII, Niort, 1889, p. 53 (artikel 'reconciliari'). Zie ook A.M. FRENKEN, *Helmond in het verleden* 2, ['s-Hertogenbosch], 1929, p. 67.

⁸⁵) AAT IV 135/1 *Inventarissen*, no. 115, fol. 2^{r-v} en 350/1 *Mierlo* (12 juli 1595-31 maart 1601; 31 maart 1612; 30 mei 1626-4 mei 1628; 4 mei 1628). Zie ook J. LAENEN, *Introduction à l'histoire paroissiale du diocèse de Malines. Les institutions*, Brussel, 1924, p. 410-411, 413 en 427.

in de parochiekerk, en de kapel van het '12 Apostelshuis'. Dit huis was gesticht uit een legaat van de uit Mierlo-Hout afkomstige curiekardinaal Willem van Enckenvoirt. De kapel werd bij de herwijding in 1616 toegewijd aan de H. Wilhelmus en de bediening ervan was sinds 1625 verbonden met het Drieuuldigheidsbeneficie van de H. Lucia. Het huis zelf diende als onderkomen voor twaalf mannen, ook wel 'apostels' genaamd, die vanwege hun ouderdom en armoede niet meer voor zichzelf konden zorgen. Het rectoraat van dit armenhuis werd sedert 1627 bediend door Willem Stappaerts, oud-kanunnik van de Sint-Maarten te Emmerik en oud-pastoor van Orthen⁸⁶).

Toen Augustinus Wichmans te Mierlo aankwam, waren een vicaris en een beneficiant in functie. Dit waren Gerardus Verdonck en Paulus Artse van Hoeck, die reeds oudgedienden waren in de parochie Mierlo. Verdonck, magister artium, was op 13 oktober 1617 aangesteld voor het beneficie van het altaar van de HH. Gregorius en Sebastiaan en de Sint-Jakobuskapel op 't Broeck. Naast zijn zielzorgerlijke taken was hij in elk geval in 1635 ook belast met het kosten- en schoolmeesterambt. Hij werd in 1636 pastoor te Someren, waar de parochieherder afstand had gedaan van zijn ambt en de deservitor voor de pest was weggevlucht. In dat jaar werd hij tevens deken van Helmond. Hij overleed waarschijnlijk in 1673⁸⁷). Van Hoeck was eveneens in 1617 in dienst getreden en overleed op 25 augustus 1653 te Boekel, waar hij in 1641 beneficiant was. Hij verrichtte sporadisch hand- en spandiensten voor de pastoor zoals uit een doopboek blijkt⁸⁸). Koster ten tijde van Wichmans was een zekere

⁸⁶) AAT IV 135/1 *Inventarissen*, no. 115, fol. 2^v, PAL, no. 24 (23 juli 1624, 28-29 maart 1629-1630 en ná 14 september 1629), A. WICHMANS, *Brabantia Mariana Tripartita*, p. 52, G. BANNENBERG, e.a., *De oude dekenaten* 1, p. 215, H. VAN BUSSEL, *Mierlo. Sprokkelingen*, p. 11, A.M. FRENKEN, 'Aanvullingen op Schutjes', p. 82, 'Altaarstichtingen in de Kerk en Kasteelkapel van Mierlo'. In *BB* 13(1933-1934)34-49 en 'De latere kerkvisitaties', p. 66 (1608) en 124 (1616) en 134 (1617), L.H.C. SCHUTJES, *Geschiedenis van het bisdom 's Hertogenbosch* 5, Sint-Michiëlsgestel, 1876, p. 96, 98, 99 en 434. Voor Van Enckenvoirt, zie W.A.J. MUNIER, 'Enckenvoirt, Willem van, Romeins curiaal en kardinaal'. In *NBW* 4, kol. 237-245.

⁸⁷) AAT IV 350/1 *Mierlo* ('Inventarium traditum 1620'; 30 mei 1626-4 mei 1628; 8 januari 1636), BA's-H, *Parochiearchief Helmond* (10 juli 1636), *hs. Tilburg, Bibliotheek der Theologische Faculteit*, no. 47 (= Van de Ven, no. 40.IV), *Memoriale Monasterii Postellense*, p. 89 en L.H.C. SCHUTJES, *Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch* 5, p. 664-665.

⁸⁸) AAT IV 77 *Toekenning van beneficies*, omslag 2 *Presentatie voor en afstand van beneficies* (brief van Th. Verbraecken - 18 september 1620), 135/1 *Inventarissen*, no. 115, fol. 2^v, PAL, no. 25 *Register van het beneficie van het altaar Sanctae Agathae* (1641-1653), fol. 1^r, DTB Mierlo I.1 en L.H.C. SCHUTJES, *Geschiedenis van het bisdom 's Hertogenbosch* 3, Sint-Michiëlsgestel, 1872, p. 292.

Theodorus Bogaerts⁸⁹). Ofschoon sommige Mierlose priesters aan het begin van de 17de eeuw niet zonder gebreken waren — visitatieverslagen noemen ondeugden zoals veelvuldig cafébezoek, slechte ambtsvervulling, verwaarlozing van de paramenten en ongewenste omgang met jongelingen — zijn Verdonck en Van Hoeck nooit in een kwaad daglicht gesteld. Met name de loopbaan van vicaris Verdonck werd gekenmerkt door een grote toewijding aan het priesterambt. Blijkens een brief van Wichmans' voorganger was ook Van Hoeck een uitstekende, vrome en godsdienstige hulpkracht⁹⁰).

De parochiezielzorg betrof vooral de toediening van de sacramenten van de doop, biecht, eucharistie, huwelijkssluiting en ziekenzalving. Deze taken waren in Mierlo verdeeld onder de pastoor en zijn vicaris. Tezamen droegen zij zorg voor ongeveer 1200 communicanten. Pastoor Wichmans moest dagelijks een mis doen met het oog op de jaargetijden voor de overleden parochianen en misschien verzorgde hij ook nog de wekelijkse mis voor het H. Sacrament, zoals zijn voorganger Verbraecken dit gedaan had. Verdonck op zijn beurt diende de missen te doen, die verbonden waren aan zijn beneficies. Waarschijnlijk verzette hij het meeste werk, want van alle dopen en huwelijkssluitingen die tijdens Wichmans' pastoraat werden verricht, deed hij drievierde deel. Wellicht werd op deze wijze het inkomen van de vicaris vergroot. Ook verleende bisschop Ophovius op 20 november 1630 aan Verdonck de biechtbevoegdheid en de toestemming om de 'casus reservati' te absolveren⁹¹). Het ging hierbij om zonden, die enkel door hogere kerkelijke autoriteiten konden worden vergeven. Daarmee werden zijn werkzaamheden verder uitgebreid. Naarmate Wichmans' deelname aan het diocesaan bestuur groter werd, zal Verdoncks bijdrage aan de dagelijkse zielzorg te Mierlo verder zijn toegenomen.

Naast de uitoefening van de zielzorg droeg pastoor Wichmans ook zorg voor de rozenkransbroederschap, die kort tevoren door zijn voorganger te

⁸⁹) DTB Mierlo I.I.

⁹⁰) AAT IV 77 *Toekenning van beneficies*, omslag 2 *Presentatie beneficies* (brief van Th. Verbraecken - 18 september 1620) en A.M. FRENKEN, 'De latere kerkvisitaties', p. 66-67 (1608), 134 (1617), 174-175 (1619), 183 (1621) en 187 (1623). Zie ook [A.M. FRENKEN], 'Onderzoek ingesteld door bisschop Nic. van Zoes naar het laten branden van de godslamp in de kerken van het Bossche Bisdome, anno 1622'. In BB 22(1953-1955)304 (1622).

⁹¹) AAT II 797 *Registers uit het kerkarchief van de parochie Mierlo*, fol. 1^r en IV 135 *Inventarissen*, no. 115, fol. 2^r, 2^v en 4^r, DTB Mierlo I.I., G. BANNENBERG, e.a., *De oude dekenaten* 1, p. 210 en A.M. FRENKEN, 'Het dagboek van Ophovius', p. 161 (20 november 1630).

Mierlo was opgericht. Misschien werd zij op gezag van abt Stalpaerts gesticht, die in 1621 erin had toegestemd zo'n broederschap te Diessen op te richten. De rozenkransbroederschap rekende ongeveer 1000 van de 1200 communicanten van Mierlo tot haar midden en had qua intentie een overwegend religieuze bedoeling. Deze broederschap had tot taak de bijzondere zaterdagse devotie tot de H. Maagd te stimuleren en haar deugden aan de gelovigen voor te houden. De leden beloofden trouw aan Maria, haar nooit in woord of daad te kwetsen en dit ook niet aan anderen toe te staan. Zij droegen zich op aan Maria en verzochten haar om bijstand in leven en in sterven. De broederschap beoogde tevens de communie uit te breiden tot een maandelijks praktijk. Wichmans zag dit instituut als een geestelijk leger, dat de boosdoeners van Maria afweerde⁹²). Naar het schijnt viel dit type broederschap bij het kerkvolk in goede aarde. Voor hem was de rozenkransbroederschap duidelijk onderscheiden van de 'sacro-profane' Mariabroedersschappen, die eerder dienden tot tijdverdrijf, gewapende verdediging en lichamelijke oefening. Onder het toezicht van de kerkelijke overheid kon ook de laatste soort broederschap worden gezien als gewapende verdedigers van God en Zijn Moeder tegen hun vijanden. Onwaardige leden, maar vooral ketters dienden ervan te worden uitgesloten⁹³).

De Mariadevotie werd ook op andere manieren gestimuleerd. In de parochiekerk van Mierlo werd Maria vereerd met een eigen kapel en een beeld, dat rechts op het hoogaltaar van de H. Lucia stond. De kapel en het altaar vormden ongetwijfeld een bijzondere zorg voor Wichmans, die in zijn *Sabbatismus Marianus* zijn lezers voorhield speciale aandacht aan deze devotieplaatsen te besteden door de altaren op zaterdag met

⁹²) A. WICHMANS, *Apotheca spiritualium pharmacorum*, p. 375, *Brabantia Mariana Tripartita*, p. [11-12] en 88-90, *Sabbatismus Marianus*, p. 107 en *Den Saterdag van Onse Lieve Vrouwe*, p. 12. Zie ook L.H.C. SCHUTJES, *Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch* 3, p. 443. Voor de achtergrond van dit broederschap, zie A. DUVAL, 'Rosaire'. In *Dictionnaire de Spiritualité* 13, Parijs, 1988, kol. 937-980 en K. HOFMANN, 'Rosenkranz'. In *Lexikon für Theologie und Kirche* 9, Freiburg, 1964, kol. 45-49.

⁹³) G. VAN HERDEGOM, *Diva virgo candida*, p. 124 en A. WICHMANS, *Brabantia Mariana Tripartita*, p. 96-98. Zie ook M. CLOET, 'Het gelovige volk in de zeventiende eeuw'. In *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* 8, Haarlem, 1979, p. 409, A. DEBLON en A.M.P.P. JANSSEN, 'Broedersschappen in de zeventiende en achttiende eeuw in het bisdom Luik en in de omgeving van Sittard in het bijzonder'. In *Munire Ecclesiam. Opstellen over 'gewone gelovigen'*, ed. J.C.P.A. VAN LAARHOVEN, Maastricht, 1990, p. 153-174, A.M. FRENKEN, 'Oprichting van broedersschappen in Brabant'. In *BB* 1(1917-1918)266-267, D. DE KOK, 'De Broederschap van de Rozenkrans te Megen'. In *BB* 20(1951-1952)100-117 en J.A.F. KRONENBURG, *Maria's heerlijkheid in Nederland* 7, Amsterdam, 1911, p. 326.

bloemen, zijden bloemenkransen, kaarsen en andere kleinoden te versieren. Naar zijn eigen zeggen leefde haar verering volop, want op de Mariafeestdagen kwamen 200 à 300 en soms wel 500 à 600 gelovigen naar de kerk. Rondom Mierlo lag een aantal plaatsen, waarheen de inwoners van Mierlo op Mariabedevaart konden gaan, te weten Handel, Ommel en Aarle. Het regelmatige bezoek aan bedevaartplaatsen zag Wichmans als een zeer aanbevelenswaardige praktijk, die hij wellicht ook te Mierlo heeft bevorderd. In zijn ogen was een gepaste Mariadevotie een blijk van orthodoxie en van trouw aan de overgeleverde tradities⁹⁴).

Tussen de bedrijven door werkte pastoor Wichmans aan de voltooiing van zijn *Brabantia Mariana Tripartita*. In de zomer van 1630 had hij een eerste manuscript aan bisschop Ophovius ter lezing aangeboden en in 1631 werd een bijgewerkte versie opnieuw door hem doorgezien. Tevens voorzag hij zijn geleerde pastoor van Mierlo van nieuw materiaal. Dat deed ook de Utrechtse jurist-historicus Gisbertus Lappius, met wie Augustinus Wichmans correspondeerde. Op zijn beurt verrichtte hij onderzoek voor deze Lappius. Hoewel hij sedert 1628 aan dit boek had gewerkt, bleef de publikatie ervan door allerlei omstandigheden langer uit dan gewild. In het voorwoord van het boek, dat in het najaar van 1632 verscheen, excuseerde hij zich bij de lezer voor dit oponthoud dat hij toeschreef aan de kwade tijden en de beslommeringen rond de pastoraatsuitoefening te Mierlo. Mogelijk werd deze vertraging ook in de hand gewerkt door zijn streven naar volledigheid. Zo bevindt zich tussen de inhoudsopgave en de index het relaas van een wonder, dat op het allerlaatste moment werd ingevoegd⁹⁵).

Beperkten de 'nevenactiviteiten' van Wichmans in verband met het diocesaan bestuur zich aanvankelijk tot het regelmatige bezoek aan bisschop Ophovius te Geldrop, later werden zij gestructureerd in het ambt van landdeken. De redenen van zijn toch wel intensieve omgang met Ophovius, die hij kende uit zijn tijd als novicenmeester, zijn meestal onduidelijk. Wel staat vast dat hij de bisschop in een aantal gevallen assisteerte bij het onderzoek naar de geschiktheid van kandidaten voor een wijding of bij de toekenning van een van de 'facultates', de preek- of

⁹⁴) A. WICHMANS, *Brabantia Mariana Tripartita*, p. [9], 84-85, 162-165 en 168-171.

⁹⁵) A. WICHMANS, *Brabantia Mariana Tripartita*, p. [16-17, 18 en 970-972] en 97, A.M. FRENKEN, 'Het dagboek van Ophovius', p. 122 (17 juni 1630), 264 (3 december 1631) en 267 (16 december 1631) en H.M.J. MÜTER, 'Gijsbertus Lap van Waveren. Historicus te Utrecht. 1596-1647'. In *Archief voor de Geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland* 1(1959)169-239.

biechtbevoegdheid of de toestemming tot exorciseren. Andermaal adviseerde hij bij de benoeming van een moeder-overste voor het regularisenklooster Zoeterbeek te Nuenen en werd hij door Ophovius belast om een novice van dat klooster te examineren⁹⁶). Op verschillende manieren dus wist de Bossche bisschop gebruik te maken van de eruditie van de pastoor van Mierlo.

Na de dood van Thomas Stricken, pastoor van Asten en landdeken van Helmond, koos bisschop Ophovius frater Wichmans tot diens opvolger. Begin 1632 trad hij aan als 'decanus ruralis'. Daarmee kreeg hij het toezicht op een zestiental parochies (Mierlo inclusief) en de kapel van Sterksel, waaraan geen pastorale dienst was verbonden. Wellicht ook omdat de meeste parochies door regulieren en in het bijzonder door norbertijnen werden vergeven of bediend én omdat hij waarschijnlijk de enige norbertijnse pastoor was, die op dat moment in het dekenaat Helmond werkzaam was, zal de keuze van Ophovius op pastoor Wichmans zijn gevallen⁹⁷). Blijkbaar toonde hij zich een voorbeeldig parochieherder en zullen vooral zijn rechtzinnige levenswandel en zijn bestuurskwaliteiten de keuze van Ophovius hebben vergemakkelijkt. Volgens het Concilie van Trente was een landdeken-visitator voorzien van eigenschappen als christelijke ijver, vaderlijke liefde, bescheidenheid, dienstbaarheid en had hij een open oog voor de omstandigheden waarin de gelovigen verkeerden. Blijkens de diocesane statuten was zijn voornaamste taak om als eerste onder zijn gelijken, de parochies van het dekenaat Helmond onder begeleiding van een notaris of een priester te visiteren. Het doel van deze visitatie was vooral het behoud van de orthodoxie en de uitstoting van de 'ketterij', de bevordering van de goede zeden en de correctie van de ondeugden, de stichting van de parochianen en de stimulering van de werken van het geloof⁹⁸).

⁹⁶) A.M. FRENKEN, 'Het dagboek van Ophovius', p. 165-166, 170, 198 en 221 (10 en 20 december 1630, 1 april en 13 juni 1631) en 122 en 234 (17 juni 1630 en 2 augustus 1631).

⁹⁷) AAT II 878 *Manuale pastorum in Tilburg*, fol. 44^r en 45^r, A.M. FRENKEN, 'Het dagboek van Ophovius', p. 266-267 (15 december 1631) en L.H.C. SCHUTJES, *Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch* 3, p. 11-15, 46, 153-154, 178, 202-203, 372, 428 en 684, (Aarle, Asten, Bakel, Beek, Budel, Deurne en Gemert) en *Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch* 4, Sint-Michiëlsgestel, 1873, p. 116, 125-127, 701, 706, 713 en 715 (Helmond, Lierop, en Lieshout), 5, p. 2, 7, 580, 659, 663, 684 en 823 (Maarheze, Sterksel, Rixtel, Someren, Stiphout en Vlierden).

⁹⁸) Voor deze en de volgende alinea, zie AAT IV 81 *Juridische kwesties*, omslag 4 *De visitandis pastoribus*, 'Punctae quaedam in visitatione pastorum interrogandae' (na 1643), BA's-H, *Parochiearchief Helmond* (10 juli 1636), *Analecta Gijsberti Coeverincx* I, ed. G. VAN DEN ELZEN en W. HOEVENAARS, z.p., z.j., p. 309-318, *Decrees of the ecumenical*

Vanwege de provinciale synode van het aartsbisdom Mechelen van 1607 was Wichmans gehouden ieder jaar alle parochies, kerken, kapellen, gestichten van liefdadigheid (zoals het Apostelshuis te Mierlo), broederschappen en devotieplaatsen te bezoeken en daarna een schriftelijk verslag bij de bisschop uit te brengen. Daartoe was een uitgebreide vragenlijst samengesteld, die hij moest afwerken. Zijn aandacht diende daarbij uit te gaan naar het geloof en de leefwijze van de parochiegeestelijken en hun kudde, de koster, de schoolmeester en de kerk- en H. Geestmeesters in het bijzonder. Hierbij stonden de zielzorg en de prediking, de toestand van de kerk en pastorie en de administratie van de kerkfabriek en H. Geesttafel centraal. Ook moest hij alle kosters en schoolmeesters op hun orthodoxie en kennis van zaken toetsen. Tevens behoorde hij alle schoolboekjes in te zien en te controleren op hun rechtzinnigheid. Kortom, landdeken Wichmans werd geacht erover te waken, dat de verordeningen van het Concilie van Trente en van de lokaal-kerkelijke vergaderingen werden nageleefd. Daarnaast was hij gehouden ieder jaar op de dinsdag na Maria-geboorte (8 september) de pastoorsvergadering voor te zitten. Ook bewaarde hij de heilige olie en zalf en verstreekte die aan zijn pastoors. Hij moest de parochieherders van de laatste sacramenten voorzien, hun uitvaart doen en als executeur van hun sterfhuis optreden. Het toezicht op deze zestien parochies betekende waarschijnlijk een aanzienlijke lastenverzwaring voor Wichmans, maar het is onduidelijk hoe hij deze taak heeft vervuld daar ieder spoor van zijn activiteiten als deken vooralsnog ontbreekt.

De politieke en kerkelijke toestand van de Meierij van 's-Hertogenbosch kwam na de val van haar hoofdstad op 14 september 1629 ter discussie te staan. De Staten-Generaal meenden vanaf dat tijdstip aanspraak te kunnen maken op het bezit van de gehele Meierij, omdat de onderhoorigheid van dit gebied naar hun overtuiging samenhang met die van zijn hoofdstad. De Spaanse overheid bestreed deze aanspraken. Een conferentie, die deze zaak moest beslechten maar vanuit het Spaanse kamp enkel de bedoeling had een concrete oplossing te vertragen, had met onderbrekingen plaats te Tilburg van januari 1630 tot en met 21 maart 1631. Het gevolg hiervan was, dat de status quo 'in religiosis' voorlopig

councils, p. 761-763 (Sessio XXIV - 'Decretum de Reformatione', canon III - 11 november 1563), A.M. FRENKEN, 'Aanvullingen op Schutjes', p. 136-139, P.F.X. DE RAM, *Nova et absoluta collectio synodorum* I, p. 392-393 (Tit. XVII, cap. X-XIV (1607)) en M. STEYARTUS, *Synodi II diocesanæ Silvaeducensis*, p. 90-99 (Tit. XVI, cap. I-VIII (1612)), 105 (Tit. XVII, cap. II (1612)) en 108 (Tit. XIX, cap. V (1612)).

werd gehandhaafd. Er werden dan ook geen wezenlijke maatregelen van de zijde van de Staten-Generaal genomen, zolang deze conferentie voortduurde. Zo bleven de plakkatens van 3 januari en 3 augustus 1630 inhoudende het verbod om de katholieke eredienst uit te oefenen en het bevel om de parochiekerken te sluiten zonder uitwerking. Bovendien werden zij terstond door Spaanse plakkatens beantwoord, die het tegendeel daarvan bevalen⁹⁹).

Na de opschorting van de vredesconferentie te Tilburg werd op 13 mei 1631 opnieuw een bevel tot kerksluiting uitgevaardigd. Het plakkaat werd op 2 juni daaropvolgend in de Meierij verspreid en kort daarna, op 27 juni, volgde een Spaanse ordonnantie die het tegendeel beval. Waarschijnlijk werd dit Staatse plakkaat in de Meierij en ook te Mierlo nageleefd. Dit betekende dat pastoor Wichmans en zijn vicaris voortaan de missen en andere plechtigheden buiten de parochiekerk moesten voltrekken. Na een aanvankelijk strikte naleving van het bevel tot kerksluiting gingen zij van lieverlede er toch weer toe over om van de kerk gebruik te maken. Dat mogen we tenminste afleiden uit het feit, dat op 12 december 1631 een geschokte Augustinus Wichmans bij bisschop Ophovius kwam melden, dat zijn vicaris door een troep ruiters was weggevoerd toen hij in de kerk de mis deed¹⁰⁰). Het was zijn eerste tastbare contact met de repressieve machtsuitbreiding van de Staten-Generaal over de Meierij.

Met een ander aspect van de calvinisering, namelijk het optreden van predikanten, had hij reeds vanuit de verte kennisgemaakt. Te Eindhoven, dat vanaf 1601 overwegend onder Staats gezag stond, werd sedertdien door predikanten dienst gedaan. In 1631 was predikant Van der Hagen te Eindhoven beroepen en op 4 februari 1632 was hij er ook in functie. In het voorwoord van zijn *Brabantia Mariana Tripartita* hekelde Wichmans waarschijnlijk deze predikant als een "pestbrengend vuur". Daarbij prees hij de vruchten van het werk van zijn voorganger — en wellicht onbedoeld ook zijn eigen inspanningen —, omdat tot dan toe geen van de inwoners van Mierlo zich van het aloude geloof had afgekeerd en zich tot het calvinisme had bekeerd¹⁰¹). Mocht het verlangen van zijn parochianen

⁹⁹) C. CAU, *Groot plaacet-boeck* 1, 's-Gravenhage, 1658, kol. 239-240 en 241-242 en V.A.M. BEERMANN, *Stad en Meierij van 's-Hertogenbosch van 1629 tot 1648. Een episode uit het laatste stadium van den Tachtigjarigen oorlog*, ['s-Hertogenbosch], 1940, p. 3-5, 12-26 en 130 en 132.

¹⁰⁰) *Groot plaacet-boeck* 1, kol. 241-244, A.M. FRENKEN, 'Het dagboek van Ophovius', i.h.b. p. 266 (12 december 1631) en *Helmond in het verleden* 2, p. 73.

¹⁰¹) A. WICHMANS, *Brabantia Mariana Tripartita*, p. [9], V.A.M. BEERMANN, *Stad en Meierij van 's-Hertogenbosch*, p. 1 en W. MEINDERSMA, *De Gereformeerde Gemeente te 's-Hertogenbosch 1629-1635*, Zaltbommel, 1909, p. 235-236.

al naar de nieuwe religie zijn uitgegaan, het waren — althans in zijn waarneming — de bemoeienissen van hem en zijn voorganger geweest die hen voor het voorvaderlijke geloof hadden behouden.

3.2. Het pastoraat te Tilburg (29 november 1632-10 januari 1643)

In november 1632 werd Augustinus Wichmans door abt Verbraecken voorgedragen voor het pastoraat van Tilburg. Hij volgde Adrianus Eynhoudts (1625-1632) op, die te Enschoot 'met emeritaat' ging omdat hij niet langer goed functioneerde. Op 24 november sprak hij de geloofsbelijdenis uit en legde hij de eed af ten overstaan van aartsdiaken Franciscus van Gestel te Geldrop. Op 29 november daaropvolgend nam hij bezit van de kerk en parochie van Tilburg. Hij werd binnengeleid door de deservitor van Enschoot, confrater Thomas Cocx die hem te Mierlo opvolgde, vicaris Valerius Hessels, beneficiant Jacobus Gravius en kosten Guilielmus Theodori van Son, magister artium¹⁰²). Geen van hen was een vertrouwde verschijning in Tilburg, daar zij pas sedert korte tijd te Tilburg in dienst waren. De overplaatsing van Mierlo naar Tilburg betekende een aanzienlijke lastenverzwaring en een grotere verantwoordelijkheid jegens zijn lastgevers en onderdanen. Telde Mierlo slechts 1200 communicanten, nu werd aan hem de zorg voor zo'n 3000 personen toevertrouwd. Bovendien waren de pastorele goederen zeer omvangrijk, ongeveer 50 hectaren, zodat hij veel meer aandacht moest besteden aan de administratie daarvan¹⁰³). Deze wijziging van standplaats werd dan ook met gemengde gevoelens door pastoor Wichmans ervaren. Weliswaar had hij zich verplicht tot gehoorzaamheid aan zijn abt, maar hij liet zijn parochianen te Mierlo slechts met tegenzin 'alleen'. In het pastoorsboek van Tilburg gaf hij daaraan op de volgende wijze uiting:

"Wegens de gehoorzaamheid die ik aan hem verschuldigd ben en — in zoverre de gehoorzaamheid dit toestaat — met tegenzin en weerwil én met grote pijn van mijzelf en van mijn onderdanen, riep de abt van Tongerlo, de hoogwaardige heer Theodorus Verbraecken, mij, frater Augustinus Wich-

¹⁰²) AAT II 159 *Registrum beneficiorum*, fol. 29^v en 36^v, 878 *Manuale pastorum*, (fol. 44^r en 45^r) en IV 77 *Toekenning van beneficies*, omslag 1 *Presentationes ad ordines et beneficia approbata*, no. 4, fol. 10^r (7 december 1632) en omslag 3 *Facultates*, no. 4 (24 en 29 november 1632).

¹⁰³) AAT IV 340/2 *Tilburg*, no. 327 (28 september 1717), p. 3 en A. WICHMANS, *Brabantia Mariana Tripartita*, p. 687.

mans weg uit Mierlo, dat ik gedurende bijna drie jaren had bestuurd (...), en heeft mij de zeer zware last van het pastoraat van Tilburg en Enschoot opgelegd”¹⁰⁴).

Zoals het een grootgrondbezitter betaamt, bewoonde hij zijn eigen ‘kasteeltje’, namelijk ‘De Moerenburg’. Deze pastorie, gebouwd in 1358, was gelegen aan de oostgrens van de heerlijkheid Tilburg op ongeveer één uur lopen van de kerk! Het betekende, dat hij noodgedwongen een aantal pastorale bedieningen zoals de toediening van het H. Oliesel, het viaticum en de nooddopen maar moeilijk of helemaal niet kon uitoefenen. Naar een afbeelding van het gebouw te oordelen was het een ruime behuizing. De pastorie werd in de inventaris van 1635 uitvoerig beschreven. De verschillende kamers waren ruim voorzien van religieuze voorstellingen zoals schilderijen van gelukzalige norbertijnen, bijvoorbeeld de H. Norbertus, de Z. Herman-Jozef van Steinfeld en de Z. Siardus. De pastoriebibliotheek was zo omvangrijk, dat Wichmans zich bij zijn abt ervoor excuseerde niet alle werken te beschrijven. De Moerenburg was omgeven door een gracht, die was overspannen met een houten toegangsbrug. In de ‘Omgracht’ of ‘Borchgracht’ waren karpers uitgezet. Buiten dit complex stond nog een duiventoren en lag een karpervijver. Naar het schijnt hadden zijn voorgangers Van Emmerick (1616-1625) en Eynhoudts het gebouw nogal verwaarloosd, zodat hij zich beklaagde dat hij voortdurend reparaties moest laten aanbrengen. Tevens gaf hij een opsomming van de inrichting van de keuken en het erf. Daaruit blijkt duidelijk, dat de Moerenburg het midden hield tussen een landhuis en een boerderij. Het personeel bestond uit drie meiden en een boerenknecht. Zij verzorgden het huishouden en deden de pastorie-boerderij. Gezamenlijk hielden zij ’s avonds een godsdienstoefening in de keuken, waar zij zonder twijfel de Loretaanse litanie van Onze Lieve Vrouw zeiden. Daartoe was een klein altaartje ingericht, een kast in de keuken met daarin een kruis, een beeld van Maria en van Sint-Jan en twee kandelaars¹⁰⁵). Aan de pastorie verschenen vaker soldaten en bedelaars, die

¹⁰⁴) AAT II 878 *Manuale pastorum*, (fol. 44^r). “Reverendus Dominus Theodorus Verbraecken Abbas Tongerloensis, per obedientiam quam eidem debeo evocavit me *Fratrem Augustinum* Wichmans invitum et reluctantem (quantum obedientia permittit) magno tum mei, tum subditorum meorum cum dolore e Pastoratu de Mierlo, quem ferme per triennium administraveram (...) et imposuit mihi grave nimis onus Pastoratuum Tilborch et Enschoot”.

¹⁰⁵) AAT II 878 *Manuale pastorum*, (fol. 23^v), IV 137/1 *Inventarissen*, no. 513/5 (28 augustus 1635), fol. 1^r-4^r en 340/2 *Tilburg*, no. 152 (29 augustus 1629). Zie ook AAT IV 81 *Juridische kwesties*, omslag 4 *De visitandis pastoribus*, ‘Punctae quaedam in visitatione pastorum interroganda’ (na 1643), A. WICHMANS, *Apotheca spiritualium pharmacorum*,

van het nodige werden voorzien. Ook toen Wichmans niet langer op de pastorie verbleef, verstrekke de pachter op zijn kosten aalmoezen aan passerende armen¹⁰⁶).

De bouw van de parochiekerk die door Wichmans werd bediend, was in 1483 voltooid en toegewijd aan de H. Dionysius de Areopagiet. Nadien viel zij meerdere malen ten prooi aan het geweld van noodweer en oorlog. Zo ging de kerk op zaterdag 15 april 1595 samen met de daarin opgeslagen meubels van de Tilburgers in vlammen op, toen de soldaten van het Bossche garnizoen probeerden om een aantal Staatse soldaten uit de kerk te verdrijven¹⁰⁷). Terstond werd het herstel van de kerk ter hand genomen, hoewel pas na een juridisch steekspel van tien jaren een contract voor de herbouw kon worden afgesloten. Daarin werden de betalingsverplichtingen van de tiendheffers vastgelegd. Dit waren de heer van Tilburg, het kapittel van Hilvarenbeek en de abdij van Tongerlo. Daarnaast droegen ook de parochianen vrijwillig bij in de kosten¹⁰⁸). De kerkmeestersrekeningen en de 'gemeyntrekening' laten zien hoe de reparatie van het kerkgebouw langzamerhand gestalte kreeg. Zo werd in het hoogkoor een nieuwe 'Ave Maria-klok' opgehangen, waarmee de koster 's ochtends, 's middags en 's avonds de parochianen opriep tot het 'Wees gegroet'¹⁰⁹).

De H. Dionysius was voorzien van een groot aantal altaren. In het pastoorsboek gaf Wichmans een overzicht van de belangrijkste altaren op, die bij de altaarwijding, door bisschop Zoesius op 29 januari 1617 waren gewijd. Het hoogaltaar was opgedragen aan de H. Dionysius de Areopagiet en zijn martelaar-gezellen en de H. Georgius (Sint-Joris). Het Maria-altaar was gewijd aan de Moeder Gods en de HH. zusters Magdalena en Martha én het H. Kruisaltaar aan het Allerheiligste Kruis en de HH. Job en Hubertus. Het in 1566 opgerichte Sacramentsaltaar

p. 382-383 en *Sabbatismus Marianus*, p. 173 en A.J.A. VAN LOON, 'De huizinge Moerenburg en haar bewoners I (1358-1648)'. In *De Lindeboom* 2(1978)81-127.

¹⁰⁶ AAT IV 338 *Tilburg*, no. 30 (10 februari 1641).

¹⁰⁷ AAT IV 339 *Tilburg*, no. 206 (pm. 1560) en 207 (z.j.). Zie ook AAT IV 340/2 *Tilburg*, no. 327 (5 oktober 1717), p. 10 en G.J.W. STEIJNS, 'De geschiedenis van de parochie Tilburg 't Heike'. In *Tilburg* 8(1990)67.

¹⁰⁸ AAT IV 338 *Tilburg*, no. 134 (25 maart 1605), 339 *Tilburg*, no. 208-210 (18 januari 1597, 29 maart 1597 en 12 januari 1598), 215 (2 januari 1598) en 219 (19 september 1599) en OAT 674 *Kerkmeestersrekening (1595-1600)*, fol. 1^r en 678 *Kerkmeestersrekening (1613-1615)*, fol. 23^r.

¹⁰⁹ AAT IV 339 *Tilburg*, no. 116 (18 april 1621) en OAT 673-679 *Kerkmeestersrekening (1591-1600, 1607-1615, 1621-1624)* en 741 *Rekening en verantwoording van gelden verkregen door verkoop van 200 bunders gemeenteground (1595-1609)*.

werd opgedragen aan het Hoogwaardig Sacrament, de H. Norbertus, die door Wichmans "de ijverige beschermer van de Eucharistie" werd genoemd, en de H. kerkleraar Thomas van Aquino. Dit Sacramentsaltaar ademde de nieuwe, posttridentijnse en anti-reformatorische geest. Norbertus immers werd door de norbertijnen als een eucharistische en anti-ketterse heilige vereerd. Thomas van Aquino verwees op zijn beurt naar de transsubstantiatieleer en de doctrine van de 'realis praesentia', respectievelijk de verandering van brood en wijn in het lichaam en bloed van Christus en de daadwerkelijke aanwezigheid van Christus in de eucharistie. Daarnaast bestonden er nog vele kleinere altaren. De zeventiende-eeuwse parochie Tilburg kende een groot aantal broederschappen, die waarschijnlijk alle een eigen altaar in de kerk bezaten. Ten aanzien van een aantal altaren en in het bijzonder het H. Kruisaltaar merkte pastoor Wichmans op, dat hij ze liever in het schip van de kerk zag¹¹⁰). Wellicht vond hij dat deze altaren vanwege hun plaatsing in het transept of het koor teveel de aandacht trokken.

Naast de Sint-Dionysius bezat de parochie in ieder geval twee kapellen, namelijk de Hasseltse kapel, die aan Onze-Lieve-Vrouw gewijd was, en een kapel gewijd aan de H. Quirinus. In de Hasseltse kapel, die van voor 1530 dateert, werd iedere zaterdag en op feestdagen zoals Maria-ten-Hemelopneming (15 augustus), Allerheiligen en Kerstmis een mis opgedragen. De vicaris van de pastoor droeg hiervoor zorg. De Hasseltse kapel was in ieder geval nog in 1641 als zodanig in functie, want toen werd een geldbedrag aan de kapel geschonken. Of daar toen nog de mis werd gedaan, laten de bronnen evenwel in het midden. De kapel van de H. Quirinus, die in het noord-oosten van Tilburg aan Udenhout grensde, was waarschijnlijk een veldkapel met een heiligenbeeld en een offerblok. Daarvan bestonden er vermoedelijk meerdere in Tilburg. De Sint-Quirinus werd nog in 1650 vermeld, toen de kapelmeesters offergeld

¹¹⁰) AAT II 878 *Manuale pastorum*, (fol. 46^r) en IV 339 Tilburg, no. 73 (2 juni 1556), 116 (18 april 1621) en 123 (1628), OAT 674 *Kerkmeestersrekening (1595-1600)*, fol. 65^r, 677 *Kerkmeestersrekening (1610-1613)*, fol. 15^v, 679 *Kerkmeestersrekening (1621-1624)*, fol. 36^r en 741 *Rekening en verantwoording (1595-1609)*, fol. 65^r. Zie ook P.C. BOEREN, 'Uit de parochiegeschiedenis van Tilburg voor 1600'. In *Van heidorp tot industriestad*, Tilburg, 1955, p. 84 en 85-86, 'De invoering van de hervorming te Tilburg'. In *Taxandria* 15(1908)208, D. DE JONG, *Grenskapellen voor de katholieke inwoners der Generaliteitslanden*, Tilburg, 1963, p. 123 en 129-131 en G.C.A. JUTEN, 'Kerkelijke beneficiën in het voormalige dekenaat Hilvarenbeek: Consilium de Beke'. In *Taxandria* 30(1923)74-79.

afstonden aan pastoor Van Dijck ten behoeve van de bouw van de grenskerk te Poppel aan de zuidgrens van de Meierij¹¹¹).

Net als zijn voorgangers moest ook pastoor Wichmans zien af te rekenen met onwillige bestuursambtenaren. Zo wist hij de kerkmeesters van de Tilburgse parochiekerk, die onder zijn voorganger Eynhoudts zonder diens toestemming geld hadden uitgeleend aan het dorpsbestuur, opnieuw aan zich te binden door hen een nieuwe eed van trouw af te nemen. Voorzover de bronnen hiervan blijken geven, deden zich geen nieuwe conflicten meer voor, maar het geld werd pas ten tijde van pastoor Augustinus van Dijck (1643-1664) teruggegeven. Tijdens zijn pastoraat kwam Augustinus Wichmans evenals voor hem Eynhoudts en na hem Van Dijck, geregeld met schout en schepenen van Tilburg in conflict. De pastorele goederen, die min of meer van belastingheffing waren uitgezonderd, werden immers steeds hoger aangeslagen vanwege de contributiebetalingen die door de Staten-Generaal aan de heerlijkheid Tilburg werden opgelegd. Ook deinsde het dorpsbestuur er niet voor terug contributie te heffen op de akkers, die in beslag waren genomen door de rentmeester van de geestelijke goederen te 's-Hertogenbosch. Pastoor Wichmans beklagde zich meermalen in het pastoorsboek over het willekeurig optreden van de schepenenbank, maar vooral over schout Herman de Roy sprak hij erg bitter. Hij noemde hem onder andere een tyran en een kwelgeest. De Roy, een uitgetreden monnik van Tongerlo, was in zijn ogen de grootste boosdoener. Deze en andere notities geven blijk van een uitgesproken zelfbewustzijn als de beheerder van het pastorele goed, die zich in eerste instantie flexibel opstelde maar later rigoureuus het compromis weigerde¹¹²).

Ook op de parochie Tilburg daalde het door Wichmans gewraakte "pestbrengend vuur" van de calvinisering neer¹¹³). Zo werd de H. Dionysius al

¹¹¹) AAT II 878 *Manuale pastorum*, fol. 13^r (28 augustus 1650) en IV 339 *Tilburg*, no. 83 (1616), *Eeuwen en uren in de Hasseltse kapel*, red. F.J.M. PUJENBROEK, Tilburg, 1972, p. 10 en 32, A.M. FRENKEN, 'De latere kerkvisitaties', p. 81 (1615) en [A. VAN GILS], *Katholyk Meyerysch Memorieboek*, 's-Hertogenbosch, 1819, p. 503-504.

¹¹²) AAT II 878 *Manuale pastorum*, fol. 2^r, 16^r, 41^r, (11^r, 12^v en 69^r-70^r), IV 137/1 *Inventarissen*, no. 525 (8 juli 1641), fol. 1^v en 339 *Tilburg*, no. 121-123 (ná Allerzielen 1628). Vgl. AAT IV 339 *Tilburg*, no. 109-110 (5 november 1615).

¹¹³) Deze en de volgende alinea zijn vooral ontleend aan V.A.M. BEERMANN, *Stad en Meierij van 's-Hertogenbosch*, p. 139-150, 'De invoering van de Hervorming te Tilburg'. In *Taxandria* 15(1908)200-220, W. MEINDERSMA, *De Gereformeerde Gemeente te 's-Hertogenbosch*, p. 241, 248 en 251-252 en 'Pogingen tot Reformatie der Meierij in de jaren 1629 en 1633'. In *Taxandria* 17(1910)84-88. Zie ook J. LUTEN, 'De installatie van de eerste predikant in Oirschot'. In *Oog op Oirschot*, red. H.J.M. MIJLAND, e.a., Oirschot, 1991, p. 233-235.

spoedig na de val van 's-Hertogenbosch de inzet van incidentele reformatiepogingen. De Bossche kerkeraad zocht echter naar een reguliere en blijvende bediening van de gereformeerde godsdienst in de gehele Meierij van 's-Hertogenbosch. Op 1 september 1631 hechtten de Staten-Generaal hun goedkeuring aan het plan om predikanten aan te stellen en uiteindelijk werd op 2 mei 1633 onder anderen de predikant Petrus Arleboutius voor Tilburg uitgekozen. Om conflicten te vermijden ging pastoor Wichmans, sedert 3 februari 1633 landdeken van Hilvarenbeek¹¹⁴), met de kwartierschout van Oisterwijk, Jan Coomans, naar Brussel om vrijgeleiden te vragen voor de predikanten. Hun verzoek werd waarschijnlijk op 24 juni in de *Raad van State* behandeld, maar het beoogde effect werd niet bereikt. Integendeel, twee dagen later verscheen een plakkaat waarin de toelating van predikanten werd verboden. Op 7 augustus 1633 werd Paulus Arleboutius na een kerkdienst geïnstalleerd als de eerste predikant van Tilburg. Het verblijf van Arleboutius was kort en veel bewogen. Uit zijn dagboek aantekeningen blijkt, dat Wichmans en zijn parochianen hem en een tiental sympathisanten het leven danig zuur maakten¹¹⁵).

Naar het schijnt waren er geen pogingen ondernomen om de Tilburgse parochiezielzorgers uit Tilburg te verdrijven, want zij zetten hun werkzaamheden gewoon voort. Reeds op 10 augustus, drie dagen na de aankomst van Arleboutius, deed pastoor Wichmans de mis op het kerkhof. Daar bespote hij Luther en Calvijn. De eerste bestempelde hij als een kind en leerling van de duivel en de tweede werd door hem voor een gebrandmerkte 'sodomiet' uitgemaakt¹¹⁶). Ondertussen durfden de toehoorders van Arleboutius niet goed naar de kerk te komen, omdat zij werden bedreigd. Als reactie hierop ging op 10 oktober een plakkaat uit van de Staten-Generaal, dat het verbod inhield de predikant en zijn toehoorders nog langer lastig te vallen en op het kerkhof de mis te doen. Of pastoor Wichmans en zijn medewerkers aan dit verbod gehoor hebben gegeven, is onbekend. Op 21 december echter was het voor hem definitief uit met de pretenties van de predikant. In navolging van de Ossche pastoor Septius liet hij de kerk openbreken en ging daar opnieuw de mis

¹¹⁴) AAT II 878 *Manuale pastorum*, (fol. 45^r).

¹¹⁵) BA's-H, *Oud parochiearchief Hilvarenbeek*, 'Pastores alijque sacerdotes districtus Hilvarenbekensis', fol. 2^v en 4^r (rond 1615) en A.M. FRENKEN, 'De later kerkvisitaties', p. 80-81 (1615).

¹¹⁶) Vgl. T. BOZIUS, *De signis Ecclesiae Dei* I, Keulen, 1592, p. 537 en J. COCHLAEUS, *Historia de actis et scriptis Martini Lutheri Saxonis*, Keulen, 1568, p. 1-3.

doen. Bij resoluties van de Staten-Generaal in december 1633 en in januari en april 1634 werd hem bevolen de kerk aan de predikant terug te geven en ook werd hij door de hoogschout van 's-Hertogenbosch aangeschreven. Wichmans hield evenwel voet bij stuk. Zijn vrijmoedig optreden werd misschien ingegeven door de aanwezigheid in de Meierij van de beruchte Kroatische ruiters, die in Spaanse dienst waren¹¹⁷). Op 24 april werd pastoor Septius van Oss evenwel gevangengenomen. Op advies van Arleboutius haalden de kerk- en gildemeesters de H. Dionysius leeg en Wichmans nam waarschijnlijk de wijk naar Alphen, waar hij in ieder geval op 25 april verbleef. Nadat de rust was hersteld, keerde hij naar Tilburg terug. Wellicht was het in deze periode dat hij in diverse vermommingen het dorp bezocht en in private huizen de mis deed¹¹⁸). Nu echter viel Arleboutius ten slachtoffer aan een tegenmaatregel van Spaanse zijde: op 2 mei 1634 werd hij door Spaanse soldaten gevangen genomen. De kerk van Tilburg kwam opnieuw in gebruik voor de katholieke eredienst, maar was waarschijnlijk nog slechts provisorisch ingericht. Uit de pastorie-inventaris van 1635 blijkt namelijk, dat het kerkorgel op de pastorie was opgeborgen¹¹⁹).

Op nog een andere manier werd van Staatse zijde gepoogd de rooms-katholieke pastoraatsuitoefening te dwarsbomen. Door de pastorele goederen en beneficiën in de Meierij te onteigenen wilden de Staatse overheden namelijk de economische basis aan de parochiezielzorg ontnemen. Een groot gevaar vormde in dit verband de verplaatsing of het overlijden van een pastoor. De Staten-Generaal hadden immers bisschop Ophovius verboden zijn ambt in de Meierij uit te oefenen, zodat iedere nieuw aangestelde zielzorger zijn ambt wederrechtelijk uitoefende en de kans liep te worden gearresteerd. Bovendien trachtte de rentmeester van de geestelijke goederen namens de Staten-Generaal, Petrus Schuyl, zich meester te maken van het pastorele bezit, zodra een nieuwe zielenherder in functie trad. Alhoewel de statuten van 1630 benadrukten dat een koorheer na zijn dood moest worden teruggebracht naar het moederklooster, werd Wichmans' voorganger Eynhoudts toen hij op 20 februari 1634 overleed in het geheim te Enschoot begraven. Zijn zorg om Eynhoudts heimelijk

¹¹⁷) L.G.A. HOUBEN, *Geschiedenis van Eindhoven* 1, Turnhout, 1890, p. 363 en Fr. THEODARDUS, 'Een kerkplundering te Eersel'. In *BB* 14(1936-1937)164.

¹¹⁸) *Hs. Tongerlo*, no. AAT V 324 (= Corthouts, no. 80), N. VAN DER MEULEN, *Continuatio seu prosecutio Sanderi*, [Tongerlo, eerste kwart 18de eeuw], p. 1A en *DTB Tilburg*, no. 78 *Liber matrimonialis (1633-1690)*, p. 9.

¹¹⁹) AAT IV 137/1 *Inventarissen*, no. 513/5, fol. 2^v.

bij te zetten voorkwam, dat er aan diens dood enige ruchtbaarheid werd gegeven. Daarmee werd verhinderd dat beslag werd gelegd op de pastorele goederen¹²⁰).

Ook verschenen er plakكاتen, waarin de pachters en cijnsplichtigen van de dorpsgeestelijken werden verboden bij hen betaling te doen. Naar het parochiearchief en de plakkaatboeken te oordelen gingen vanaf 1633 resoluties van de Staten-Generaal en de Raad van State en dwangbevelen van regionale autoriteiten uit, waarin werd bevolen alle geestelijke renten, cijnsen en pachten aan te geven, en werden onder anderen pastoor Augustinus Wichmans en zijn pachters voor de Bossche hoogschout gedaagd. Voor zover kon worden nagegaan, gaven zij aan deze bevelschriften geen gevolg. Pachters, die wel aan deze dwangbevelen wilden gehoorzamen, werden door het Spaanse garnizoen te Breda gearresteerd. Schuyt van zijn kant probeerde de pachters van de pastoor gevangen te nemen. Daarom wilden zij pas de pastorie huren of de tienden en de boerderijen pachten, nadat Wichmans had toegezegd hen in geval van gevangennamen te zullen vrijkopen. Hij had overigens zijn zaken aan betrouwbare en loyale pachters toevertrouwd. Over Hendrick Janssen en zijn vrouw Catherina bijvoorbeeld, die eerder pastoorsknecht en -meid waren geweest, sprak hij zeer lovend¹²¹). Alhoewel de betaling van huren, pachten en renten vaak achterliepen, was hij erin geslaagd om het pastorele bezit grotendeels te vrijwaren voor vreemde inmenging. Ook wist hij de beneficijs uit handen te houden van rentmeester Schuyt¹²²). Pastoor Wichmans betoonde zich een bekwaam organisator en hij wist zijn greep op het pastorele goed te behouden.

¹²⁰) AAT II 878 *Manuale pastorum*, (fol. 45^r), *Statuta candidi ordinis*, p. 134 (Dist. II, cap. XXIII, no. 48) en *Romeinsche bronnen voor den kerkelijken toestand der Nederlanden onder de apostolische vicarissen 1592-1727 1: 1592-1651*, ed. J.D.M. CORNELISSEN, 's-Gravenhage, 1932, p. 462-463, no. 510 (15 mei 1634 - brief van bisschop Ophovius aan de kardinaal-prefect van de Romeinse congregatie 'De propaganda fide'). Zie ook AAT IV 338 *Tilburg*, no. 79 (voor 27 juni 1637 - copie na 1648).

¹²¹) AAT II 878 *Manuale pastorum*, (fol. 16^r-17^r, 49^r, 55^r, 58^r, 63^v en 64^v).

¹²²) AAT II 878 *Manuale pastorum*, fol. 2^r, (37^r-40^r, 47^v-48^r, 49^r, 52^r, 53^v-54^r, 56^r, 61^r, 62^v en 65^r), 880 *Registrum beneficiorum in Tilborch etcetera* (1604-1648) en 882 *Innekomsten van Sinte Catarijne Aultaer tot Tilborgh vernieuwt Anno 1638* (1604-1648 - notariële copie 169[?]), IV 137/1 *Inventarissen*, no. 525, fol. 1^v en 338 *Tilburg*, no. 23 (16 september 1633 en 1636), 48 (20 april 1635), 26 (25 maart 1636), 27 (6 april 1636 en 1642) en 30 (10 februari 1641), N. WILTENS, *Kerkelyk Plakaat-boek 1*, Den Haag, 1722, p. 220-221 (6 augustus 1636). Zie ook L.F.W. ADRIAENSSEN, *Hilvarenbeek onder de hertog en de generaliteit. Sociale en economische geschiedenis van een Kempens dorp tussen 1400 en 1800*, Amsterdam-Hilvarenbeek, 1987, p. 174 en V.A.M. BEERMANN, *Stad en Meierij van 's-Hertogenbosch*, p. 36 en 176-177.

Hoewel de parochie Tilburg veel groter was dan de oude standplaats Mierlo, waren Wichmans' zielzorgerlijke taken minder omvangrijk. Naast de administratie van het pastorele bezit diende hij vijf missen per week te zeggen, waarvan hij de dinsdagse en donderdagse mis kon afstaan aan iemand anders. De ordesstatuten schreven immers slechts drie wekelijkse missen verplicht voor. Op alle zon- en feestdagen moest hij preken en de hoogmis verzorgen. Met de hoogtijdagen van Pasen, Pinksteren, Allerheiligen en Kerstmis behoorde hij bovendien de vespers te zingen. Iedere week moest hij eenmaal de jaargetijden zeggen. De bediening van de sacramenten van doop, biecht en huwelijk kon hij naar believen overlaten aan zijn vicaris. Pastoor Wichmans voelde zich in zijn geweten bezwaard door de bediening van de parochie Enschoot, die deel uitmaakte van die van Tilburg. De belangrijkste reden was, dat de zielzorg voor de ongeveer 200 communicanten van Enschoot amper naar behoren kon worden gedaan. Zijn pastorale verplichtingen werden daar weliswaar door een confrater-deservitor waargenomen, maar laatstgenoemde moest op zijn beurt regelmatig te Tilburg bijspringen. Zo deed hij iedere maandag in de H. Dionysius met de vicaris en beneficiant de jaargetijden, die blijkbaar nogal omvangrijk waren. Daarom drukte Wichmans in de inventaris van 1635 de hoop uit, dat de pastorele bediening van Tilburg en Enschoot van elkaar zouden worden gescheiden. Deservitor te Enschoot waren allereerst Matthaeus Drunaeus, die zijn *Sabbatismus Marianus* vertaalde, en vervolgens twee oud-novicen, Adrianus van Schaluijnen en Hroznata Richard. Waarschijnlijk wist hij zich van geschikte hulpkrachten te voorzien, want Van Schaluynen en Richard fungeerden nadien als prior van de abdij¹²³).

Naast zijn pastorale activiteiten vervulde Wichmans nog enige andere functies. Op 3 februari 1633 werd hij door bisschop Ophovius aangesteld als landdeken van Hilvarenbeek. In die hoedanigheid volgde hij de pastoor van Arendonk, Petrus van Rijsingen, op, die kort tevoren was overleden. Afgezien van zijn aangetoonde geschiktheid voor dit ambt moet goed voor ogen worden gehouden, dat het pastoraat van negen van de achttien parochies in het dekenaat door norbertijnse abdijen werd gecollationeerd. Vijf pastoorsplaatsen werden door de abdij van Tongerlo vergeven. Gezien dit numerieke overwicht lag de keuze voor een

¹²³) AAT II 91 *Lijsten betreffende inkleding*, p. 17-18, II 878 *Manuale pastorum*, fol. 3^r, 67^v en (67^v), IV 137/1 *Inventarissen*, no. 513/1, fol. 3^v-4^r, IV 339 *Tilburg*, no. 126 (22 mei 1626, 18 februari 1629 en 17 mei 1635) en *Necrologium Ecclesiae B.M.V. de Tongerlo*, p. 40 en 52.

norbertijn van die abdij voor de hand. Ook enkele van zijn opvolgers in het pastoraat van Tilburg werden als landdeken van Hilvarenbeek aangesteld¹²⁴). Wichmans verwachtte niet dat zijn taak eenvoudig zou zijn. Daarom smeekte hij in het pastoorsboek Gods genade af, opdat hijzelf en zij die hem toehoorden, bewaard zouden blijven. Hij werd regelmatig bezocht door ambtsdragers, die hem uit hoofde van zijn functie opzochten. Daarom excuseerde hij zich in de inventaris van 1635 voor de vele huishoudelijke uitgaven, die hij moest doen om deze gasten te kunnen ontvangen¹²⁵). Zeker in deze turbulente tijd zal hij zich veel moeite hebben moeten troosten voor het wel en wee van het dekenaat Hilvarenbeek. Naarmate de druk op de Meierij echter toenam en zeker na de val van Breda, zal het dekenschap veel lossere vormen hebben aangenomen. Ook fungeerde frater Wichmans als tussenpersoon van de norbertijnse abdij van Berne 'in diaspora' en die van Tongerlo. Eenmaal bemiddelde hij in een verzoek van de abt van Berne, Johannes Moors, om twee novicen van Berne te Tongerlo te plaatsen. Tevens trad hij op als reisgenoot van bisschop Ophovius. Zo vergezelde hij hem van 5 tot en met 9 mei 1636 naar Moors, die te Heeswijk verbleef. Na hun terugkeer bleef Ophovius tot en met Pinksteren te Tilburg. Bestaande vriendschapsbanden werden wellicht vernieuwd en misschien diende de Bossche bisschop bij deze gelegenheid ook het vormsel toe. Ook bezocht Wichmans hem meermalen voor hangende zaken betreffende de parochie¹²⁶).

De parochieherder van Tilburg werd door twee priesters bijgestaan, te weten een vicaris en een beneficiant die geen zielzorg hoefde te verrichten. Tilburg was naar het schijnt geen aantrekkelijke plaats voor een vicaris, niet zozeer vanwege de inkomsten uit het ambt — 450 rijnguldens — maar eerder vanwege de zware pastorale bediening. Pastoor Eynhoudts lukte het slechts met veel moeite om in 1628 een nieuwe vicaris te vinden. In een brief aan abt Stalpaerts schreef hij, dat een eerdere kandidaat

¹²⁴) AAT II 878 *Manuale pastorum*, fol. 45^r en L.H.C. SCHUTJES, *Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch* 3, p. 31. Zie ook p. 134-135, 283, 445-446, 597 en 768 (Arendonk, Bladel, Diessen, Enschoot en Goirle), 4, p. 593-595, 630 en 634 en 647-648 (Hilvarenbeek, Hooge Mierden en Hulsel) en 5, p. 89, 133 en 137, 178, 350 en 353, 402 en 404, 487 en 491, 571 en 574, 813, en 923 en 926 (Middelbeers, Moergestel, Nettersel, Oirschot, Oostelbeers, Poppel, Reussel, Vessem en Wintelre).

¹²⁵) AAT II 878 *Manuale pastorum*, (fol. 45^r) en IV 137/1 *Inventarissen*, no. 513/5, fol. 4^r.

¹²⁶) OAT 855bis *Voorstel van twee gewezen armmeester over 1624-1631 tot vinding van hun achterstal* (28 mei 1636) en *Het memoriaal van abt Jan Moors, 15 november 1634-23 juni 1637*, ed. G.M. VAN DER VELDEN, Averbode, 1980, p. 104 (30 maart 1635) en 185-186 (5-9 mei 1636).

voor deze zware opdracht had bedankt en dat hij na informatie in de universiteitssteden Leuven en Douai nog steeds met lege handen stond¹²⁷). Pas een half jaar later ondertekende de nieuwe vicaris zijn contract. Het was Wouter (Valerius) Alberts Hessels, 'artium licentiatius' en baccalaureus in de theologie. Hij bleef zes jaren tot medio 1635 in dienst, toen hij zijn broer als pastoor van Megen opvolgde. In zijn voetspoor trad Anthonius Thomas Verherent of Vecherent, die 'licentiatius artium' en baccalaureus in de theologie was (1635-1637). Hij was te Mierlo opgevoed. Beiden waren aldus in intellectueel opzicht zeer geschikte kandidaten¹²⁸).

Uit het contract van de vicaris blijkt, dat hij nogal wat taken had te vervullen. Hij behoorde de missen te zeggen die verbonden waren met zijn beneficie, en op de belangrijkste feestdagen moest hij om zes uur het lof doen. Bovendien moest hij alle pastorale, dat wil zeggen sacramentele bedieningen verrichten, inclusief het ziekenbezoek. Om de andere dag en op speciaal verzoek van de pastoor diende de vicaris te preken. Ook het godsdienstonderwijs was aan hem toevertrouwd. Op zondag, hoogtijdagen en op iedere woensdag en zaterdag in de Vasten en de Advent gaf hij catechese. Na de preek, maar vanaf de preekstoel, moest de vicaris het 'Onze Vader', het 'Wees gegroet', de geloofsbelijdenis, de Tien geboden en de voorschriften van de kerk in de landstaal langzaam en verstaanbaar voorlezen. In overeenstemming met de diocesane statuten was de inhoud traditioneel omschreven, maar de vicaris zal zeker de Mechelse catechismus hebben gebruikt die verplicht was voor het Bossche diocees¹²⁹). Beneficiant ten tijde van Wichmans' pastoraat was Jacobus Gravius (1631-1642), die in ieder geval voor 26 oktober 1631 in dienst van zijn voorganger Eynhoudts was getreden. Vicaris Hessels en ook Verherent werden bijgestaan door Gravius, hoewel hij op grond van zijn contract niet verplicht was om de actieve zielzorg uit te oefenen. Wanneer de vicaris afwezig was of in gebreke bleef in het

¹²⁷) AAT IV 340/1 *Tilburg*, no. 119-120 (15 mei 1625) en 340/2 *Tilburg*, no. 152 (29 augustus 1628). Vgl. AAT IV 339 *Tilburg*, no. 86 (19 december 1610), 85 (5 november 1613), 92 (1 februari 1614), 83 (1616) en 111 (16 november 1617), P.F.X. DE RAM, *Nova et absoluta collectio synodorum* I, p. 392 (Tit. XVII, cap. VI (1607)) en A.A.J.M. VAN DE MEERENDONK, 'Zielzorg in de branding'.

¹²⁸) AAT IV 339 *Tilburg*, no. 126 (22 mei 1626, 18 februari 1629 en 17 mei 1635). Zie ook AAT IV 77 *Toekenning van beneficies*, omslag 1 *Presentationes*, no. 3, fol. 15^r (24 januari 1629), H. BOTS, e.a., *Noordbrabantse studenten 1550-1750*, Tilburg, 1979, p. 363 (no. 2150) en 717 (no. 5410) en D. DE KOK, 'De Broederschap van de Rozenkrans te Megen'.

¹²⁹) AAT IV 339 *Tilburg*, no. 126 (22 mei 1626, 18 februari 1629 en 17 mei 1635), M. STEYARTUS, *Synodi II diocesanæ Silvaeducensis*, p. 106-108 (Tit. XIX, cap. I-VI (1612)) en A. PASTURE, *La restauration religieuse aux Pays-Bas catholiques*, Leuven, 1925, p. 369.

bijstaan van de pastoor, stak hij een helpende hand toe. Hiervoor ontving hij van de pastoor een vergoeding in natura en in geld. Daarnaast trakteerde hij hem wekelijks op een maaltijd op de pastorie¹³⁰).

De uitoefening van de sacramentele zielzorg was dus verdeeld over de pastoor, zijn vicaris en de beneficiant. Pastoor Wichmans liet haar echter vrijwel geheel over aan zijn vicaris en beneficiant en voor 1640 had hij er op een enkele uitzondering na part noch deel aan. Tussen 1633 en 1640 zegende hij slechts vijfmaal een huwelijk in. In de doop- en trouwboeken van Tilburg verschijnen zijn naam en handschrift pas regelmatig vanaf 1642. Wel had hij ervoor gezorgd, dat de doop-, trouw- en begraafboeken werden vernieuwd. Van meet af aan dus namen vicaris Hessels en later Verherent en beneficiant Jacobus Gravius de zielzorg voor hun rekening. Aanvankelijk konden zij zonder al te veel belemmeringen hun werk doen, ofschoon enige voorzichtigheid in acht moest worden genomen. Zo merkte Gravius in 1633 in het doopboek op, dat hij heimelijk had moeten dopen en dat het hem niet mogelijk was geweest om de dopen meteen in te schrijven¹³¹). Toen het retorsieplakkaat van 2 december 1636 verscheen, werd het geruime tijd zeer problematisch om het pastoraat op adequate wijze uit te oefenen. Het plakkaat verklaarde immers alle geestelijken in de Nederlanden beneden de grote rivieren vogelvrij¹³²). Vermoedelijk vluchtten de Tilburgse parochiegeestelijken naar Breda om aan gevangenneming te ontkomen. Augustinus Wichmans verbleef in ieder geval te Breda, waar hij voor de Tilburgers preekte. Na de val van Breda op 10 oktober 1637 vertrok hij richting Antwerpen. Uit de periode van zijn ballingschap in de Scheldestad is enkel bekend, dat hij bij gelegenheid van de wijding van de kapel van O.L.V. van Bijstand te Duffel op 25 maart 1638 de mis opdroeg en preekte¹³³). Verherents verblijfplaats is onbekend gebleven en na 9 mei 1637 wordt niets meer van hem vernomen. Hij werd niet vervangen, waarschijnlijk omdat het in deze benarde omstandigheden onmogelijk was om een nieuwe vicaris aan te zoeken. Een beneficie, dat nog op diens naam stond, werd in 1639 overgedragen aan Johannes Appels, beneficiant te Oisterwijk. Te Tilburg echter heeft deze Appels geen zielzorgerlijke taken vervuld. Gravius tot

¹³⁰) AAT IV 137/1 *Inventarissen*, no. 513/5, fol. 4^r en A.M. FRENKEN, 'Het dagboek van Ophovius', p. 252-253 (26 oktober 1631).

¹³¹) DTB Tilburg, no. 1 *Liber baptizatorum* (1600-1635), p. 217-227.

¹³²) F. PRIMIS, 'De schrikkelijke jaren van de retorsie (1632-1642)'. In *Taxandria* 39(1932)84.

¹³³) G. VAN HERDEGOM, *Diva virgo candida*, p. 296-297.

slot bevond zich tussen 25 april en 13 mei 1637 te Breda, waar hij een aantal huwelijken voltrok. De doopplechtigheden werden in 1637 buiten Tilburg verricht, te weten in de Baronie van Breda die in het westen aan Tilburg grensde¹³⁴).

De zielzorg werd met de nodige inventiviteit zo goed en zo kwaad als mogelijk hernomen. Gravius keerde al spoedig naar Tilburg terug. Reeds in 1637 en ook in 1638 doopte hij te Tilburg kinderen uit Hilvarenbeek. Hij verrichtte tot circa 1640 alle voorkomende werkzaamheden, zoals biechthoren, preken en ziekenbezoek. Enkele notities in het trouwboek maken duidelijk, dat Gravius' situatie penibel was. Rond 1640 kwam de zielzorg te Tilburg vermoedelijk zwaarder onder druk te staan, want priesters uit de omliggende dorpen moesten hierin bijspringen. Zo werden tussen 1641 en 1643 te Loon op Zand ongeveer 200 kinderen uit Tilburg gedoopt. Een aantal van hen werd geherdoopt, nadat een vroedvrouw een nooddoop had toegediend. Gravius verbleef nu te Loon op Zand, waar de pastoor, Benedictus van Kessel, door Haagse vrienden in bescherming werd genomen. Toch verrichtte hij zijn werk nog steeds op Tilburgs grondgebied. Zo trouwde hij daar op 10 februari 1640 twee inwoners van Goirle. Zonder af te laten stond hij zijn pastoor bij, die hem met recht maar nogal bescheiden omschreef als "een trouwe werker en een ijverig dienaar in de wijngaard des Heren". Vanwege zijn werkzaamheden vanuit Loon op Zand werd Gravius door de Staten-Generaal in haar resoluties van 8 en 17 maart 1642 met f 1000,— beboet¹³⁵). Hij voegde zich nadien wellicht bij pastoor Wichmans, die zich toen reeds te Alphen bevond.

In het najaar van 1639 was Wichmans in de nabijheid van Tilburg teruggekeerd en had hij Alphen in de Baronie van Breda tot zijn woonstee gekozen¹³⁶). Hij richtte er een huiskapel in en voorzag zich van

¹³⁴) AAT IV 339 Tilburg, no. 129 (4 november 1639), DTB Tilburg, no. 2 *Liber baptizatorum* (1600-1652), p. 64 en no. 78 *Liber matrimonialis* (1633-1690), p. 38-40.

¹³⁵) AAT II 878 *Manuale pastorum*, (fol. 67^v). "Est interim fidelis operarius in vinea Domini et minister sedulus" en IV 340/1 Tilburg, no. 53 (24-25 juni 1643), DTB Tilburg, no. 83 *Dopen Tilburgers te Loon op Zand. 1619-1684*, fol. 2^v-15^v, no. 2 *Liber baptizatorum* (1600-1652), no. 78 *Liber matrimonialis* (1633-1690), p. 46 (januari of februari 1638) en 50 (november 1638), no. 63 *Liber matrimonialis* (1637, 1639-1810), p. [5], L.F.W. ADRIAENSSEN, *Hilvarenbeek onder de hertog en de generaliteit*, p. 172 en V.[A.M.] BEERMANN, 'Een avontuurlijk Brabantsch priester uit de 17e eeuw: Benedictus van Kessel'. In *Archief voor kerkgeschiedenis* 43(1943)33-60.

¹³⁶) Voor deze alinea, zie vooral AAT IV 137/1 *Inventarissen*, no. 525. Zie ook DTB Tilburg, no. 78 *Liber matrimonialis* (1633-1690), p. 57 (18 september 1639) en M. GROENEN-SCHILT, *Lust-hof der godt-vruchtige meditatie op het leven en lyden ons Heeren Iesu Christi*, Antwerpen, 1639, p. [17].

mistoebehoren. Wel bezat hij nog een aantal kazuifels in verschillende liturgische kleuren uit de kerk van Tilburg. Tevens verbleef het parochiearchief en een groot gedeelte van de bibliotheek onder zijn handbereik. Een aantal schilderijen waaraan hij blijkbaar gehecht was, was eveneens uit Tilburg weggehaald. Het betrof onder andere twee afbeeldingen van de H. Norbertus en een portret van de renaissance-kerkvorst kardinaal Willem van Enckenvoirt. Laatstgenoemde had in 1505 bijgedragen in de toekenning van de bevoegdheid aan het premonstratense ordesbestuur om zelfstandig wetten uit te vaardigen¹³⁷). Ook bezat hij enkele nieuwe schilderijen. Het betrof het portret van de in 1637 overleden bisschop Ophovius, een schilderij van Petrus Janssen van Kalmthout, wiens 'martelaarsgeschiedenis' hij had geschreven, en tevens twee portretten van zichzelf. Zij waren tussen 1635 en 1641 geschilderd, misschien te Antwerpen. Te Alphen werd hij verzorgd door zijn 'senior ancilla' Mechtildis Guilielmi, die hij als zeer betrouwbaar kenschetste — iets wat blijkbaar niet vanzelfsprekend was. Wichmans reisde zo nu en dan naar omliggende plaatsen zoals Diessen, Hilvarenbeek, Drunen en Moergestel. Langs deze weg hield hij waarschijnlijk contact met andere pastoors van Tongerlo en ontplooide hij wellicht zijn dekenale activiteiten¹³⁸).

Vanuit Tilburg kwamen zijn parochianen naar hem toe om hun kinderen ten doop te houden of om zich te verloven of te huwen. Wichmans verleende vaker dispensatie, omdat het huwelijk niet zoals het kerkelijk recht dit voorschreef op drie achtereenvolgende zondagen was aangekondigd. Misschien omdat de missen niet altijd regelmatig werden gevierd, was dit toentertijd niet altijd mogelijk. Een aantal malen vulde hij het doopsel van kinderen met het vereiste exorcisme aan. Het betrof de dopelingen, aan wie de koster van Tilburg, Guilielmus Theodori van Son, de nooddoop had toegediend. Te Alphen konden zijn parochianen op zon- en feestdagen hun kerkgang maken. Maar sinds wanneer en hoe daar de mis werd gedaan, kan uit de bronnen niet worden afgeleid. Wellicht werd hiertoe van de parochiekerk van Alphen gebruik gemaakt. Betreffende de godsvrucht en de geloofsijver van de bevolking van de Meierij gaf hij de lezers van zijn *Syntagma pastorale* de inwoners van Tilburg tot voorbeeld. Iedere zondag en alle feestdagen gingen de Tilburgers naar Alphen, ongeacht het jaargetij. Deze gang naar Alphen

¹³⁷) L.C. VAN DYCK, 'Premonstratense leven en spiritualiteit', p. 76.

¹³⁸) AAT II 878 *Manuale pastorum*, fol. 19' (zomer 1643) en IV 338 *Tilburg*, no. 30 (10 februari 1641).

stopte in de loop van 1642, toen op 20 maart van dat jaar de Raad van State de kerkelijke bediening van de Meierij vanuit het omliggende gebied onder Staats gezag had verboden. Waarschijnlijk werd toen Aerle (Poppel, België) als de plaats van godsdienstoefening gekozen. Zijn opvolger Van Dijck althans deed daar van meet af aan de mis¹³⁹). Te Poppel verrees in 1650 de grenskerk van Tilburg. Pastoor Wichmans verzorgde vanuit Alphen een deel van het pastoraat van Tilburg, maar de parochiezielzorg kwam ook in deze periode vooral ten laste van Jacobus Gravius.

In de voorafgaande jaren was Wichmans ook als schrijver werkzaam geweest. Hij had een nieuwe uitgave verzorgd van een ascetisch werk van zijn overleden confrater Martinus Groenenschilt, namelijk de *Lust-hof der godt-vruchtige meditatie op het leven en lyden ons Heeren Iesu Christi*. Deze publikatie was opgedragen aan de nieuwe bisschop van Den Bosch, Bergaigne (1639-1647). Ook had hij een leven van de H. Dymrna voltooid, dat echter nooit het daglicht zag omdat het manuscript op een gegeven moment zoek raakte. In deze periode legde hij bovendien de laatste hand aan zijn *Syntagma pastorale* ('Een pastorale verhandeling'), een handboek voor plattelandszielzorgers. Dit werk was in zijn ogen een 'foetus abortivus', want bij ontstentenis van een goed deel van zijn bibliotheek had hij het werk niet tot volle wasdom kunnen laten komen. Het werk ontving weliswaar op 3 oktober 1641 de kerkelijke goedkeuring, maar werd desalniettemin niet uitgegeven¹⁴⁰). Misschien heeft hij later nooit meer de tijd gevonden om het te vervolmaken, vond hij dit niet langer zinnig of had hij de interesse erin verloren.

Gegeneerd wellicht door zijn meer dan tweejarige afwezigheid van de parochie Tilburg vergeleek pastoor Wichmans zich in de *Syntagma pastorale* met onder anderen Johannes van Patmos, die was verbannen "vanwege het woord Gods en het getuigenis van Jezus", en op het eiland, dat hem zijn naam gaf, zijn *Apocalyps* schreef. Op gelijke wijze had hij zich aan het schrijverschap gewijd, toen hij uit zijn parochie

¹³⁹) AAT II 878 *Manuale pastorum in Tilburg*, (fol. 45^v) (januari 1643) en V 69, *Syntagma pastorale*, fol. 64^v, *Groot placaet-boeck* 1, kol. 255-256 en V.[A.M.] BEERMANN, 'Een avontuurlijk Brabantsch priester', p. 51.

¹⁴⁰) AAT V 69, *Syntagma pastorale*, 'Censura' (los ingelegd), fol. 7^{r-v} en 9^v en M. GROENENSCHILT, *Lust-hof der godt-vruchtige meditatie*, p. [5-17]. Voor Groenenschilt, zie N.J. WEYNS, 'Groenenschilt, Martinus, geestelijk schrijver'. In NBW 5, kol. 381-383. Zie ook L. VAN CRAYWINCKEL, *De triompherende suyverheydt. Het leven, martelie ende mirakelen vande H. maeght ende martelaresse Dymrna*, Mechelen, 1658², p. [4-6 en 7-8]. Voor de werken van Wichmans, zie **Bijlage 1**.

werd verjaagd. De titel van het voorwoord verwijst naar de *Rosa candida et rubicunda* uit 1625. Zoals Petrus van Kalmthout het slachtoffer was geworden van de Geuzen, zo was hij door dezelfde 'kettters' uit zijn parochie verdreven. De uitoefening van het plattelandspastoraat door de norbertijnen ging inderdaad met inspanningen en vernederingen gepaard¹⁴¹). Deze studie kan worden beschouwd als de verwerking van de pastorale praktijk, zoals hij die had leren kennen. Het werk richtte zich vooral tot de zielzorgers, die hun pastoraat uitoefenden onder de ongeletterde, ruwe en arme boerenbevolking, en gaf onder andere praktische aanwijzingen aangaande de wijze, waarop de landelijke bevolking diende te worden benaderd. Omdat zij juist vanwege hun armoede meenden door iedereen te worden veracht, moesten de zielzorgers hen met respect tegemoet treden. Ook propageerde hij nieuwe kerkelijke gebruiken zoals een frequentere biecht- en communiepraktijk. Het voor hem belangrijke thema van de Mariadevotie werd in een afzonderlijk hoofdstuk behandeld¹⁴²). Rijk aan ervaring — hij stond immers reeds tien jaar borg voor de actieve zielzorg in een door retorsie en oorlog gekwelde Meierij — was hij in staat om een schets te maken van de wijze, waarop het norbertijnse pastoraat vorm diende te krijgen.

Het jaar 1642 betekende een nieuwe wending in Wichmans' leven. Op 12 maart en de daaropvolgende dagen werd hij te Mechelen gekozen tot coadjutor met recht van opvolging van abt Verbraecken, die oud en ziekelijk was geworden. Door zo'n hulpabt aan te stellen, wilde de abdij voorkomen dat een commende-abt werd opgedrongen, een geestelijk of wereldlijk persoon die enkel de inkomsten uit het ambt trok maar het aan een plaatsvervanger overliet. Na zijn verkiezing werd Wichmans bij koning Filips IV voorgedragen door de verkiezingscommissarissen, de vader-abt Johannes-Chrysostomus vander Sterre en de kanselier van de Raad van Brabant, Boisschot. Op 1 juli 1642 werd hij door de koning bevestigd en op 28 november werd de benoemingsbrief aan zijn abt ter hand gesteld. Hij ontving de bevestiging daarvan op 30 november, toen hij precies tien jaar pastoor van Tilburg was. Intussen was er een probleem ontstaan. Het was namelijk te doen gebruikelijk dat, wanneer een

¹⁴¹) AAT V 69, *Syntagma pastorale*, fol. 1^{r-v} en 5^v. Wichmans citeert *Apocalyps* 1,9d. "propter verbum Dei et testimonium Iesu". Fol. 1^v. "Lectori mei. intentione bona Candida, et adfectu meliori Rubicundo". Vgl. A. WICHMANS, *Brabantia Mariana Tripartita*, p. 680-684.

¹⁴²) AAT V 69, *Syntagma pastorale*, fol. 128^{r-v}, 154^r en 161^r-167^v. Zie ook A. WICHMANS, *Brabantia Mariana Tripartita*, p. 83-98 en *Sabbatismus Marianus*, p. 159-161.

abt werd gekozen, de landsoverheid een jaarlijkse vergoeding eiste voor de goedkeuring van de voordracht. Dit zogenaamde 'abdijsbrood' kende zij dan toe aan een persoon van haar keuze. In dit geval werd deze toelage aan bisschop Bergaigne van 's-Hertogenbosch vergeven, die door het verlies van een groot deel van zijn inkomsten uit het bisdom armlastig was geworden. Pas op 8 januari 1643 werd deze zaak definitief afgewikkeld. Omdat de ordesstatuten een jaarlijkse toelage niet toestonden, werd Bergaigne, die f 2000,— per jaar eiste, met f 16.000,— afgekocht¹⁴³). Achteraf gezien was de abdij erg duur uit, want Bergaigne werd enkele jaren later benoemd tot aartsbisschop van Kamerijk. Na de benoeming van zijn opvolger Van Dijck keerde Wichmans begin januari 1643 terug naar de abdij van Tongerlo. Zo kwam er een einde aan de zielzorgerlijke opdracht, die hij gedurende iets meer dan dertien jaar had uitgeoefend¹⁴⁴).

3.3. Conclusie

Zowel te Mierlo (1629/1630-1632) als te Tilburg (1632-1643) had pastoor Wichmans slechts in beperkte mate deel aan de actieve zielzorg. Waarschijnlijk besteedde hij de meeste tijd aan de administratie van de parochie, zijn dekenale activiteiten en het schrijverschap en liet hij de pastorale bedieningen veelal over aan zijn overigens bekwame en goed renommeerde medewerkers. Ook in de moeilijke retorsiejaren (vanaf 1636) wist hij de voortgang van de zielzorg te garanderen. De vicarissen Hessels en Verherent volgden elkaar immers vrij snel op en beneficiant Gravius bleek een zeer toegewijde en betrouwbare kracht te zijn, die garant stond voor de continuïteit van de praktische zielzorg. In Tilburg ontplooipte hij pas vanaf 1642 grotere pastorale activiteiten. Ondertussen zorgde hij tevens voor het behoud van de economische basis van de zielzorg door het pastorele goed nauwlettend te bewaken en de dwangbevelen van de Staatse overheden te weerstaan. In dit verband moest hij ook afrekenen met het dorpsbestuur van Tilburg. De felheid van woorden waarmee hij de schout van Tilburg, de ex-Tongerloënsis Herman de Roy omschreef,

¹⁴³) AAT II 878 *Manuale pastorum*, (fol. 45^v), IV 55/2 *Abtsverkiezingen*, omslag *Verbraecken*, no. 5 en 7-8 (1641/1642, 1641/1642, 8 december 1642) en omslag *Wichmans*, no. 1, 2, 3-4, 5-6, 7, 8, 9 en 10 (1 maart, 6 maart, 20 mei, 25 juni, 1 juli, 23 oktober, 27 november 1642 en 8 januari 1643) en W. VAN SPILBEECK, *De abdij van Tongerlo*, p. 473-476. Voor de verkiezingsprocedure en de abdijsbroden, zie ook A. PASTURE, *La restauration religieuse aux Pays-Bas catholiques*, p. 260-266.

¹⁴⁴) AAT II 159 *Registrum beneficiorum*, fol. 29^v (10 januari 1643).

waren wellicht niet ontdaan van enige naijver. Overigens liet hij het niet na om zijn getrouwen, bijvoorbeeld de beneficiant Gravius, zijn pachters en dienstmeid, met loffelijke woorden te noemen. Zijn verhouding tot de Reformatie geeft blijk van een pragmatische visie. Was hij van de ene kant gedwongen om de onontkoombaarheid van het calviniseringsstreven te aanvaarden, van de andere kant bestreed hij deze in woord, daad en geschrift. Zodra de mogelijkheid zich voordeed om tegenspel te geven, nam Wichmans het heft in handen. Echter, gaandeweg werd het steeds moeilijker om openlijk uiting te geven aan het eigen geloof. Eerst werd de kerk aan de parochie Tilburg ontnomen en later gesloten. Uiteindelijk werd de dorpsclerus uit het dorp verjaagd, waarna de zielzorg in het geheim plaatshad en de kerkgang eerst buiten Tilburg (vanaf 1636) en later in de Spaanse Nederlanden (vanaf 1642) moest plaatshebben.

De parochiezielzorg bracht niet de door pastoor Wichmans begeerde vreugde. Een notitie in het pastoorsboek mag hiervoor illustratief heten. "U hebt het volk vermenigvuldigd, maar U hebt de blijdschap niet doen groeien" luidde zijn enigszins laconieke aantekening. Toch moet hij zijn pastoraat ook als succesvol hebben ervaren, daar de calvinisering van de Meierij zonder tastbare resultaten bleef. Met genoegen constateerde hij zowel te Mierlo als te Tilburg, dat zijn parochianen standvastigheid in het rooms-katholieke geloof paarden aan geloofsijver. De belangrijkste taak van de pastoor, namelijk het toezichthouderschap op de orthodoxie had hij — tenminste naar zijn eigen maatstaf te oordelen — zeker met verve vervuld. Vooral de drie jaar van de pastoraatsuitoefening te Mierlo zag hij als een goedgeslaagde periode, want zowel de parochianen als hun pastoor gingen met verdriet en tegenzin uit elkaar. Dat hij van Mierlo naar de veel grotere parochie Tilburg werd overgeplaatst, wijst op zijn geschiktheid voor de administratie en het bestuur van een parochie. Wellicht werd Wichmans geïnspireerd door het voorbeeld van Petrus van Kalmthout, wiens schilderij hij in zijn ballingschap had verworven. Zijn taak van parochieherder aanvaarde hij als een opdracht, die voortkwam uit zijn roeping als norbertijn en gepaard ging met lijden en ontberingen. Blijkens het pastoorsboek van Tilburg ging deze roeping samen met een uitgesproken godsvertrouwen, daar hij meerdere malen Gods hulp inriep om hem en de zijnen bij te staan. Het is interessant te zien, dat hij bepaalde vroomheidspraktijken, zoals de invoering van de Loretaanse litanie, zelf ter hand nam. Dit getuigt van een persoonlijk streven bepaalde devoties aan de gelovigen voor te houden en van een vertrouwen in de geloofspraxis, die hij in zijn geschriften voorstond.

Zijn benoeming tot landdeken doet vermoeden, dat bisschop Ophovius tevreden was met zijn ambtsvervulling. Hij werd immers tweemaal tot dit ambt geroepen (1632 en 1633), wat hem eveneens tekent als een bekwaam bestuurder. Zijn relatie met Ophovius zal in deze context vorm hebben gekregen en verder zijn verdiept. Het schilderij van deze bisschop dat hij in zijn bezit had, is tekenend voor zijn genegenheid tot hem. Enige ijdelheid kan Wichmans niet worden ontzegd. Tijdens zijn afwezigheid van de parochie Tilburg liet hij immers twee portretten van zichzelf schilderen. Merkwaardig was zijn interesse voor een figuur als Van Enckenvoirt, die als typische Romeinse kerkvorst van de Renaissance, zeker niet als voorbeeld voor een plattelandszielzorger kon gelden. Wellicht was diens schilderij enkel een pittoreske herinnering aan het pastoraat te Mierlo. Van de andere kant kan het Wichmans' bekendheid met de ordesgeschiedenis illustreren. Zijn belangstelling voor de schone kunsten is wellicht te verklaren vanuit zijn familie-achtergrond.

Zijn hoofdwerk, de *Brabantia Mariana Tripartita*, werd tijdens het pastoraat te Mierlo voltooid. Dat hij in de laatste fase van zijn pastoraat opnieuw literaire activiteiten ontplooid, is ongetwijfeld het gevolg geweest van zijn gedwongen verblijf buiten de parochie Tilburg (1637-1639). Tijdens zijn ballingschap te Antwerpen kon hij op deze wijze toch een zinvolle invulling aan zijn leven geven. Eenmaal trad hij op als gelegenheidsschrijver. Zijn studie over de H. Dymrna was een project dat hij zich reeds binnen de abdij had voorgenomen, maar ook nu mondde dit voornemen niet uit in een publikatie. Inmiddels een ervaren zielzorger gaf Wichmans in zijn laatste werk, de *Syntagma pastorale*, zijn visie op de aard van de premonstratense pastoraatsuitoefening.

(wordt vervolgd)

Twentestraat 99
NL-5018 BD Tilburg

F.J.M. HOPPENBROUWERS